

Østgrønlandske indvandrere og mødet med den tyske Brødremission i Kap Farvel området i 1800-tallet

Jensen, Einar Lund

Publication date:
2013

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Jensen, E. L. (2013). *Østgrønlandske indvandrere og mødet med den tyske Brødremission i Kap Farvel området i 1800-tallet*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Ph.-d.-afhandling

Einar Lund Jensen

Østgrønlandske indvandrere og mødet med den tyske Brødremission i Kap Farvel området i 1800-tallet.

Afleveret: 7. juni 2012.

Indhold

Forord	5
Indledning	7
<i>Om Kap Farvel området</i>	9
<i>Problemfelt</i>	
<i>Teoretiske og metodiske overvejelser</i>	15
<i>Betegnelser for befolkningen i Kap Farvel området</i>	19
Kapitel I: Sydgrønland i 1700-tallet	24
<i>Koloniseringen af Vestgrønland</i>	24
<i>Tidlige kontakter mellem kolonisateurer og befolkningen i Sydgrønland</i>	26
<i>Kontakt mellem østgrønlændere og vestgrønlændere</i>	30
<i>Handel og mission etableres i Sydgrønland</i>	35
Kapitel II: Kulturmøder ved Kap Farvel i 1800-tallet	39
<i>De europæiske aktører – Handelen</i>	39
<i>De europæiske aktører – missionen</i>	49
<i>Herrnhuterne og missionen i Friedrichsthal</i>	52
<i>Indvandringen fra Østgrønland</i>	60
<i>Indvandringens forskellige faser</i>	67
<i>Ammassalikkerne</i>	75
<i>Årsager til østgrønlændernes udvandring til Vestgrønland</i>	78
Kapitel III: Kampen om de østgrønlandske indvandrere	89
<i>Striden mellem Handelen og Brødremenigheden</i>	89
<i>Konkurrencen mellem den danske mission og Brødremenigheden</i>	97
Kapitel IV: Demografi og mobilitet i Kap Farvel området 1824-1900	109
<i>Befolkningstallet i Friedrichsthal</i>	110
<i>Afstamning og fødested</i>	112
<i>Befolkningens fordeling på køn og alder</i>	113
<i>Befolkningens fordeling på bopladser</i>	118
<i>Familierne</i>	122
<i>Mobiliteten i Friedrichsthal distrikt i 1800-tallet</i>	126
<i>En case om Tittus, Brigitte, Matthæus, Augusta og deres efterkommere</i>	

Kapitel V: Østgrønlanderne under nye forhold	140
<i>Medlemmer af herrnhuternes menighed</i>	140
<i>Beboere i den danske koloni</i>	145
<i>Erhverv</i>	146
<i>Sociale forhold</i>	149
<i>Elisabeth – en jordemoder fra Østgrønland</i>	153
<i>Det åndelige</i>	158
<i>Vestgrønlandernes syn på de indvandrende østgrønlandere</i>	163
<i>Det østgrønlandske præg</i>	164
Kapitel VI: Erindringer om fortiden	168
<i>Det kulturelle landskab</i>	168
<i>Erindringerne i forskellig tid</i>	173
<i>Angakkoq Papik – en roman</i>	177
<i>Historie og identitet</i>	179
Perspektivering og afslutning	184
<i>Forskningsmæssig placering</i>	184
<i>Migration</i>	185
<i>Kulturmøder</i>	186
<i>Erindringerne</i>	191
<i>Afslutning</i>	192
Bilag: Folketællinger i Grønland	194
Referencer	196
<i>Utrykte kilder</i>	196
<i>Upubliceret litteratur</i>	197
<i>Publiceret litteratur</i>	198
Resumé	206
Abstract	207

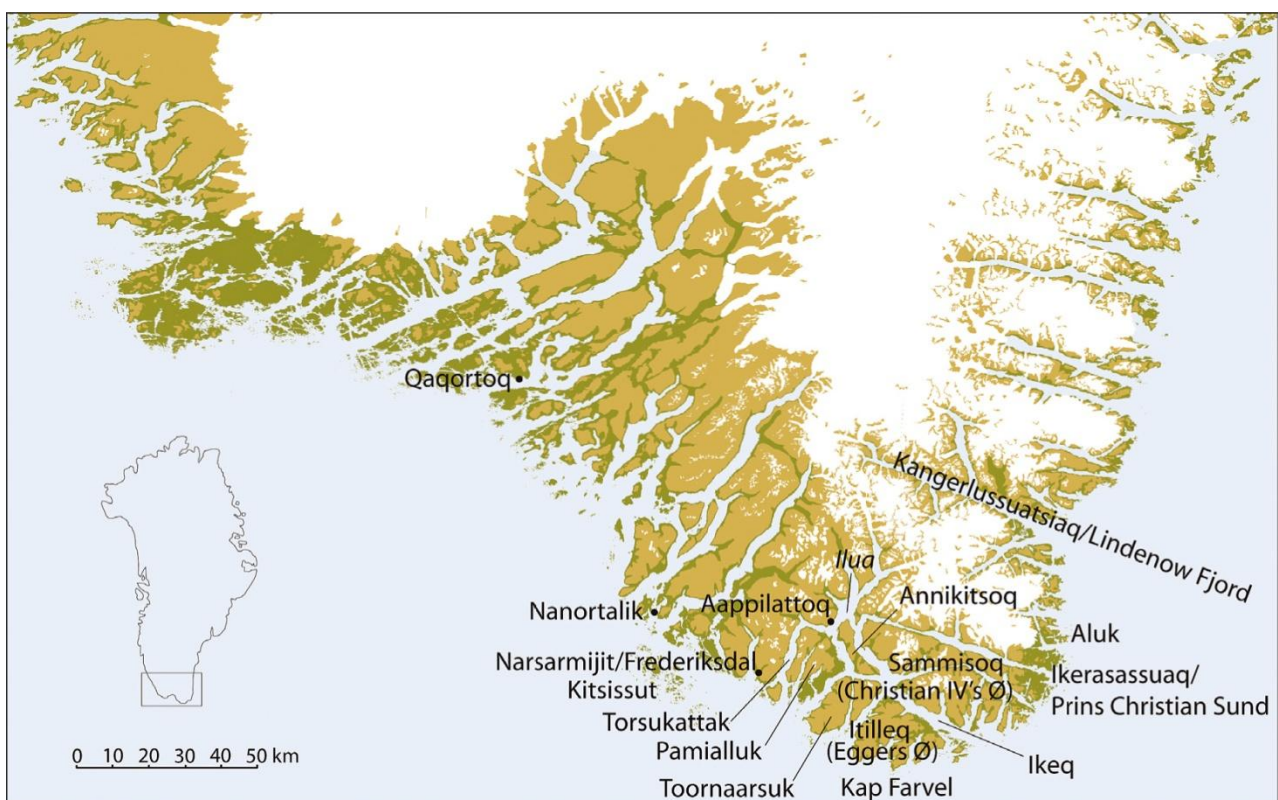
Forord

Denne afhandling er indsendt til ph.d.-skolen ved Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, i henhold til ph.d.-bekendtgørelsens § 15, stk. 2, hvori der gives mulighed for, at universitetet kan beslutte, at en afhandling kan tages under bedømmelse, uden at forfatteren har været tilknyttet en ph.d.-skole.

Afhandlingen er et resultat af et forskningsprojekt, der blev igangsat i 2003 i forlængelse af oprettelsen af SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsundersøgelser. Udgangspunktet var at foretage en rekonstruktion af indvandringen fra Østgrønland til Kap Farvel området, der fandt sted i 1800-tallet, men som kun meget sporadisk har fundet vej til beretninger fra og om henholdsvis Østgrønland og Kap Farvel området. Undersøgelsen afslørede et omfattende historisk kildemateriale, som indeholder oplysninger om affolkningen af den sydligste del af den sydøstgrønlandske kyst og bosættelsen i Kap Farvel området.

Denne historiske undersøgelse indgik i et større projekt om bosættelse ved Kap Farvel, *Nunap Isua*, gennem 500 år sammen med forskningsprofessor, dr. phil. Hans Christian Gulløv, Nationalmuseet og museumsleder Kristine Raahauge, Nanortalik Museum. Sammen udgav projektgruppen i 2011 monografien *Cultural Encounters at Cape Farewell. The East Greenlandic Immigrants and the German Moravian Mission in the 19th Century. Monographs on Greenland vol. 348/Meddelelser om Grønland vol. 38. Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen*, der i 2012 følges op af en dansk e-bog udgave *Kulturmøder ved Kap Farvel. De østgrønlandske indvandrere og den tyske Brødremission i det 19. århundrede*, også udsendt af Museum Tusculanum Forlag.

De selvstændigt udarbejdede afsnit i disse udgivelser om 1800-tallets begivenheder i Kap Farvel området udgør kapitlerne I-VI i denne ph.d.-afhandling, der omhandler indvandringen fra Sydøstgrønland til Kap Farvel området og en analyse af baggrundene herfor, desuden mødet mellem handelsfolk, missionærer og indvandrere i dette område, samt eftertidens erindringer om migrationen og kulturmøderne, - en historie, som her berettes med fokus på de indvandrende østgrønlandere.

Figur 1. Kap Farvel-området udgør Grønlands sydligste del. Området er domineret af store øer, sunde og fjorde. Jævnligt storme kommer ind fra Atlanterhavet, men høje fjelde yder læ og har i århundreder givet mulighed for en spredt bebyggelse og udnyttelse af landets ressourcer. Der er i området i dag to bygder, Narsarmijit (Frederiksdal) og Aappilattoq.

INDLEDNING

Denne afhandling handler om migration og samfundsmæssige forandringer i Kap Farvel området i lyset af kulturmøder, samt eftertidens erindringer og deres betydning for en lokal identitet.

Ved 1800-tallets begyndelse boede en efter datidens forhold relativ stor befolkningsgruppe på den sydøstgrønlandske kyst syd for Ammassalik. I løbet af århundredet skete imidlertid en stadig afvandring fra dette område, og fra 1900 var området folketomt. Langt hovedparten af de udvandrede sydøstgrønlandere flyttede til Vestgrønland og slog sig ned i Kap Farvel området, som dermed oplevede en kraftig befolkningstilvækst.

I Kap Farvel området mødte de indvandrede østgrønlandere repræsentanter for andre kulturer. Vestgrønlandere, hvis tilgang og holdninger til den nye befolkningsgruppe var styret af en livsform og et tankesæt, der var præget af mere end hundrede års dansk kolonisering. Og koloniale embedsmænd og handelsfolk, hvis primære opgave var at varetage den danske stats, herunder ikke mindst handelens, interesser. Men ikke mindst herrnhutiske missionærer, der var udsendt af den tyske Brødremenighed, og hvis menighed netop bestod af indvandrede østgrønlandere og deres efterkommere.

De østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere selv efterlod stort set intet skriftligt kildemateriale. Til gengæld findes mundtlige overleveringer om forhold og begivenheder i både Østgrønland og det nyttilflyttede område. Nogle fortællinger lever stadig blandt indvandrerne og efterkommere. Disse erindringer om de østgrønlandske forfædre, indvandringen til Vestgrønland og mødet med fremmede folk udgør i dag en vigtig del af befolkningens egen identitet i det sydligste Grønland. De udgør desuden en vigtig del af den historiske bevidsthed om rødderne i Sydøstgrønland og området ved Kap Farvel og de indvandrede østgrønlænderes møder med folk fra andre kulturer.

Om Kap Farvel området

Kap Farvel er, som dets grønlandske navn Nunap Isua antyder, Grønlands sydligste punkt. Kap Farvel området dækker i denne sammenhæng området fra Kap Farvel mod nord til egnen omkring Narsarmijit (Narsaq Kujalleq) på den vestgrønlandske kyst og Kangerlussuatsiaq (Lindenow Fjord) på den østgrønlandske kyst.

Kap Farvel området går langt ned i den nordlige del af Atlanterhavet og rammes af hyppig nedbør og ofte barske vejrforhold. Klimaet er lavarktisk og landet og dets omgivelser bliver nedkølet af

Fig. 2. Indsejlingen til Torsukattak, sundet ad hvilket man normalt sejler fra Nanortalik og Narsarmijit vest om Pamialluk Ø til Ilua. Her ligger i dag bygden Aappilattoq, men i 1800-tallet lå her adskillige mindre bopladser. Torsukattak er på begge sider omkranset af fjelde, der rejser sig stejlt op fra havet, adskillige med en højde på over 1000 m. Foto: E. L. Jensen 2004, Nationalmuseet.

storisen, dvs. de store mængder havis, der driver langs den østgrønlandske kyst og rundt om Kap Farvel, samt Indlandsisen, der skyder sig ned i området fra nord. Landet er karakteriseret ved op til to kilometer høje fjelde, der giver landskabet et alpint præg. Mens den østlige del af området har været svært beboeligt på grund af klimaet, har de høje fjelde givet læ og dermed bidraget til at skabe betingelser for, at tilvandrende befolkningsgrupper har kunnet slå sig ned i den vestlige del af området.

Kap Farvel området har i perioder været beboet af forhistoriske jægersamfund, såvel af de første palæoeskimoiske indvandrere som af inuit, der har været bosiddende kontinuerligt i området siden 1400-tallet. Et vigtigt ressourcegrundlag var sæler, såsom klapmydser, der blev ført til området med storisen. Det arkæologiske materiale giver ikke præcise oplysninger om størrelsen på disse

samfund, men skriftlige kilder fra omkring 1800 antyder, at der i hvert fald på dette tidspunkt må have været tale om en relativt begrænset befolkningsgruppe.

I omtrent samme periode var også den sydøstgrønlandske kyst mellem Kap Farvel og Ammassalik befolket af inuit. Langs hele denne vidtstrakte kyst er der fundet levn efter bosættelse, og specielt i egnene omkring Skjoldungen og Illuluarsuk viser fundene, at der i visse perioder har været tale om en befolkningsgruppe med en efter forholdene betydelig størrelse, hvilket bekræftes af mundtlige overleveringer fra 1700-tallet (Jensen et.al. 2011: 24-64). Endelig angiver optællinger foretaget af en dansk ekspedition, der berejste netop disse egne i begyndelsen af 1800-tallet, at befolkningen i det pågældende område på dette tidspunkt bestod af mere end 600 personer. Dette skal ses i forhold til, at der på samme tid i Vestgrønland boede omkring 6000 personer. På kyststrækningen mellem Kap Farvel og Ammassalik, der i dag er ubeboet, boede altså i begyndelsen af 1800-tallet en befolkning, der i antal svarede til omkring 10 % af befolkningen i Vestgrønland (Grønlands Styrelse 1942: 418, tabel 16).

Men netop i begyndelsen af 1800-tallet begyndte en affolkning af den sydøstgrønlandske kyst.

Denne afvandring varede ved århundredet igennem, og i løbet af 1800-tallet flyttede omkring 1.000 mennesker fra Sydøstgrønland og slog sig ned i den sydlige del af Vestgrønland. I 1900 flyttede den sidste gruppe, og hele kyststrækningen mellem Kap Farvel og Ammassalik var folketom.

De indvandrede østgrønlændere slog sig for hovedpartens vedkommende ned i Kap Farvel området, hvor befolkningstallet steg op gennem 1800-tallet og et stykke ind i 1900-tallet. Siden ændrede de erhvervsmæssige betingelser i området sig drastisk, befolkningstallet faldt og i dag lever der i Kap Farvel området kun godt et par hundrede mennesker fordelt på to bygder.

Problemfelt

Et af problemfelterne i denne afhandling tager udgangspunkt i den østgrønlandske befolknings vandring til Kap Farvel og handler således om migration. 1800-tallets østgrønlandske indvandring er kun sporadisk nævnt i forskellige fremstillinger om Grønlands historie samt behandlet særskilt i enkelte artikler (Amdrup et al.: 467, 557; Mikkelsen 1934: 33-39; Israel 1978; Gulløv 2000). Et af formålene med dette projekt har derfor været at foretage en historisk undersøgelse med henblik på en rekonstruktion af det scenarie, som den østgrønlandske indvandring bidrog til i Kap Farvel området i 1800-tallet.

Motiverne bag denne migration kan søges i en række begivenheder og forandringer, der påvirkede det østgrønlandske samfund. Fra Ammassalik egnen er der eksempler på folk, der valgte at blive og

tag kampen op mod forandringerne og den kritiske situation med udgangspunkt i den kulturelle tradition ved en revitalisering af egen religion og en dæmonisering af den fremmede (Jensen et.al. 2011: 154-170). Andre derimod valgte at flytte og slå sig ned i Vestgrønland. På grundlag af det foreliggende kildemateriale foretages en analyse af de bevæggrunde, der måtte ligge til grund for deres beslutning om at flytte til Vestgrønland, den betydning, som indvandringen fik for Kap Farvel området, samt de forandringer og konsekvenser, som den nye befolkningsgruppe oplevede og blev en del af i nye omgivelser og under nye ydre påvirkninger.

Et andet af afhandlingens problemfelter er kulturmødet. Omtrent samtidig med, at den østgrønlandske indvandring tog sin begyndelse, fandt også andre aktører vej til Kap Farvel området, nemlig europæiske handelsfolk og missionærer. Efter starten på den danske kolonisering af Grønland i 1721 bredte koloniseringen sig mod nord og syd fra det centrale Vestgrønland, og i 1775 etableredes den sydligste koloni Julianehåb ved det nuværende Qaqortoq. Parallelt med det danske missionsarbejde etablerede den tyske Brødremenighed, også kendt som herrnhuterne, missionsstationer i Sydgrønland. I 1824 oprettedes den sydligste af disse på en lokalitet i den nordlige del af Kap Farvel området. Det lokale navn for stedet var Narsaq, men missionsstationen fik navnet Friedrichsthal.

Langt hovedparten af de østgrønlandske indvandrere slog sig ned i Kap Farvel området, der således fik en kraftig befolkningstilvækst. Dette skete i et møde med missionærer og handelsfolk fra Europa. Østgrønlændere havde under handelsrejser til Vestgrønland godt nok mødt de fremmede kulturer, men det skete nu under helt andre former og andre betingelser. Befolkningen indgik i den herrnhutiske Brødremenighed, som foretog missionsarbejdet i dette område. Kap Farvel området udgjorde desuden en del af kolonien Julianehåb, og befolkningen var således også underlagt de danske kolonimyndigheder. I disse nye omgivelser og under påvirkning af mødet med andre kulturer oplevede de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere en række forandringer, der fik store konsekvenser for såvel samfundet som helhed, som for det enkelte individ.

Fokus er lagt på indvandrerne og deres efterkommere. Der sigtes hermed på at skabe en fremstilling af 1800-tallets historie for Kap Farvel områdets befolkning. Som det tredje problemfelt behandler afhandlingen imidlertid også de overleveringer, der i tiden efter den sidste indvandring er blevet og stadig bliver fortalt om forfædrene, og åbner dermed op for i denne sammenhæng at behandle spørgsmålet omkring erindring og historiebevidsthed.

Fig. 3. Storisen føres med strømmen ned langs den grønlandske østkyst og om til den sydvestlige del af Grønland. Her lever sæler i tusindtal. De har i århundreder dannet grundlaget for menneskelig eksistens i bl.a. Kap Farvel-området. Billedet er taget nogle få sømil oppe ad den østgrønlandske kyst. Mod sydvest ses Kap Hoppe og bag dette er der frit udsyn til Kap Farvel. Det har været risikofyldt at sejle uden om det stejle forbjerg, derfor har rejsende fra Østgrønland søgt ind bag dette og fulgt den indenskærs rute gennem sundene. Foto: E. L. Jensen 2004, Nationalmuseet.

Kildemæssig redegørelse

Afhandlingen bygger på en bred vifte af kilder af meget forskellig art og med forskellig oprindelse i tid og rum og anerkender også betydningen af ikke skriftligt materiale. Kombinationen af disse forskellige kildertyper bidrager med flere stemmer og flere synsvinkler på de behandlede problemfelter.

Det skriftlige kildemateriale, som ligger til grund for denne bog, befinder sig for den største del i de nationale arkiver i København og Nuuk samt i Brødremissionens arkiv i Herrnhut. Hertil kommer en stor samling nedskrevne fortællinger, der stammer fra de indvandrede østgrønlandere, og som i en vis udstrækning er blevet publiceret.

Kap Farvel området og dets befolkning nævnes i enkelte skriftlige kilder fra 1700-tallet. Da den allersydligste del af Grønland fra omkring 1800 blev koloniseret, forøgedes det skriftlige

kildemateriale herefter til et omfang, der kan anvendes som grundlag for behandlingen af Kap Farvel områdets historie i det meste af 1800-tallet. Hovedparten af de historiske kilder deler sig i to hovedgrupper, nemlig dels kilder fra den danske koloniadministration, dels kilder fra den tyske mission, Brødremenigheden. De danske kilder udspringer af kolonimyndighederne, handelen og den danske mission.

Ved grønlandsskibet Hans Hedtofts forlis ud for Kap Farvel i 1959 forsvandt Søndre Inspektorats arkiv og dermed et omfattende og samlet materiale, der blandt andet ville have kunnet belyse det aktuelle emne. På Rigsarkivet i København findes imidlertid indgået korrespondance og kopibøger, der trods stedvise mangler og huller og suppleret af andre originale kildegupper kan erstatte det forsvundne materiale. Det omfatter først og fremmest korrespondance mellem embedsfolk, handelsfolk og missionærer i Julianehåb kolonidistrikt, inklusive Nanortalik og de sydligste handelssteder, det sydgrønlandske inspektorat i Nuuk samt Missionskollegiet og Den kongelige grønlandske Handel i København. Desuden var Handelens folk i disse år pålagt at føre dagbog, hvori noteredes begivenheder og forhold af betydning for Handelen og koloniernes drif.

Dagbøgerne kan i første del af perioden indeholde en del personlige betragtninger, men bliver efterhånden mere og mere standardiserede for til sidst at ende som egentlige skematiske indberetninger, som til gengæld omfatter en del nyttige statistiske oplysninger. Endelig findes designationer og mandtalslister til belysning af befolkningsudviklingen og andre demografiske oplysninger.

Den anden store kildegruppe stammer fra missionærer i Brødremenigheden, hvis menighed så godt som hele befolkningen i Kap Farvel området i størstedelen af 1800-tallet tilhørte. Fra missionsstationen Friedrichsthal blev oprettet i 1824, til de herrnhutiske missionærer i 1900 forlod Grønland, sendte missionærerne, for øvrigt i lighed med missionærerne ved de øvrige herrnhutiske missionsstationer i landet og andre steder i verden, årlige indberetninger og også mere personlige breve til Herrnhut, den lille by i det sydøstlige Sachsen, hvorfra missionen udgik og blev ledet. De modtagne breve blev sammen med øvrig korrespondance, diaries etc. arkiveret i

Brødremenighedens arkiv, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, hvor de den dag i dag trods skiftende omstændigheder og ind i mellem dramatiske begivenheder befinder sig velbevarede og komplette. Der er tale om et omfattende materiale, der kunne belyse mange aspekter af den tyske missions tilstedeværelse i Grønland, forholdet til og synet på danskere og grønlandere osv. I denne undersøgelse vil der blive fokuseret på oplysninger i indberetninger og breve fra de udsendte missionærer, som indeholder oplysninger om de østgrønlandske indvandrere og den grønlandske

menighed, som belyser kulturmødet set fra tysk side og som fremhæver aspekter af den tyske tilstedeværelse i området. Som centrale kilder i forbindelse med denne undersøgelse skal endvidere nævnes herrnhuternes mandstalslister samt kirkebogen fra Friedrichsthal, hvor sidstnævnte dog er at finde på Grønlands Nationalmuseum & Arkiv.

I Brødremenighedens arkiv i Herrnhut befinder sig desuden forskelligt billedmateriale som fx tegninger og akvareller, samt ikke mindst fotos. Fra Friedrichsthal er der en del fotos taget af missionærer på stedet i slutningen af 1800-tallet. De viser grupper af menigheden: skoleelever, konfirmander, kvinder i færd med skindtilberedning, fangere i kajak hjemkommet med fangst, musikere, de såkaldte tjenerinder osv. Billederne udgør ikke alene en uvurderlig dokumentation af missionærernes tilstedeværelse i området og deres sameksistens med menigheden, men giver også et indblik i den lokale befolknings hverdag og eksempler på nogle af de samfundsmæssige ændringer, som for de østgrønlandske indvandrere var en konsekvens af, at de slog sig ned i netop dette område. En del af disse fotos er gengivet i denne afhandling og indgår i et levende nærvær med teksten.

Udover de to nævnte hovedgrupper rådes der fra sidste del af 1800-tallet endvidere over grønlandssproget materiale fra personer i Vestgrønland, der har besøgt Sydgrønland og i nogle tilfælde også Kap Farvel distriktet, og som især gennem den grønlandssprogede avis *Atuagagdliutit*, der udkom fra 1861, skrev om deres indtryk fra området. Det giver udover oplysninger om den sydgrønlandske befolkning og de indvandrede østgrønlændere også et indblik i holdningen til de sidstnævnte blandt den del af den vestgrønlandske befolkning, der nu i omkring halvandet århundrede havde levet under og var blevet påvirket af den danske handel og de to missionsretninger.

Fra indvandrerne selv er overleveret fortællinger om livet i Sydøstgrønland og enkelte dramatiske begivenheder, der fandt sted især de sidste år op til 1900. De har været fortalt, genfortalt og anvendt i forskellige historiske sammenhænge og udgør stadig en vigtig del af den lokale historietradition.

Gennem 1900-tallet har holdningen blandt efterkommerne af de indvandrede østgrønlandske familier til deres forfædres liv og levned skiftet, og på denne baggrund diskuteres opfattelsen af historie og identitet i Sydgrønland.

Erindringen om forfædrene og deres oplevelser lever således stadig i befolkningen og er med til at bibeholde bevidstheden om den historiske forbindelse til kulturlandskabet. De østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere har sat deres tydelige præg på Kap Farvel området. Nu har store dele af området været affolket i omkring to menneskealdre. Kun en mindre del af den lokale

befolkning besejler jævnlige områder, og endnu færre kender i detaljer blot en lille del af de nu ubeboede pladser, hvor nogle af forfædrene har levet. Men i landskabet ligger de materielle levn som tydelige vidnesbyrd om, at tidligere generationer i en ikke så fjern fortid har levet deres liv i disse omgivelser. Og ved hjælp af det skriftlige kildemateriale kan der kastes et skær af lys over det liv, der har været levet på nogle af bopladserne: hvornår har de været beboet, hvem har boet der, hvordan var deres livsbetingelser, osv.

I Völkerkundemuseum Herrnhut findes endvidere genstande indsamlet af herrnhutiske missionærer, deraf 170 genstande fra Grønland. En del af genstandsmaterialet mangler oplysninger om proveniens, men ved en nærmere undersøgelse af karakteristiske træk ved genstandene kan det konstateres, at knap halvdelen af disse stammer fra Østgrønland eller det aller sydligste Grønland. Mange af dem har tydelige østgrønlandske træk og må således stamme fra tilrejsende eller indvandrede østgrønlandere. De indsamlede genstande repræsenterer en stor del af det daglige liv såsom redskaber til jagt og fiskeri, kvindens redskaber, legetøj, transportmidler og klæder. Nogle af genstandene var givet gået ud af brug efter befolkningens overgang til kristendommen, fx mændenes hårbånd og kvindernes indendørs bukser, der som følge af den nye, kristne moral ikke længere blev anset for passende at gå i. Samlingen indeholder ligeledes amulettremme, som må stamme fra folk, der var overgået til kristendommen. Amuletter var personlige genstande og deres betydning og kraft skulle holdes hemmeligt, og fra ejerne af dem har ikke kunnet sælge dem eller forære dem væk, før de var døbt og dermed havde afsværget sig troen på dem (Rosing 1994: 7, 15). En stor del af genstandene er modeller, fx af konebåde. Modellerne har erstattet originale genstande, som det ofte ikke har været praktisk muligt at indsamle og slet ikke at sende til Europa. De indsamlede genstande og modeller giver et vigtigt bidrag til kendskabet til den materielle kultur i Kap Farvel området op til år 1900 (Jensen et al. 2011: 246-285).

De grønlandske stednavne forekommer i materialet på mange forskellige stavemåder. Indtil midten af 1800-tallet fandtes ingen autoriseret grønlandsk retskrivning, så stavningen har i høj grad været afhængig af de sproglige kundskaber hos den, der har skrevet teksten. En grønlandsk retskrivning blev indført i midten af 1800-tallet, men denne er afløst af en ny retskrivning fra 1973. I denne fremstilling vil de grønlandske stednavne og andre øvrige grønlandske betegnelser blive gengivet efter reglerne i den nye retskrivning. På samme måde vil danske betegnelser og navne blive gengivet efter moderne retskrivning. Citater fra det anvendte materiale gengives dog uden ændringer i den oprindelige skrivemåde. Hvor det måtte skønnes nødvendigt, vil der være en ledsagende forklaring. Visse østgrønlandske stednavne benævnes i materialet ofte ved den

østgrønlandske betegnelse og vil her blive gengivet med en staveform, der er tillempet den østgrønlandske dialekt.

Teoretiske og metodiske overvejelser

Koloniseringen af Grønland affødte adskillige kulturmøder, men undersøgelser viser, at det ikke er hensigtsmæssigt at arbejde ud fra en ensartet eller homogen standardmodel, hvorunder disse møder er fundet sted. Lokale og tidsmæssige faktorer spiller ind, og kun ved først at behandle det lokale niveau kan resultaterne indgå i et komparativt regionalt niveau eller man kan foretage en mere generel perspektivering (Toft 2010: 9-10). Rammen om denne afhandling er de kulturmøder, der i 1800-tallet fandt sted i Kap Farvel området mellem østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere, tyske missionærer og repræsentanter for de danske kolonimyndigheder, såvel handelsmænd som missionærer.

Kulturmødet forstås her som et møde mellem grupper af mennesker og de forskellige kulturelle handlemønstre, som de bærer eller repræsenterer. Ifversen (2003) skelner mellem bærere af og repræsentanter for forskellige kulturer. Bærerne tematiserer ikke eksplicit forskelle og ligheder i mødet med de andre, mens repræsentanterne bruger mødet til at markere kulturelle forskelle. I denne afhandling er fx de østgrønlandske indvandrere kulturelle bærere, mens de hernehutiske missionærer agerer som repræsentanter for en kultur. I analysen af kulturmødet indgår ikke kun det, man siger om hinanden, men også de handlinger, som kommer ud af kulturmødet, og dermed også de påvirkninger, som er en del af kulturmødet og dets karakter.

De værdidomme og de motiver, som udfolder sig hos parterne i et kulturmøde, er afgørende for kulturmødets art og de efterfølgende handlinger, der finder sted. I det konkrete kulturmøde i Kap Farvel området kan som eksempel nævnes den danske handels ønske om at drive handel med den lokale befolkning og tilrejsende fra Østgrønland og de tyske missionærers ønske om at kristne denne befolkningsgruppe. Og den umiddelbare konsekvens af disse ønsker var en kolonisering af området med etablering af handelsstationer og missionsstation.

Kulturmødet implicerer imidlertid ikke kun det fysiske møde mellem folk med forskellige kulturelle baggrund, men også den måde mødet eller møderne finder sted på, og de konsekvenser, de har. Fihl anvender begrebet kontaktzone og definerer dette som "the cross-cultural reaction arising from the meeting of different agendas, aspirations, ideas and understandings of words and actions creating the possibility of producing new forms of social interactions and cultural meanings" (Fihl 2009: 21). Aktørernes forskellige kulturelle baggrunde skaber misforståelser og uventede og besværlige

situationer, som ikke har nogen standardløsninger, men som må løses gennem forhandling og med kreativitet, som igen etablerer nye samfundsmæssige forhold og omformulering af ønsker og mål (Fihl 2009: op. cit.). Fihls empiriske materiale har sin oprindelse i en anden kolonial sammenhæng, men kulturmødet som forhandling og kreativitet er en værdifuld vinkel på begivenhederne i Kap Farvel området i 1800-tallet.

De europæiske værdidomme og motiver kan læses ud af det skriftlige kildemateriale, og er, i hvert fald set ud fra et generelt synspunkt, velkendte. En analyse af de motiver, der lå til grund for, at dele af den daværende østgrønlandske befolkning valgte enten at flytte til Vestgrønland eller at blive, og for de beslutninger, som indvandrerne tog efter at have slået sig ned i Kap Farvel området, kræver imidlertid en særlig metodisk tilgang til de eksisterende kilder.

Den altdominerende faktor i Kap Farvel områdets historie i 1800-tallet er indvandringen af folk fra Sydøstgrønland. Hovedvægten i den historiske del af denne undersøgelse er derfor lagt på at rekonstruere begivenheder og beskrive forhold af særlig betydning for den lokale befolkning. Der findes imidlertid intet skriftligt kildemateriale fra de østgrønlandske indvandrere selv, da de hverken kunne læse eller skrive. En beskrivelse af den østgrønlandske indvandring må derfor i vid udstrækning basere sig på materialet fra de danske kolonimyndigheder og den tyske mission. Det danske og tyske skriftlige kildemateriale var oprindeligt skrevet for at skabe overblik over og beskrive forhold vedrørende henholdsvis handel og mission. Men ved en etnohistorisk tilgang, der defineres i en kolonial kontekst som historien om de andre, kan man så at sige komme bag om det eksisterende skriftlige kildemateriale og uddrage oplysninger om den lokale befolkning. Og ved i lighed med andre etnohistoriske studier fra Grønland også at inddrage andre former for kildemateriale udvides undersøgelsens grundlag for empiriske udsagn og analyse.

I sin afhandling, der omhandler et bryllup mellem en engelsk kolonist og en indiansk høvdingedatter i 1614 og som i den historiske undersøgelse udelukkende bygger på engelsk kildemateriale, sammenligner Ipsen brugen af den litteraturhistoriske og den etnohistoriske tilgang som metoder til at analysere indianernes rolle i de amerikanske kulturmøder (Ipsen 2002: 121).

Teksterne blev til i mødet mellem kolonister og de koloniserede, og der er altså en indiansk kontekst. Teksterne indeholder forskellige beskrivelser og niveauer med observationer og formodninger, der kan give oplysninger om indianerne. En tekst kan således godt repræsentere en indiansk fortid. Man kan ikke komme tæt på de enkelte personer, men man kan til gengæld beskrive den historiske kontekst, som de levede i. Og på samme måde kan man ikke finde oplysninger om

deres tanker og forestillinger, men man kan finde oplysninger om deres kulturelle praksis (Ipsen 2002: 125-137).

Den skitserede metodiske tilgang til kilderne vil også blive anvendt i denne undersøgelse. Selv om kilderne er skrevet af europæere og ud fra en europæisk forståelse af omverden og et europæisk verdensbillede, så indeholder de også en lang række informationer om forholdene i Østgrønland, om indvandringen og om de indvandrede. I kilderne gemmer sig således en række oplysninger, og ved at stykke dem sammen kan man danne et tydeligt billede af samtidens østgrønlandske indvandring og af det samfund, som opstod i kølvandet på indvandringen. Med denne etnohistoriske tilgang er det muligt at uddrage informationer og foretager analyser om længere sammenhænge, møde med andre kulturer, ændringer i samfundsforholdene osv.

I grønlandsk sammenhæng defineres etnohistorie som undersøgelser på grundlag af skriftlige kilder, arkæologisk kildemateriale og mundtlige overleveringer. Skoleeksemplet på et sådant etnohistorisk studie finder vi i Gulløv og Kapels undersøgelse fra 1979/1980, der var et brud med den traditionelle forskning i Grønlands historie baseret på danske skriftlige kilder og med danske institutioner og aktører i centrum. Under en arkæologisk undersøgelse ved den forladte boplads Illorpaat i munden af Nuuk Fjord modtog forfatterne fra lokale informanter oplysninger om den sagnomspændte Sinngajik, der i sin tid skulle have beboet et af bopladsens efterladte huse. Samme Sinngajik er også en af hovedpersonerne i en vestgrønlandsk slægtssaga, genfortalt igennem flere slægtsled og senere nedskrevet i flere varianter. Ved at inddrage og sidestille oplysninger fra de arkæologiske undersøgelser, historisk kildemateriale og de mundtlige overleveringer lykkedes det ikke alene at fastlægge en historisk ramme for en række begivenheder, der fandt sted fra omkring 1700, altså fra før koloniseringen af Grønland og eksistensen af skriftlige kilder, men også at give et indblik i de motiver, der lå bag de implicerede personers handlinger (Gulløv & Kapel 1979/1980). Egentlige arkæologiske undersøgelser er kun inddraget i mindre grad i denne undersøgelse. Som led i projektet er der imidlertid foretaget en undersøgelsesrejse i Kap Farvel distriktet, hvor så godt som alle bopladser, der i løbet af 1800-tallet har været beboet af de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere, har været beset. Stort set alle disse bopladser er i dag affolkede, og de fleste har været det i mere end et århundrede, men besigtigelserne giver et umiddelbart indtryk af datidens livsbetingelser. På alle tidligere bopladser er der tydelige levn tilbage fra den tidligere beboelse, eksempelvis hustomter, grave og konebådsstøtter, som i denne afhandling blandt andet anskueliggøres gennem af en del af billedmaterialet. I lighed med det bevarede genstandsmateriale, der er nævnt under den kildemæssige redegørelse og som befinder sig på museet i Herrnhut, kan

disse materielle levn i samspil med det øvrige bidrage med informationer til 1800-tallets liv i Kap Farvel området.

Som en del af den etnohistoriske metode er der i denne afhandling i en vis udstrækning anvendt mundtlige overleveringer, som specielt omhandler begivenheder blandt den sidste befolkningsgruppe i den aller sydligste del af Østgrønland. Hovedparten af disse flyttede til Kap Farvel området i 1900, og de mundtlige beretninger om dem er skrevet ned nogle få år efter den sidste indvandring.

Udover den etnohistoriske tilgang er anvendt mikrohistoriske og personalhistoriske cases som eksempler på, hvordan indvandringen og de nye forhold fik indflydelse på folks liv. Mikrohistorie forstås som ”en i bredeste forstand menneskeligt fokuseret beskrivelse af træk af fortidige samfund og kulturer i en størrelsesorden, så de kan overskues” (Christiansen 2001: 118). Anvendelse af udvalgte kilder af demografisk karakter med detaljerede oplysninger om enkelte familier og navngivne individer giver mulighed for at komme tæt på disse mennesker og deres fysiske miljø og konstruere sammensætninger af husstande, livsforløb, forskydninger i kønsroller m.v. og dermed præsentere personer i et ikke anonymt perspektiv (Christiansen 2001). Resultaterne af disse nære undersøgelser skal indgå i den større sammenhæng og anvendes i en analyse af de forandringer, som de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere i 1800-tallet oplevede som en følge af deres flytning til og bosættelse i Kap Farvel området.

Disse afsnit i afhandlingen er inspireret af Ginzburgs mikrohistoriske tilgang. Han taler om det typiske i de små dimensioner og argumenterer for, at man med udgangspunkt i typiske emner kan foretage detaljerede undersøgelser, der er repræsentative på et større plan (Ginzburg (1999: 193-197). Ifølge Ginzburg foreligger historien kun som spor, der kan ses som indicier på virkeligheden, og ved at genskabe konteksten omkring et spor gøres det til et tegn, der har en betydning. Det er historikerens opgave at følge disse spor, skabe konteksten omkring dem og derudfra søge nye spor. Ved på denne måde at gå fra spor til spor bliver det muligt at danne helheder og at rekonstruere kulturelle brud og handlinger (Ginzburg 1999: 28-110).

I forlængelse af den historiske undersøgelse af selve den østgrønlandske indvandring er der i afhandlingen også sat fokus på efterkommernes erindringer om deres forfædre og på de skiftende ideologiske holdninger til disse i tiden fra den sidste indvandring i 1900 op til i dag. Også her er anvendt nedskrevne mundtlige overleveringer, ligesom et skønlitterært udtryk er inddraget i analysen. Der er i den forbindelse endvidere blandt andet foretaget interviews og samtaler blandt nulevende efterkommere af de østgrønlandske indvandrere i Nanortalik, samt Narsarmijit og

Aappilattoq, de to tilbageværende bygder i området syd for Nanortalik, hvor hovedparten af de indvandrede østgrønlændere slog sig ned. Det har i forbindelse med undersøgelsen været vigtigt at få talt med så repræsentativt et udsnit som muligt, fx beboere i både byen og de to bygder og aldersmæssigt personer i alle aldre, herunder også børn og unge. Der har derfor været kontakt med skolen, besøg på alderdomshjemmet og i ældreklubben og offentlige møder. Desuden er der stillet spørgsmål til folk, som undertegnede har mødt i forskellige uformelle sammenhæng.

Som metodisk udgangspunkt er valgt det kvalitative, halvstrukturerede interview. Det er en fleksibel form, der ud fra en række valgte emner og spørgsmål giver mulighed for ændringer i spørgsmålenes rækkefølge og form, så man dermed kan forfølge de svar og historier som den/de interviewede giver. Gennem blandt andet de første interviewpersoner er skabt nye kontakter til nye interviewpersoner. Gennem denne metode, den såkaldte ”sneboldmetode”, har det været muligt at udvælge informanter, som man vidste eller formodede havde et kvalitativt bidrag til undersøgelsen (Kvale 1998; Trøndheim 2010). Der er i flere tilfælde anvendt gruppeinterviews eller samtale i fokusgrupper, der giver en meget uformel interviewsituation, og som blandt andet giver en mere gyldig information om de antagelser, som en kultur eller gruppe tager for givet. Som interviewguide var udarbejdet en opstilling af emner og nogle interviewspørgsmål om især kendskabet til indvandringen fra Østgrønland og de indvandrede østgrønlænderes levevis og leveforhold, samt hvorvidt de interviewede syntes, at det var vigtigt at fastholde viden om de østgrønlandske indvandrere. Målet var at få kendskab til, om de interviewede havde en dybere viden om de pågældende historiske forhold og på denne baggrund diskutere opfattelsen af historie og identitet i Sydgrønland. Desuden ville undersøgelsen kunne give nye oplysninger og kaste nyt lys over begivenheder og forhold omkring de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere. For at bevare det uformelle præg og for i de enkelte situationer at kunne benytte sig af en umiddelbart opstået mulighed for at komme ind på de ovennævnte emner, er de enkelte interviews og samtaler ikke optaget på bånd. Efter hvert interview eller samtale er foretaget en skriftlig opsummering (Jensen 2004).

Betegnelser for befolkningen i Kap Farvel området

De skriftlige kilder, der ligger til grund for denne undersøgelse, er skrevet på tre sprog, og da det ikke altid fremtræder helt entydigt, skal her kort skitseres, hvad man i 1700- og 1800-tallet i forskellige kredse har anvendt som betegnelser for de folk, der boede i Østgrønland, og som indvandrede til Sydvestgrønland.

Grønlændernes betegnelse for sig selv og deres arktiske stammefrænder som folk var og er stadig ”*inuit*” (ental: *inuk*). Af 1700-tallets skriftlige kilder ses det dog, at man også har benævnt sig selv som ”*kalaallit*” (ental: *kalaaleq*) (Egede 1925: 98), og i hvert fald fra 1800-tallet synes dette at have været den gængse form. I *Atuagagdliutit* anvendes netop dette udtryk i nogle af de allerførste artikler.¹ Og Brodbeck oplyser i slutningen af 1800-tallet, at det i Vestgrønland var meget mere almindeligt at anvende betegnelsen *kalaallit* end *inuit*. Brodbeck var tysk missionær og foretog i 1881 en rejse om på østkysten, hvorfra han til gengæld kunne oplyse, at de østgrønlændere, han der mødte, ikke kendte ordet *kalaallit*, og at hans tolk måtte forklare dem, at man på vestkysten også anvendte denne betegnelse for *inuit* (Brodbeck 1882: 75-76).

Med udgangspunkt i *Atuagagdliutit* skitseres i det følgende de betegnelser, der i 1800-tallet på grønlandsk har været anvendt for folk fra Sydgrønland og Østgrønland. Nutidens *Kujataa* (Sydgrønland) og det afledte *kujataamiu* (sydgrønlænder) har også været almindelig anvendt i 1800-tallet, og ligeledes har *Tunu* eller *Tunua* (”Bagside” eller ”Landets bagside”) og *tunumiu* (østgrønlænder) tilsyneladende været den almindelige betegnelse for Østgrønland og befolkningen dér.²

Udtrykkene *Kujataa* og *Tunua* er betegnelserne for bestemte geografiske områder i Grønland. Det er imidlertid på grønlandsk yderst almindeligt – og var det måske i højere grad for nogle hundrede år siden, hvor befolkningen næppe har set landet som én stor samlet enhed – at benytte sig af de såkaldte pegeord (demonstrativer) (Schultz-Lorentzen 1951: 37-39). I denne konkrete sammenhæng drejer det sig om pegeordet *qav**, der angiver sted- eller retningsforholdet til venstre for en person, der står og kigger ud mod havet. En præcis angivelse eller oversættelse til fx dansk vil derfor afhænge af, hvorfra det beskrevne er set (Fortescue 1988). I Vestgrønland betyder *qavani* således ”i landet dernede (til venstre)”, altså sydpå, *qavannga* betyder ”fra landet dernede (til venstre)”, altså sydfra osv. *Atuagagdliutit*s redaktør Lars Møller deltog i 1864 i en rejse til Sydgrønland og benytter i en reportage om sine indtryk fra opholdet i Qaqortoq netop udtrykket *qavani* i betydningen ”(nede) i det sydlige område”, altså set fra Nuuk, hvor han kom fra. Under opholdet i Qaqortoq skulle nogle folk komme ”*qavánga* Nanortalingmit”, dvs. ”nede fra (sydfra) Nanortalik.”³ (Fig. 4)

¹ *Atuagagdliutit* 1861: nr. 1: Amerikarmiup Kanimik atigdlup nâpitsineranik kalâtdlinik avangnardlerpainik.; nr. 2: Nunat kalâtdlit najugait; , nr. 5: Tusagagssat Kalâtdlit nunânit tusagkat upernâme 1861.

² *Atuagagdliutit* 1861: nr. 5: Tusagagssat Kalâtdlit nunânit tusagkat upernâme 1861; 1863: nr.15: Kujatâliarnermik; 1864: nr. 26-27: Qaqortup kujatâmiuvînîk; nr. 27-28: Kujâmukarnermik ; nr. 36-37: Kujatâliarnermik aussautitdlugo 1864; 1886: nr. 2, 4-10: Umiamik Tunuliarneq; 1891: nr. 3 :1884-me 1885-milo Tunuliarnermik agdlagkat.

³ *Atuagagdliutit* 1864, nr. 36-37: Kujatâliarnermik aussautitdlugo 1864.

Fig. 4. Fjeldene ved Itilleq trykt efter tegning af Lars Møller, redaktør af den grønlandssprogede avis Atuagagdliutit. Lars Møller havde i 1864 deltaget i inspektørens inspektionsrejse til Sydgrønland og berettede i sin avis om turen og sine indtryk af forholdene i Sydgrønland (AG 1864: Nr. 36-37). Arktisk Institut, K020-29.

Fra qavannga afledes ordet *qavanngarnisaq*, dvs. en person der kommer fra eller bor i dette område. I nogle ordbøger oversættes eller forklares dette som ”kujataamioq”, dvs. sydgrønlander (Petersen 1967) eller ”sydlænding; en grønlander fra Kap Farvel området” (Berthelsen et al. 1990).

Ovennævnte Lars Møller bruger da også udtrykket *qavanngarnisaviit* (dem helt dernede (syd)fra), om hvem han fortæller, at de er svære at forstå, og at de fleste på dette tidspunkt var bortrejst, enten på ammassatfangst eller på Kitsissut øerne. Denne karakteristik svarer meget godt til befolkningen i Kap Farvel området (Atuagagdliutit, op.cit.).

Oversættelsen af qav* som noget sydpå eller sydfra kommende er imidlertid set fra det dominerende Vestgrønland. Men i Østgrønland ligger landet til venstre for en person, der kigger ud over havet, mod nord, og qavani og qavannga betyder henholdsvis ”nordpå” og ”nordfra”. Allerede i 1800 gør Julianehåbs købmand, Mørch, da også opmærksom på, at ”Østlændingene kalde Nord for Syd og Syd for Nord” (Mørch 1942: 69).

I det allersydligste Grønland anvendtes qavani og qavannga om Østgrønland, som det bl.a. er tilfældet med Daniel i Alluitsøq, der i 1877 i en lang beretning om herrnhuterne i Grønland beskriver forholdene ved missionsstationen Friedrichsthal på et givet tidspunkt og oplyser, at der

stadig var mange, der søgte dertil ”qavannga”, dvs. fra steder oppe ad østkysten.⁴ Denne betydning har holdt sig op i tiden efter den sidste indvandring, idet fx udtrykket ”qavunnarpoq” blandt Kap Farvel befolkningen bliver anvendt i forbindelse med fangstrejser om på østkysten (Simonsen 1996: 49).

På samme måde har udtrykket qavanngarnisaq i dette område betydningen ”østgrønlander; en person fra Østgrønland”. I Atuagagdliutit findes udtrykket i denne anvendelse i sidste del af 1800-tallet i en række artikler, hvis forfattere alle har tilknytning til Sydgrønland og således er bekendt med eller præget af det lokale sprogbrug.⁵ Qavanngarnisaq har således på det meste af vestkysten været den grønlandske betegnelsen for en person, der boede i det sydlige Grønland. I Sydgrønland derimod, hvor kontakten med befolkningen i Østgrønland var størst, og hvortil 1800-tallets indvandring fandt sted, var en qavanngarnisaq en østgrønlander eller en person, der stammede fra Østgrønland.

I vore dage anvendes betegnelsen *qavak* generelt om en sydgrønlander eller en person fra Kap Farvel området (Berthelsen et al. 1990). Udtrykket kan dog også anvendes med en negativ og nedvurderende betydning. Og i det sydlige Grønland synes udtrykket *qavappiaat* (rigtige sydlændinge) at være opstået som betegnelse for befolkningen i Kap Farvel distriktet, og dermed for de indvandrede østgrønlændere og deres efterkommere (Simonsen 1996).

Med indvandringen af østgrønlændere i 1800-tallet opstod tillige et nyt begreb, nemlig *uiarneq* (flertal: *uiarnerit*). Det er en afledt form af *uiarpoq* (sejler uden om noget) og henfører til, at indvanderne på deres vej til Sydvestgrønland har måttet rejse rundt om landets sydspids. *Uiarneq* betyder således ”en person der har sejlet uden om noget”, i dette tilfælde Kap Farvel, dvs. en indvandret østgrønlander (Berthelsen et al. 1990).

Betegnelserne i det danske kildemateriale ændrer sig i løbet af 1800-tallet i takt med det stigende kendskab til det sydligste og østlige Grønland. Omkring 1800 er opnået et nogenlunde overblik over de geografiske forhold, og i en omtale af befolkningen nævner Mørch ”*Sydlænderne*, d.e. dem, som boe omtrent 20 Mile Syden for Colonien og videre indtil Cap Discord” og ”*Østlænderne*, som boe paa den anden Side af Landet” (Mørch 1831: 34: mine kursiveringer). Fra de første år træffer vi dog også ofte på betegnelsen ”den saakaldte *Österböigd*” om Østgrønland og

⁴ Atuagagdliutit 1877, nr. 3-5, 7: Tusagagssat.

⁵ Atuagagdliutit 1872: nr. 171: C. Hagen: Qavángarnitsat (imáipaq tunumiut) Pamiagdlungme nungussut aussaq 1872; 1881: nr. 11: Gideon Igdlorssuatsiarmio: Oqalualârutit; 1891: nr. 3-12: 1884-me 1885-milo Tunuliarnermik agdlagkat; 1901: nr. 3: Pavia Lynge: Narssame Kujatdlerme (Frederiksdal-ime) qavángarnitsat kuisínéránik ukioq 1901, Aprílíp 14-ne.

”Østbøygder” eller ”Østbøggder” om befolkningen der (Ostermann 1918: 8: mine kursiveringer), ⁶ hvilket uden tvivl er en afsmitning fra de danske kolonisatorers søgen efter den norrøne Østerbygd, som man i mange år formodede lå på østkysten. Hurtigt blev de almindelige danske betegnelser for befolkningen i Kap Farvel området og i Østgrønland dog henholdsvis sydlændere eller sydlændinge og østlændere eller østlændinge. Med udgangspunkt i Julianehåb boede sydlændingene altså i det, der tidligere er defineret som Kap Farvel området, mens østlændingene er beboerne på kysten nordøst herfor.

De tyske kilder, der er anvendt i denne undersøgelse, stammer primært fra perioden efter oprettelsen af en missionsstation i Kap Farvel området i 1824, og her er de anvendte betegnelser særdeles enkle, nemlig normalt henholdsvis *südländer* og *ostländer* for henholdsvis sydlænding/sydgrønlænder og østlænding/ østgrønlænder.

De anførte betegnelser for befolkningen i Kap Farvel området optræder, som det fremgår, i det historiske kildemateriale og var til dels et resultat af det kulturmøde, der fandt sted i området i løbet af 1800-tallet.

⁶ RA 1775-1819: Skrivelse á 14. juli 1796 fra Mørch til direktionen; RA 1774-1916: Dagbog fra Colonien Julianeshaab for Handelsaaret 1822 ført af Jacob A. A. Arø; Journal 1824 af Imanuel Arø; Assistent Im. Arøes Dagbog for 1827.

KAPITEL I: SYDGRØNLAND I 1700-TALLET

-kontakter og kolonisering

Sydgrønland blev som den sidste region omfattet af 1700-tallets kolonisering af Grønland. Hidtil havde skibene sejlet i en bue uden om landets sydligste spids og dermed også uden om storisen, der hvert år driver ned langs den grønlandske østkyst og rundt om Kap Farvel. Fra Sydgrønland havde grupper af befolkningen dog gennem hele århundredet rejst nordpå for at handle, og ligeledes havde handels- og missionsfolk foretaget rejser sydpå for at undersøge forholdene der. Samtidige beretninger om disse kontakter vidner om, at Handelens og missionens folk fik et stadigt større kendskab til forholdene og befolkningen i Sydgrønland helt ned til landets sydligste område, Kap Farvel, og samtidig modtog man efterretninger om befolkningen i det fjerne Østgrønland. Den nye viden afslørede, at der på østkysten boede en relativt stor befolkningsgruppe, og i slutningen af 1700-tallet blev handels- og missionsstationer etableret i Sydgrønland. Med udvidelsen mod syd blev også dette område underlagt det danske kolonisystem.

Koloniseringen af Vestgrønland

Den danske kolonisering⁷ af Grønland blev grundlagt, da præsten Hans Egede i 1721 slog sig ned i landet og igangsatte arbejdet med at kristne landets befolkning. Initiativet blev taget med godkendelse af den danske konge, der samtidig havde udstedt privilegier til et privat handelskompagni, som via indtægterne fra hvalfangst og handel med grønlænderne skulle finansiere missionsarbejdet.

I de følgende år blev de danske interesser udstrakt til hele den vestgrønlandske kyst. På strategiske steder oprettedes bosættelser, eller kolonier, som de kaldtes, hvorfra mission og handel blev drevet. Med udvidelsen af de danske aktiviteter blev konkurrenter som fx hollandske hvalfangere lukket ude fra kontakt med grønlænderne, og efterhånden blev hele Vestgrønland underlagt dansk overhøjhed. Med anlæggelsen af de danske kolonier lagdes samtidig grunden til de fleste af byerne i nutidens Grønland.

Missionsarbejdet i Grønland blev i 1737 underlagt Missionskollegiet og dermed tilknyttet det danske centraladministrative apparat, der nu forestod ansættelsen og uddannelsen af missionærer og

⁷ Ved koloniseringens start i 1721 udgjorde Danmark og Norge et dobbeltmonarki, og Grønland blev sammen med Færøerne og Island betragtet som norske bilande. Koloniseringen blev styret fra centraladministrationen i København, men mange nordmænd tog til Grønland i Handelens eller missionens tjeneste. 1814 ophørte dobbeltmonarkiet: Norge overgik til den svenske konge, men Danmark beholdt de norske bilande, og koloniseringen fortsatte derfor i dansk regi. Derfor tales der i nærværende afhandling om den danske kolonisering.

udarbejdede retningslinjer for deres arbejde. Fra Danmark udsendtes missionærer, der fungerede i et varierende antal missionariater. I tilknytning til missionen iværksattes undervisning. De enkelte missionariater dækkede store geografiske områder, og da befolkningen samtidig boede spredt, var det i praksis umuligt for missionærerne at nå rundt til hele befolkningen inden for missionariatet. Missionærerne engagerede derfor hjælpere, de såkaldte kateketer, til især at bistå i arbejdet med undervisningen ude i distriktet. Missionæren forestod arbejdet ved kolonien og foretog derudover visitatsrejser i distriktet.

Tidligt i koloniseringsforløbet blev der åbnet op for den tyske herrnhutiske mission,⁸ der i 1733 etablerede deres egen missionsstation Neuhernhut ganske tæt ved kolonien Godthåb, i dag Nuuk, hvortil Hans Egede i 1728 var flyttet med mission og handel. Herrnhuterne oprettede i løbet af 1700-tallet i den sydlige del af Grønland flere missionsstationer, der var placeret adskilt fra de danske kolonier, og hvis menigheder slog sig ned omkring stationerne og udgjorde mindre samfund. Herrnhuterne blev finansieret af deres egen organisation og modtog ikke midler fra hverken det danske missionskollegium eller Handelen. Herrnhuterne drev deres mission i Grønland indtil 1900, hvor de trak sig ud af landet, men fungerede indtil da ved siden af den danske mission og som en konkurrent til denne.

Handelen i Grønland skulle støtte missionen økonomisk og samtidig være rentabel. Det sidste lykkedes imidlertid dårligt, og flere private handelskompagnier afløste hinanden, indtil staten i 1774 overtog handelen, der fra 1776 blev drevet af Den kongelige grønlandske Handel (KGH), oftest blot kaldt Handelen.⁹ Med Instruxen af 1782 indførtes faste principper for handel og administration, og et fast struktureret kolonisystem var etableret. Grønland var delt i et antal kolonier med en kolonibestyrer, der havde ansvar for handel og administration. De overordnede politiske og praktiske beslutninger blev taget i København, hvor den øverste administrative instans var direktionen for KGH. Ind i mellem disse to led oprettedes to inspektorater, et for Nordgrønland og et for Sydgrønland, med hver deres inspektør, hvis overordnede opgave var at kontrollere handelen og administrationen i landet.

⁸ Brødremenigheden (tysk: die Brüdergemeinde) havde og har stadig udgangspunkt i byen Herrnhut i Sachsen, deraf den i dansk og grønlandsk sammenhæng almindelige betegnelse ”herrnhuterne”. Der er tale om et evangelisk kirkesamfund, hvorfor også betegnelsen ”de evangeliske brødre” optræder i kilderne. Grundlæggerne af Herrnhut kom oprindeligt fra Mæhren, derfor er også ”De mæhriske brødre” anvendt som betegnelse for herrnhuterne, bl.a. på engelsk (The Moravian Brethren).

⁹ I forlængelse af den almindelige anvendelse af udtrykket Handelen/handelen vil der således i det følgende blive skelnet mellem ”Handelen” (med stort H) i betydningen handelsmyndigheden eller kolonimyndigheden på forskellige niveauer og ”handelen” (med lille h) i den gængse betydning af at foretage handel.

Handelens rentabilitet var afhængig af de produkter, som de grønlandske fangere indhandlede, først og fremmest skind og spæk. Det var derfor Handelens politik, at grønlænderne skulle bo spredt og følge den traditionelle nomadiske levevis for derved mest effektivt at kunne udnytte de naturgivne ressourcer. Missionen derimod foretrak en mere koncentreret og fastboende befolkning af hensyn til mulighederne for at sikre grønlændernes undervisning og tilknytning til kirken. Det blev hurtigt handelens interesser, der kom til at danne grundlag for den fastsatte politik, men konflikten var latent, og interesse modsætningerne mellem handel og mission slog igennem ved adskillige lejligheder (Gad 1969, 1976; Bro 1993).

Tidlige kontakter mellem kolonisatorer og befolkningen i Sydgrønland

Som følge af den sene kolonisering af Sydgrønland indeholder 1700-tallets skriftlige kilder kun relativt få og sporadiske oplysninger om denne del af landet, dog øges informationerne om området efter etablering af den første handelskoloni i 1775. Der tegner sig et billede af en egn og en befolkning med særlige karakteristika. Endvidere fremstår indtrykket af en mere lokal befolkningsgruppe i Kap Farvel området med egne særtræk, som havde kontakt med befolkningsgrupper på såvel vestkysten som østkysten, og som fungerede som formidler mellem disse befolkningsgrupper.

Kilderne fra 1700-tallet beretter, at der blandt grønlænderne om sommeren foregik en livlig rejseaktivitet i konebåd og kajak, ofte over lange afstande og over flere år. En del af denne rejseaktivitet kom ”sønden fra”, og enkelte år kom meget store, konvojliggende grupper rejsende forbi de tidlige kolonier på vej nordpå. I 1723 rapporteres om et møde mellem folk langt sydfra og den lokale befolkning ved Nipisat Sund ud for Nuuk fjorden, i 1730 passerende mere end 40 konebåde Nuuk, og i 1752 ankom ”de ved denne Aarsens Tid sædvanlige nord efter farende Sørlændinger med 54 Konebaade” til Frederikshåb på vej nordpå (Egede 1925: 83, 237; Olsen & Petersen 1990: 5). Sådanne rejser har fundet sted allerede før koloniseringen, hvor grupper af rejsende endog tog til Disko Bugt for at handle sig til hvalbarder og efter en overvintring eller to rejste tilbage sydpå. På tilbagevejen handlede de sig til drivtræ og fedtsten hos folk omkring Maniitsoq og Nuuk (Gulløv 1987: 81-82).

I 1733 bortrev en koppepidemi næsten hele befolkningen ved Nuuk, hvorefter dele af området blev genbefolket af folk fra den sydlige del af Grønland, som især slog sig ned ved og blev optaget i den herrnhutiske menighed ved Neuherrnhut (Gulløv 1983). I 1765-66 var den herrnhutiske missionær Mathäus Stach i Sydgrønland, og fra denne rejse fortælles om flere møder med folk, der

Nanortalik, og han bemærkede, at "Folchenis Udtale saavelsom Sprog" forandrede sig (Egede 1925: 95). 1751-53 foretog købmand Peter Olsen Walløe en rejse, der bragte ham helt om på østkysten. Da han var nået ned til Uunartoq Fjord kunne han konstatere, at "Sprog-Dialecten eller Udtalen er her noget forskellig fra den Norden for" (Walløe 1927: 90). Ud over den sproglige forskel giver det skriftlige materiale ikke mange oplysninger om særlige træk eller forhold hos denne befolkningsgruppe, men vi kan dog få et, måske lidt kuriøst, indtryk fra den tyske mineralog Giesecke, der i 1806 foretog undersøgelser i dette område. Han slog en dag lejr, hvor også en stor gruppe, alle hedninge, havde slået sig ned på vej tilbage fra klapmydsfangst, og blev modtaget med stor glæde og festivitas. Ud fra dette førstehåndsindtryk karakteriserede Giesecke folkene i syd som mere dannede, muntre og behagelige end dem i Vestgrønland, og for ham forekom de at være mere uegennyttige end de kristne (Giesecke 1910: 22).¹⁰

I det sydgrønlandske område skiller Kap Farvel sig ud som et særligt distrikt. I 1777-79 udsendtes fra Julianehåb en ekspedition, der skulle undersøge det sydligste område. Allerede da ekspeditionens deltagere nåede ned til området syd for Nanortalik, måtte deres kendtmænd, der kom fra Lichtenau lidt syd for Julianehåb, erkende, at de ikke var tilstrækkeligt kendte med området. Ekspeditionen måtte derfor til den videre fart skaffe hjælp fra den lokale befolkning, der på dette tidspunkt befandt sig på Kitsissut, øgruppen nordvest for Kap Farvel, hvortil det oplyses, at netop Kap Farvel distriktets befolkning dele af året i længere tid opholdt sig for at jage de store flokke af klapmydsere og andre sæler, der kom drivende med storisen (Ostermann 1944: 40).

Handelens og administrationens kendskab til Kap Farvel området var endnu ved slutningen af århundredet forholdsvis begrænset. I 1795 skrev købmand (dvs. kolonibestyrer) Mørch i Julianehåb til Den kongelige grønlandske Handels direktion, at "kun nogle Miile syden for Itiblik begyndte de saa kaldte Sydenlændere at boe,...". Året efter skrev han: "... det sydenske eller længst bortliggende her langende Bostæd er 1 á 2 Miile paa hiin side Cap Diskord".¹¹ Det nævnte "Itiblik" er Itilleq på øen Sermersooq nord for Nanortalik, mens Cap Diskord ligger nord for Kangerlussuatsiaq (Lindenow Fjord) på øen Iluileq. Ud fra Mørchs oplysninger kan man slutte, at der på dette tidspunkt omkring Kap Farvel, i et område fra omkring det nuværende Narsarmijit i vest til Kangerlussuatsiaq i øst, har levet en befolkningsgruppe - Grønlands sydligste - med sprogligt særkende og et økonomisk og socialt fællesskab.

¹⁰ „Die Grönländer in Süden sind wohlgebildeter, munterer ü. gefälliger als die im Westen, und die Heiden oder Wilden sind uneigenüzziger als die Christen. Woher kömmt das?“

¹¹ RA 1775-1819: Skrivelse á 11 august 1795 fra kolonibestyrer Mørch til direktionen; Skrivelse á 14 juli 1796 fra Mørch til direktionen.

Kap Farvel området og dets befolkning udgjorde i 1700-tallet et vigtigt bindeled mellem Vest- og Østgrønland. Da den ovennævnte undersøgelsesrejse i 1778 nåede frem til Kap Farvel, fik dets medlemmer oplysninger om, at der nord for Aluk boede en del mennesker, og at folk derfra kom rejsende til Aluk ”for imod Ræve og andre Skind Vahre at tilhandle sig gamle Piile, Knive, Sye Naale, og saadant Snurrepiberi”. Samme kilde oplyser, at folk fra området ved Kap Farvel tog til de danske kolonier for at handle. Sådanne rejser, hvad enten det var fra Østgrønland til Kap Farvel eller fra Kap Farvel og op ad vestkysten, foregik i farligt farvand og havde deres omkostninger og ”betales imellem med Baade, og Livs Tilsættelse; hvorpaa i Aar hørtes Beviis, da 2de Baade bleve udj Issen knusede, men Folkene bærget”(Ostermann 1944: 43). Flere eksempler tyder endvidere på, at det har været almindeligt at overvintre ved Kap Farvel, inden man tiltrådte rejsen tilbage (Walløe 1927: 78; Olsen & Petersen 1990).

Ovenstående eksempel står ikke alene. Under sin rejse rundt i området traf Giesecke ”viele Südländer”. Blandt disse var Ababek, som ledsagede Giesecke frem til Aluk, hvor han dog måtte vende om, da det var for sent på året at forsøge at komme længere. Giesecke skriver i sin dagbog, at folk i området foretog rejser til østkysten, og at der ligeledes kom folk rejsende fra østkysten. Om Ababek fortæller han, at han boede på øen Keppingajak [Qipingajaaq], dvs. på østsiden af Kap Farvel. Han drev handel med folk fra østkysten (”den fernsten Ostländer”) og videreforhandlede ind i mellem, når isforholdene tillod det, disse varer i Nanortalik (Giesecke 1910: 20-22).

I mødet mellem øst og vest indtog Aluk en central position. Fra de tidlige kilder nævnes det, at folk i stort tal forsamledes her og at der fandt handel sted (Walløe 1927: 97; Ostermann 1944: 35). I 1843 sejlede to herrnhuter missionærer Ihrer og Uellner rundt om Kap Farvel og nåede Aluk, hvor de mødte både ikke-døbte og døbte, hvoraf de sidstnævnte har tilhørt missionærernes egen menighed på vestkysten. Missionær Brodbeck, hvorfra denne oplysning stammer, skriver i den forbindelse om Aluk, at den var kendt som årligt mødested med tuskhandel mellem Øst- og Vestgrønland (Brodbeck 1882: 8, 50). På dette tidspunktet havde Aluk imidlertid mistet sin betydning, og folk fra øst og vest samledes ikke længere ved Aluk for at handle. I stedet tog østgrønlænderne til handelsstationen Pamiialluk på vestkysten (Brodbeck 1882: 50).¹²

Lokaliteten benævnes og kendes i dag normalt som Aluk, men burde med den lokale i-dialekt egentlig hedde Alik, der da også nævnes i de fleste tidlige kilder. Både Walløe og Mørch, sidstnævnte var grønlandsk gift og talte grønlandsk, benytter udelukkende denne betegnelse (Walløe 1927: 92, 97, 102; Mørch 1942: 72), mens andre bruger begge navne (Giesecke 1910: 20-

¹² Atuagagdlitit 1882: nr. 11: Tunumit tusagkat.

21) eller kun den vestgrønlandske form (Ostermann, op.cit.). Navnet Aluk kan derfor højst sandsynligt betragtes som en vestgrønlandsk tillempning af Alik.

Hvor mange personer, der levede i Kap Farvel området omkring år 1800, findes der ikke præcise tal på. I de oven for citerede skrivelser fra købmand Mørch oplyser denne i 1795, at der syd for Itilleq efter ”Grønlændernes Opregning” var 19 beboede steder og omkring 50 fangere. I 1796 skriver han: ”...i Vinter har der ligeledes paa 19de Vinterbopladser boet 60 Fangere, hvorover jeg nok kunne hoslægge en speciel Liste, men som kun vilde være at bebyrde mine høie Herrer med en Hoben uforstaaelige Navne;”. Ærgerligt, at Mørch ikke ville bebyrde direktionens medlemmer, - om ikke andet kunne vi have haft nytte af de oplysninger i dag.

Mens Mørch således kun angiver antallet af fangere og dermed potentielle producenter for handelen, kom den herrnhutiske missionær Conrad Kleinschmidt nogle år senere måske lidt nærmere en angivelse af den samlede befolknings størrelse. Han var i sommeren 1821 på en ekspedition til egnen omkring Kap Farvel, hvor han mødte mange folk og en enkelt gang talte ca. 24 telte og 300 mennesker, der var forsamlet på samme sted (Kleinschmidt 1822). Med udgangspunkt i en estimeret gennemsnitlig forsørgerbyrde pr. fanger på omkring 5 personer (Mikkelsen & Sveistrup 1944: 24), samt det forhold at flere fangere rejste og boede sammen, som senere oplysninger viser, synes Kleinschmidts angivelse af befolkningens størrelse umiddelbart at passe med Mørchs oplysninger om 50-60 fangere.

Kleinschmidt berettede endvidere: ”Efter deres Yttring og de Iagttagelser, jeg siden gjorde, kunde Antallet af de i denne Egn boende Hedninger vel regnes for 500” (Kleinschmidt 1822: spalte 1008). Dette tal må dog af flere grunde tages med megen forsigtighed. Kleinschmidt oplyser selv, at nogle af disse folk var tilrejsende, der hørte til i egne længere oppe af østkysten. Endvidere var hensigten med Kleinschmidts rejse til området at undersøge mulighederne og dermed lægge grunden for at anlægge en ny missionsstation, og for at skabe større bevågenhed for sin sag kan han have haft en umiddelbar interesse i at overdrive befolkningstallet.

Kontakt mellem østgrønlændere og vestgrønlændere

Fra 1700-tallets tidlige kontakter er der oplysninger om den befolkning, der boede i Østgrønland. I det foregående kapitel er allerede nævnt beretningen fra 1733 om en ældre kvinde, der ankom med et rejseselskab fra Sydgrønland til Nuuk, og som tidligere havde deltaget i en rejse til østkysten, på hvilken man var kommet til et område, der blev angivet som liggende på højde med Nuuk. Det var

Fig. 6. Øen Qipingajaaq ligger mellem Kap Farvel og Aluk og passeres af rejsende mellem Østgrønland og Vestgrønland. Boligtomten dateres til 1800-tallet og ligger ud til et lille sund mellem Qipingajaaq og Christian IV's Ø. Bopladsen har således ligget i læ for stormene fra Atlanterhavet, der ligger åbent mod øst på den anden side af øen. På Qipingajaaq boede Ababelek, som den tyske geolog Giesecke mødte i 1806. Ababelek fungerede ifølge Gieseckes oplysninger som mellemmand mellem folk på østkysten og den danske handel, idet han fx købte varer af sine landsmænd og, hvis isforholdene tillod det, solgte dem videre til handelsstationen. Foto: E. L. Jensen 2004, Nationalmuseet.

ifølge kvindens beretning almindeligt, både at vestgrønlændere tog til Østgrønland, og at østgrønlændere tog til Vestgrønland for at handle (Egede 1925: 267).

Fra flere sider kendes beretningen om Niveq, der i 1751 sammen med en større flok i to konebåde var kommet fra østkysten til området ved Kap Farvel og havde overvintret hos nogle familier dér. Niveq og hans følge returnerede det følgende år til østkysten, men fra ham viderebragte vinterens husfæller efterretninger om befolkningen og landets beskaffenhed (Ostermann 1935; Olsen & Petersen 1990).

Niveq og hans fæller stammede fra en egn langt oppe ad kysten, og de havde på rejsen sydpå mødt mange folk. Disse folk holdt ifølge Niveqs oplysninger sammen i større og mindre indbyrdes afgrænsede grupper med tilknytning til bestemte områder adskilte ved vanskeligt passerbare dele af

Fig. 7. Øen Aluk ligger nordøst for Kap Farvel og kendes fra både overleveringer og skriftlige kilder som det store sommermødested, *aasivik*, hvor folk fra Vestgrønland og Østgrønland fra tidlig tid mødtes for at handle, udveksle nyheder, blive gift m.m. Aluks højeste punkt er knap 500 m, og øen kan med sin karakteristiske form ses på lang afstand. Aluk har derfor stået som et pejlemærke, som rejsende i begge retninger har sat deres kurs efter. Foto: E. L. Jensen 2004, Nationalmuseet.

kysten, fx den frygtede isbræ Puisortoq (Ostermann 1935: 420). Der synes at have eksisteret sproglige skillelinjer mellem disse befolkningsgrupper. Blandt sagn og sange indsamlet i midten af 1800-tallet findes en nidvise mellem to østgrønlændere, Savdlat og Pulangitsissok. Af Savdlats vise fremgår, at der var dialektale forskelle blandt befolkningen på den østgrønlandske kyst: ”nogle snakke nordlandsk, andre sydlandsk”, mens folk på den mellemste del af kysten tilsyneladende talte en mellemting mellem disse to dialekter (Rink 1871: 143).

Der var således jævnlige kontakter mellem folk i Vest- og Østgrønland, men samtidig er der tilsyneladende modstridende opfattelser af, hvordan forholdet var mellem de respektive befolkningsgrupper. Da Hans Egede i 1723 kom til Sermersooq blev han af befolkningen dér advaret mod at fortsætte, fordi befolkningen længere sydpå skulle være ”saa wilde og galne, at de slaæ andre Folch ihjell og æder dem op, ..” (Egede 1925: 98), og i 1752 blev Walløe fortalt, at der

på østkysten levede folk, som var frygtede menneskeædere, som man skulle holde sig fra (Walløe 1927: 78). Og om Niveqs rejse ned af østkysten berettes, at han og hans rejseselskab på et tidspunkt traf en stor ”Mængde Innuktorormarsut”, dvs. menneskeædere (Ostermann 1935: 420). I Vestgrønland synes frygten imidlertid at have været størst jo længere man boede fra de omtalte folk. Således beretter Graah, som i 1828-1831 var leder af en ekspedition, der berejste den grønlandske østkyst, at ganske vist var befolkningen i den centrale del af Vestgrønland bange for østgrønlænderne, men denne angst forsvandt, da han kom længere mod syd og fik kontakt med folk omkring Nanortalik og Friedrichsthal, der tværtimod havde kontakt med den østgrønlandske befolkning i forbindelse med handel og jagt (Graah 1932: 46).

Rygterne om menneskeædere og mord kommenteres af den tidligere nævnte købmand J.C. Mørch i Julianehåb, der bl.a. gav følgende forklaring: ”Communicationen imellem vidt adskildte var yderst sielden. Man frygtede hinanden, tiltroede hinanden de allerværste Hensigter, ansaae hinanden for Kannibaler. Tusinde og tusinde Rygter om Folk af saadan Art, som her og der skulde findes kom i Omløb. De voxede iblandt det lettroende Folk, ved at forplantes fra Sted til Sted.” Ukendskabet og frygten kunne medføre, at fremmede blev dræbt, hvorefter dette skulle hævnnes og igen kunne medføre flere hævmord. Denne situation var dog, i følge Mørch, kun noget, der ramte de færreste, og ”Europæernes Etableren i Landet” har bevirket en større kommunikation og dermed ændret forholdene. Han slutter: ” I sexten Aar har jeg været her ved Julianæhaab, i hvis sydlige District Grønlænderne kunne ansees næsten udenfor Europæernes Indflydelse; Men, i al denne Tid er ikke hørt et Mord, hverken blandt Sydlænderne, d.e. dem, som boe omtrent 20 Mile Syden for Colonien og videre indtil Cap Discord, eller blandt Østlænderne, som boe paa den anden Side af Landet. Jeg har lært at kende nogle af de Sidste, endog indtil Holsteinsborgs Høide. Disse, som forhen ansaaes for Kannibaler, vare de frommeste Folk, man kan tænke sig. Man ved at tale om Folk indtil Jakobshavns Høide, men har ingen synderlig Omgang med dem; og de staae derfor endnu i hiint Rygte” (Mørch 1831: 33-34).

Rygter om mord og endog kannibalisme blandt fremmede og fjerntboende folk er et generelt fænomen, der kendes også fra andre steder i Grønland. Eksempelvis levede omkring Melville Bugt polareskimoerne mod nord og Upernaviks befolkning mod syd i mange år adskilte med en gensidig frygt for hinanden og en gensidig overbevisning om, at de andre var menneskeædere. Først efter oprettelsen af kontakt mellem de to befolkningsgrupper kort efter 1900 fjernedes denne frygt, man begyndte at besøge hinanden og venskabs- og familiebånd blev etableret (Petersen 2001: 322; Ostermann 1935: 417; Bjørnum et al. 2002: 90).

Rygterne om drab og menneskeæderi i Østgrønland skal givetvis også ses i sammenhæng med tilbagevendende oplysninger om, at befolkningen i vinterperioderne ofte led mangel, der endog kunne udvikle sig til direkte hunger med deraf følgende kannibalisme (Ostermann 1935: 421; Walløe 1927: 100; Graah 1932: 73; Rosing 1993: 9). At noget sådant var en del af de ekstreme livsbetingelser i Østgrønland viser også nyere veldokumenterede beretninger fra sidste del af 1800-tallets Ammassalik distrikt, hvor hungeråret 1880-81 afstedkom sultedød i hele distriktet, og hvor der er eksempler på, at nogle kun overlevede ved at spise af de afdøde husfæller (Rosing 1963: 107-161). I den udstrækning kannibalisme har fundet sted i Østgrønland, skyldtes det således ikke lyst til at dræbe, men yderste nød.

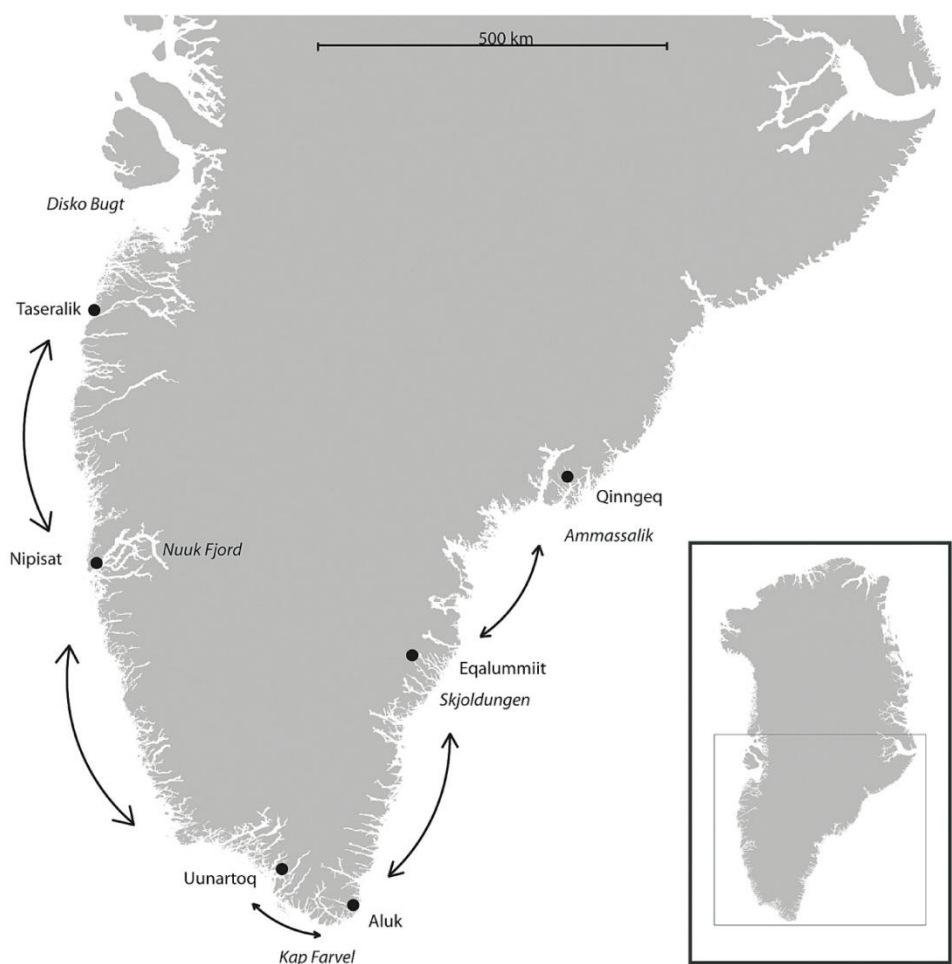

Fig. 8. Centrale sommermødesteder i den sydlige del af Vest- og Østgrønland. Grønlændernes handelsrejser skabte et løst, men sammenhængende handelssystem fra Østgrønland neden om Kap Farvel til Disko Bugt på vestkysten. Handelsrejserne kunne tage flere år, afhængigt af rejsemålet. Langs kysten lå mødesteder, *aasiviit* (ental *aasivik*), hvor man mødtes om sommeren og de lokale varer blev udvekslet med varer fra fjernere egne. Med anlæggelsen af europæernes handels- og missionsstationer fra 1700-tallet ophørte de lange handelsrejser efterhånden, og befolkningen blev bofast. Fra Østgrønland fortsatte handelsrejserne dog helt hen mod slutningen af 1800-tallet, men den traditionelle handelsplads Aluk blev erstattet af de danske handelspladser i Kap Farvel-området.

Hvor man i vore dage betragter Kap Farvel området som en afsides og isoleret egn, var det således ikke tilfældet omkring år 1800. Her levede en efter tiden forholdsvis stor befolkning, som endnu var temmelig upåvirket af koloniseringen og kontakten med europæere på den nordligere del af vestkysten. Befolkningen levede udelukkende af udnyttelse af de eksisterende levende ressourcer, men havde jævnlige handelskontakter med andre grupper længere nordpå langs såvel vestkysten som østkysten.

Kildematerialet fra 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet vidner om, at der i 1700-tallet fandt jævnlige møder sted mellem folk fra Østgrønland og Vestgrønland, og en vigtig kontaktflade var handel, både med traditionelle eskimoiske produkter, men efterhånden også med europæiske varer. Kap Farvel området og dets befolkning spillede en central rolle i dette billede, og sommerpladsen Aluk fungerede som center for denne handel, ligesom enkeltpersoner i området virkede som formidlere mellem dele af den østgrønlandske befolkning og den begyndende europæiske handel i Sydgrønland. På trods af disse forbindelser talte rygterne om mord og kannibalisme blandt østgrønlænderne, dog synes disse rygter at have været værre end virkeligheden. De fleste kilder peger da også på fredelige forbindelser i denne periode, og selv om det berettes, at østgrønlænderne måtte betale i dyre domme for de europæiske varer (Graah 1932: 93) betragtede de hinanden som ”fredelige og gode venner” (Ostermann 1935: 420).

Handel og mission etableres i Sydgrønland

Oplysningerne fra de grupper, der var kommet rejsende sydfra til nogle af de første danske kolonier, og de danske undersøgelsesrejser sydpå tydede på en stor befolkning i den sydlige del af Grønland og dermed basis for en profitabel handel. Der blev da også arbejdet med planer om oprettelse af en koloni i Sydgrønland for dermed at inddrage dette område under handelen, men myndighederne i Danmark var tøvende og længe om at beslutte sig, og først efter flere år blev den endelige beslutning taget. I første omgang blev der givet afslag med henvisning til de besværlige besejlingsforhold, og først fornyede initiativer og endnu en rekognosceringsrejse førte i sidste instans til anlæggelsen af kolonien Julianehåb i 1775 (Gad 1969: 389-390, 551-552).

Fra starten var handelsfolkene ved den nye koloni interesserede i at udvide deres aktiviteter endnu længere sydpå. Vinteren 1778-79 overvintrede assistent Caspar Alsbach på øen Nanortalik, hvorfra han indsamlede skind og spæk hos folk i omegnen. Alsbach skulle egentlig have været til Upernavik i Nordgrønland for der at indtræde i Handelens tjeneste som assistent, men var strandet i Julianehåb og formodedes at kunne gøre bedst nytte som Handelens forpost på Nanortalik

(Ostermann 1944: 37; Gad 1969: 576). I 1783 foretog Julianehåbs grundlægger, tidligere købmand Anders Olsen, på egen hånd en rejse til Kap Farvel og lidt op ad østkysten, dog uden den store handel, idet befolkningen i området var taget den modsatte vej og havde handlet med købmand Thomsen i nærheden af Nanortalik.¹³

Var disse initiativer om end lidt tilfældige og i hvert ikke led i en større planlagt strategi for udvidelse af handelen, så demonstrerede de dog, at i det mindste de lokale europæiske handelsfolk så gode muligheder for en forøgelse af indhandlingen i det sydlige distrikt, og der blev fremsat forslag om at etablere en handelsplads i dette område. Men igen trak planerne ud. En medvirkende grund hertil kan være en epidemi, som florerede i området i 1783-85, og som synes at have bortrevet meget store dele af befolkningen.¹⁴

I mellemtiden fik Handelens folk et stadigt større kendskab til distriktet og et bedre overblik over befolkningens antal. Efterhånden fremkom der også mere konkrete planer om en udvidelse af handelen mod syd, og af korrespondancen med direktionen fremgår det, at man bl.a. diskuterede, hvor en ny handelsplads bedst kunne placeres, behovet for bygninger, hvilke krav der skulle stilles til kvalifikationer hos den handelsmand, der skulle bestyre handelspladsen osv.¹⁵ Med hensyn til placeringen foreslog assistent Heiberg: ”;- kun dette alene vil jeg underdanigst erindre, at jo længere dette Anlæg eller hvad jeg skal kalde det, kunde mod sønden blive anlagt, jo fordelagtigere ville det være i henseende til de Grønlændere som boe ved den østre Side af Landet, da disse som hidtil skal være temmelig vilde, eller frygtsomme for fangerne, kan de ogsaa ved denne Mulighed blive mere folkevante, og hvor ville da ikke Handelen profitere, naar ogsaa disse kunde blive tillokket at levere sine Wahre som vist er af større Betydenhed end mange forestiller sig-”¹⁶. Der er altså allerede på et tidligt tidspunkt forventninger om, at en sydligere handelsstation kunne skabe tættere kontakter ikke kun til befolkningen ned mod Kap Farvel, men også med østkystens befolkning, og at ikke mindst den sidstnævnte befolkningsgruppe ville kunne bidrage til at øge handelen yderligere.

Endelig i 1797 grundlagdes logen Nanortalik ved Sissarissø, hvorfra anlæggets handelsbygninger i 1831 blev flyttet til deres nuværende placering ved det nærliggende Ilivileq og i dag udgør den gamle bydel i Nanortalik. Købmand Mørch rapporterede året efter, at det første år var gået godt, angav tallene for indhandlingen og konkluderede, at denne havde medvirket til at skabe det hidtil bedste år for kolonien Julianehåb (Bak 1981: 129).¹⁷

¹³ RA 1775-1819: Brev á 3. september 1783 fra Anders Olsen til direktionen.

¹⁴ RA 1775-1819: Skrivelse á 11. august 1795 fra købmand Mørch til direktionen.

¹⁵ RA 1775-1819: Skrivelse á 11. august 1795 fra købmand Mørch til direktionen.

¹⁶ RA 1775-1819: Skrivelse á 24. august 1795 fra assistent Heiberg til direktionen.

¹⁷ RA 1775-1819: Skrivelse á 30. juli 1798 fra Mørch til direktionen.

Fig. 9. Nanortalik malet af Jacob Arøe, dateret 1846. Der er tale om det gamle Nanortalik opført ved lokaliteten Sissarissøq i 1797, hvorfra anlægget i 1832 blev flyttet til det nærliggende Ilivileq med bedre havneforhold. De to store bygninger tæt ved stranden er spækhuse, mens huset bagved er bestyrerens bolig. Omkring handelens anlæg ses grønlandske vinterhuse og telte. Jacob Arøe var ansat i Den Kongelige Grønlandske Handel og var bl.a. bestyrer i Nanortalik, hvor han afløste sin far Emmanuel Arøe. Jacob Arøe udførte tegninger og akvareller fra flere grønlandske kolonier, en del efter hjemkomsten til Danmark i 1839. Etnografisk Samling, Nationalmuseet, L18.285.7.

Handelssystemet i Grønland var som tidligere nævnt bygget op omkring kolonier, der blev bestyret af en købmand, også kaldt kolonibestyrer. Til de enkelte kolonier var tilknyttet mindre handelssteder, såkaldte udsteder, hvor ansvaret for handelen lå hos en udligger, der var underordnet kolonibestyreren. Nogle få handelsstationer, herunder Nanortalik, havde status som en loge, ofte også kaldt et anlæg, en mellemtung mellem en koloni og et udsted. Logen blev bestyret af en assistent, der var underordnet kolonibestyreren, i dette tilfælde købmanden i Julianehåb, men samtidig havde logen tilknyttet udsteder, hvis udliggere var underordnet logens bestyrer. Med anlæggelsen af handelslogen Nanortalik på tærsklen til 1800-tallet stod handel og mission klar til også at inddrage den aller sydligste del af landet. Dette skulle samtidig vise sig at blive anledningen til en massiv indvandring af folk fra Sydøstgrønland. I det følgende århundrede domineres historien i Kap Farvel området af kulturmødet mellem europæere og grønlandere,

handel og mission og sidst, men ikke mindst, mellem europæere, den lokale befolkning og de indvandrende sydøstgrønlændere. For såvel den i forvejen bosiddende befolkning som de tilrejsende østgrønlændere medførte de begivenheder, som der nu skal berettes om, store forandringer i livsgrundlag og samfundsforhold.

KAPITEL II. KULTURMØDER VED KAP FARVEL I 1800-TALLET

Kap Farvel området var i 1800-tallet præget af mange påvirkninger og store forandringer. Fra Østgrønland kom stadigt flere rejsende til de nye handelsstationer, grupper af folk fra især den sydlige del af den østgrønlandske kyst besluttede ikke at vende tilbage og ved århundredets slutning havde størstedelen af østkystens beboere slået sig ned og bosat sig i Kap Farvel området (Jensen 2003). Disse aktiviteter og bevægelser og de kulturmøder, der fulgte i kølvandet på dem, medførte store ændringer i lokalområdets demografiske forhold og bosættelsesmønstre og gav kraftige påvirkninger i fangersamfundets materielle og ideologiske kultur.

Indvandringen fra Østgrønland skete i spændingsfeltet mellem handelens og missionens interesser og i konkurrencen mellem den danske og tyske mission. Fra Vestgrønland udvidede den etablerede danske handel og mission deres interesser til også at omfatte Sydgrønland, for missionens vedkommende i skarp konkurrence med den tyske herrnhutermision, der fik en dominerende rolle i Kap Farvel området.

I det følgende gøres der rede for de europæiske aktører og disses interesser og tilsvarende modsætninger og dermed en rekonstruktion af den kolonihistoriske ramme, hvori indvandringen fra Østgrønland fandt sted. Desuden gives en redegørelse for den østgrønlandske indvandring, dens udvikling og dynamik, samt en vurdering af, hvilke omstændigheder, der kan have været medvirkende til at motivere befolkningen i Sydøstgrønland til at flytte.

De europæiske aktører – Handelen

Nanortalik blev anlagt ”for at indkiøbe Producterne af de tilgrændsende Grønlændere i Tersermiut, som forhen sieldnere besøgte for den lange Fraliggenhed, og af Grønlænderne Østen for Stædet, som aldrig skal være blevne besøgte. Der haves grundet Formodning: at sidst omskrevne Grønlændere ere talrige; deres boestæder bekvemme. Derfor haves godt Haab: at Omkostningerne paa Nennortelik blive rigeligen erstattede”. Således beretter inspektør Bull i 1802 i en beskrivelse af forholdene i den sydlige del af sit inspektorat (Ostermann 1918: 8).

Forventningerne til handelen ved Nanortalik var således fra starten store, hvilket understreges af, at man endda overvejede mulighederne for at besejle Nanortalik med større skibe for at føre de indhandlede produkter direkte til København. Den tidligere assistent og bestyrer i Julianehåb, Jens Mathiesen, der også havde deltaget i en ekspedition til Østkysten som tolk, havde følgende kommentar til dette: ”Spørgsmaalet er ikke uvigtigt, da Anlægget Nennortelik og underliggende

Udsteders Produktion vel allerede nu er større end mange Coloniers og kan forvente at tiltage i Forhold til som Østkystens Grønlændere flytte om paa Vestkysten eller Grønlænderne her i Egnen vænnes til Luxusvarer” (Mathiesen 1852: 31-32). Dog skete besejlingen i lang tid fremover fra Julianehåb, da besejlingsforholdene ved Nanortalik var vanskelige for datidens skibe.

Fra Nanortalik arbejdede Handelen sig gennem århundredet stadigt længere sydpå i retning mod Kap Farvel. Det skete ved at etablere udsteder, hvorfra handelen med den nærliggende befolkning og ikke mindst de tilrejsende østgrønlændere skulle foregå. I 1834 anlagdes udstedet Ikigaat (Østprøven), i 1848 Pamialluk og i 1893 Itilleq få kilometer nord for selve Kap Farvel. Hvert udsted blev bestyret af en udligger (senere: udstedsbestyrer), der som regel havde en uddannelse som håndværker, specielt bødker. En del var såkaldte blandinge, dvs. folk med en dansk far, der oftest var ansat i Handelen, og en grønlandsk mor. Udliggeren i Ikigaat, og senere i Pamialluk, forlagde i sommerperioden normalt aktiviteterne til øgruppen Kitsissut nordvest for Kap Farvel, hvor stort set hele den omliggende befolkning som led i den traditionelle fangstcyklus flyttede ud for at fange klapmydser, og hvor indhandlingen derfor måtte foregå (Rink 1857: 358). Udliggerne på de tre nævnte udsteder var underlagt bestyreren af Nanortalik, hvortil også de indhandlede produkter blev videresendt (Fig. 34).

Ikigaat var anlagt umiddelbart over for den herrnhutiske missionsstation Friedrichsthal, der efter etableringen i 1824 tiltrak en stadigt voksende befolkningsgruppe. Men også folk fra Østgrønland søgte hertil for at handle. 3. august 1846 skriver assistent Kauffeldt fra Nanortalik i sin dagbog, at ”en Postmand ankom fra Østprøven [Ikigaat] for herfra at afhente endeel tiltrængende Handelsvarer, efterspurgte af en stor Deel til Østprøven tilreiste Hedninge.”¹⁸ På dette tidspunkt var hele befolkningen i området mellem Nanortalik og Kap Farvel kristnet, og de nævnte hedninge må således have været tilrejsende fra Østgrønland. Ikigaat blev dog efterhånden udkonkurreret af det sydligere beliggende Pamialluk og nedlagt som handelssted allerede 1877, men var indtil 1909 beboet af ganske få indbyggere (Kapel 2003: 9).

Handelen med tilrejsende østgrønlændere har tilsyneladende været lovende, og fra Handelens side har man i denne periode gjort forsøg på at udbygge handelsforbindelserne mod øst. I 1840 foretog den danske assistent Kielsen en rejse til den traditionelle grønlandske sommerboplads og handelsplads Aluk lige øst for Kap Farvel for med dette initiativ at opsøge de østgrønlandske

¹⁸ RA 1774-1916: Kauffeldt: Dagbog over Arbejder i Handelsaaret 1847.

fangere og forøge indhandlingen. Da han nåede frem, var folk imidlertid væk, og rejsen førte ikke

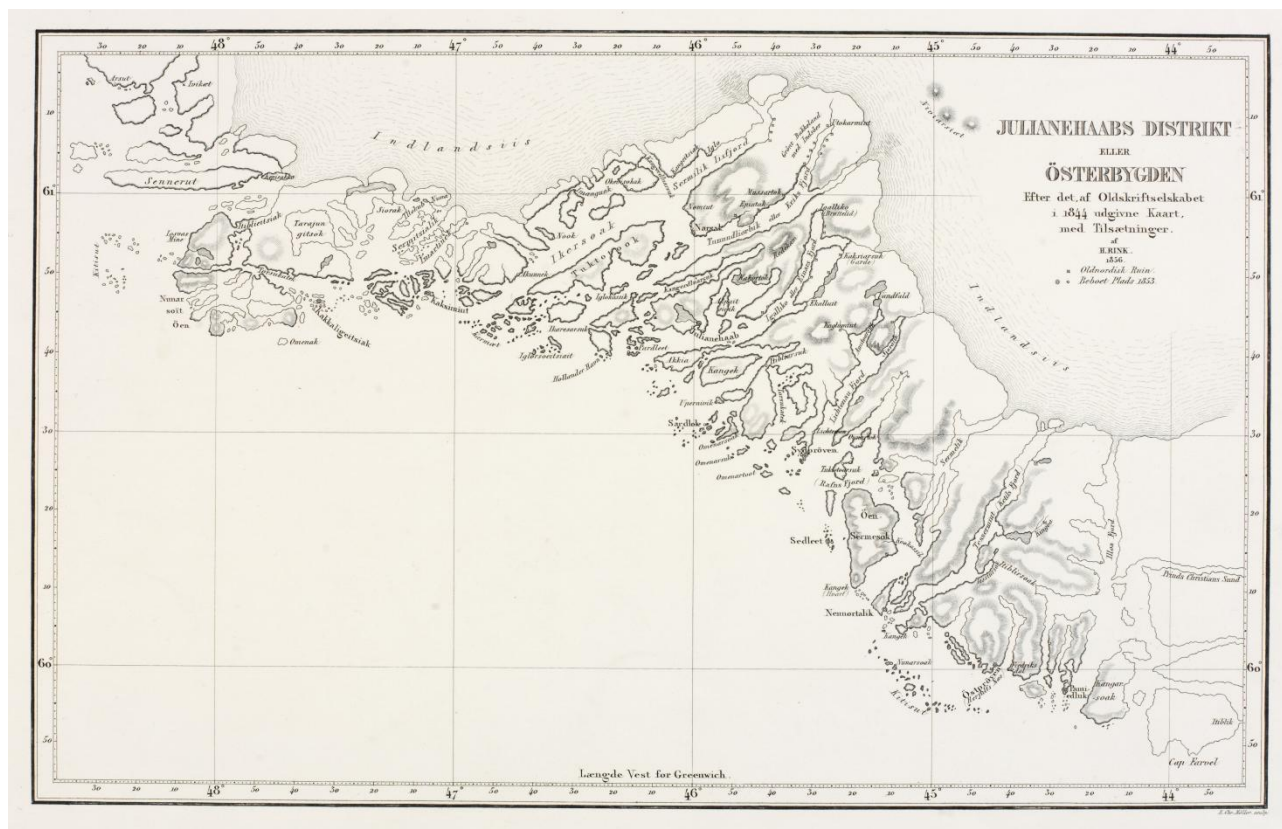

Fig. 10. Kort over Sydgrønland trykt 1857 i H. J. Rinks geografiske og statistiske beskrivelse af Grønland (Rink 1857). Som forlæg er anvendt et kort fra Oldskriftselskabet 1844, derfor anvendes udover den samtidige betegnelse Julianehaab Distrikt også den norrøne betegnelse Østerbygden. Rink har foretaget tilføjelser til kortet, men kendskabet til Kap Farvel-regionen synes begrænset, og egnens topografi er kun angivet i grov skitseform. Det Kongelige Bibliotek, Rinks samling nr. 43.

noget med sig.¹⁹ Rejseforholdene viste sig endnu en gang at være meget besværlige, og da man alligevel ikke kunne være sikker på at træffe folk på stedet, foretrak man fremover i stedet at udvide handelsnettet i området ned mod Kap Farvel for derved at lade østgrønlanderne komme til sig. Udstedet Pamialluk blev således anlagt i 1848 syd for Friedrichsthal med det formål først og fremmest at varetage handelen med tilrejsende østgrønlandere (Rink 1857: 359). I juli 1848 begav assistent Motzfeldt og den kommende udligger Jacob Lund sig sydpå i konebåd for at starte udstedet op, og i sin dagbog noterer Motzfeldt 28. juli følgende: "Først i dag naaede jeg Illoa,²⁰ og

¹⁹ RA 1820-73 Extracts af Captainlieutn: Holbølls Breve fra 1841: No 38 Hovedindberetning 1841.

²⁰ Handelspladsen Pamialluk (gammel retskrivning Pamiagdluk) blev anlagt på øen af samme navn, men betegnes i datidens danske kilder ofte ved navnet Ilua (Illoa, Iloa m.v.), og de to navne anvendes i kilderne nærmest i flæng som betegnelse for handelspladsen. Dette er imidlertid forkert, hvilket den danske missionær Vesterboe da også gør opmærksom på: "...af Handelens Betjente urigtig kaldet Illoa" (RA 1828-1858: Dagbog holdt i Aaret 1850-51 af Vesterboe, Julianehaab. 1. oktober). Ilua er navnet på den fjord, i hvis munding Pamialluk Ø ligger, og hvor bopladser som Nuuk, Nigertuut, Aappilattoq og Anorliutsoq m.fl. lå. Ud over de tilrejsende østgrønlandere skulle Pamialluk

Storbåden ankom ogsaa; henimod Aften kom 2de Hedninge Baade og Mængde Kajakker. Konebaadene var lastede med Skind dog lidet Tran og Spæk havde de med, meget havde de efterladt eller smidt væk, da de formedelst Veiens besværlighed ikke kunde føre det med sig nemlig: Spæk og Tran. Henimod 100 Skind indhandlet” (Fig. 35).²¹ Allerede fra sin oprettelse blev udstedet det centrale sted for kontakt og udveksling af varer med folk fra Østgrønland, og kilderne fra den følgende tid vidner da også om jævnlige besøg. Her skal gives nogle eksempler: 1857 indberettede den fungerende udligger: ”I dag kom tvende Konebaade med Hedninger fra Østkysten og opslog deres telte ved Handelsstedet.”²² 1877 rapporterede kolonibestyreren i Julianehaab: ”2 hedenske Konebaade fra Østkysten havde i Slutningen af August gjæstet Udstedet Ilua og der indleveret 5 Bjørneskind og c 300 Sælskin.”²³ Og i 1881 afsluttede Carl Lytzen sin indberetning dateret 8. august således: ”Efter private Meddelelser skulle 4 Hedningebaade fra Østkysten være ankommet til Pamiagdlok i de sidste Dage af forrige Maaned.”²⁴

I 1893 oprettedes en handelsplads ved Itilleq på Eggers Ø på grænsen til Østgrønland. Den direkte anledning var en voldsom øgning i den østgrønlandske indvandring årene forinden og det pres, der dermed blev lagt på især erhvervssituationen i området. Planen var at placere den nye handelsplads et lille skridt inde i Østgrønland i nærheden af Qernertoq, hvor østgrønlandere ofte på deres rejser til eller fra vestkysten overvintrede inden den fortsatte rejse mod deres hjemland længere oppe ad østkysten. En ekspedition med kolonibestyreren i spidsen drog af sted fra Julianehaab, men sejladsen blev vanskeliggjort og forsinket af isforholdene, og man nåede ikke længere end til bopladsen Itilleq. Da man allerede året forinden havde gjort et lignende forsøg på at komme til Qernertoq, men også da var blevet stoppet af isen, og man ikke yderligere ønskede at udsætte etableringen af den nye handelsplads, valgte kolonibestyreren at opføre bygningerne på stedet. Således blev landets sydligste handelsstation placeret i Itilleq (Fig. 36).

Myndighederne i København var stærkt utilfredse med placeringen af det nye udsted, idet man mente, at det lå for tæt på Pamialluk til, at man kunne opnå det, der var hovedmålet, nemlig at stoppe østgrønlanderne før de nåede til vestkysten. Man krævede derfor undersøgt, om man kunne flytte den nyoprettede handelsplads længere østpå, og helst endnu længere væk end Qernertoq, nemlig til Narsaq i Kangerlussuaq eller til Aluk (Jensen 2002b: 40). En handelsplads ved

netop udføre handelen med befolkningen på disse bopladser. Der kan derfor være opstået en kutyme med at anvende samme betegnelse for dette distrikt og den handelsplads, der betjente området. (Raahauge & Appelt 2005: 7, 37).

²¹ RA 1774-1916: Motzfeldt: Dagbog afholden ved Anlægget Nennortalik fra 17. juli 1848 til 30. juni 1849.

²² RA 1774-1916: Journal ført af Fartøisfører I. Andersen. Aar 1857: 19. juli.

²³ RA 1874-1898: Læg Julianehaab 1876, nr. 28: E. Hansen: Indberetning om Produktionen, 22. september 1877.

²⁴ RA 1874-1898: læg Julianehaab 1881, nr. 15: Carl Lytzen: Indberetning, 8. august 1881.

grænsen til eller lidt inde i Østgrønland ville afkorte de handlendes rejse østfra og måske bevirke, at de blev boende i deres oprindelige områder, eller i det mindste, hvis de valgte at flytte, at de så slog sig ned omkring den nye handelsstation.

Året efter blev spørgsmålet om flytning af det nye handelssted imidlertid stillet i bero, da kolonibestyreren til direktoratet havde udtalt, at oprettelsen i 1894 af handels- og missionsstedet ved Ammassalik, hvor de nordligst boende østgrønlændere befandt sig, sikkert ville have til følge, at de resterende beboere på østkysten ville opgive at søge om til vestkysten, og dermed ville behovet for oprettelsen af et udsted på den sydlige del af Østkysten bortfalde. Indtil videre ønskede direktoratet dog det nye udsted besat og handelspladsen blev foreløbig liggende ved Itilleq.²⁵

Fig. 11. Kortskitse over Kap Farvel-området udført i 1858 af Jacob Lund, der på dette tidspunkt havde været udstedsbestyrer og kateket i Pamialluk i 10 år. Skitsen er langt mere præcis end tidligere kort, dog synes der stadig at være usikkerhed om den allersydligste del, landet omkring selve Kap Farvel. Denne del har været sjældent besøgt. Den stiplede linie fra Pamialluk til Itilleq antyder, at trafikken er foregået i mere sikkert farvand inden om de sydligste øer. Der er på kortet angivet 16 beboede pladser, blandt disse er den sydligst beliggende Illukoq, der ikke er nævnt i folketællingerne eller de kendte mandtalslister. Det Kongelige Bibliotek, Rinks samling nr. 84.

²⁵ RA 1795-1901: brev nr. 41 á 15-3-1894; brev nr. 27 á 1-5-1895. Handelspladsen flyttedes i 1909 til det nærliggende Sammissoq. (Raahauge & Appelt 2005: 116).

Ved etableringen af handelen i Itilleq havde man fra centralt hold indført begrænsninger i både de varer, der kunne købes på stedet, og de varer, der kunne indhandles (Raahauge & Appelt 2002: 115). Vareudbuddet var indskrænket til stof, krudt, bly, tobak og forskellige isenkramvarer, mens det ikke var muligt at købe fx brød og kaffe. Desuden kunne spæk ikke indhandles. Det var et forsøg på at undgå, at østgrønlanderne anvendte en stor del af deres spæk og penge til indkøb i butikken og senere kom i nød deraf. Begrænsningerne virkede dog ikke, idet folk blot tog til Pamialluk for at handle (Meldorf 1902: 40). Udstedet Itilleq levede således tilsyneladende ikke op til sit formål om at agere stopklods for tilrejsende østgrønlandere.

Udstedet Pamialluk var fra 1848 målet for de tilrejsende østgrønlandere, der for skind og spæk ønskede at bytte sig til europæiske varer. Navnet "Pamialluk" blev med tiden nærmest synonymt for begrebet "handelssted" for befolkningen fra Østgrønland. Det fortælles således i vore dage, at man anvendte betegnelserne "Pamialluk avannarleq" (det nordlige Pamialluk), "Pamialluk qiterleq" (det midterste Pamialluk) og "Pamialluk kujalleq" (det sydlige Pamialluk) om datidens handelssteder i Kap Farvel området, nemlig henholdsvis Nanortalik, Pamialluk og Itilleq (Fig. 37 og 38).²⁶

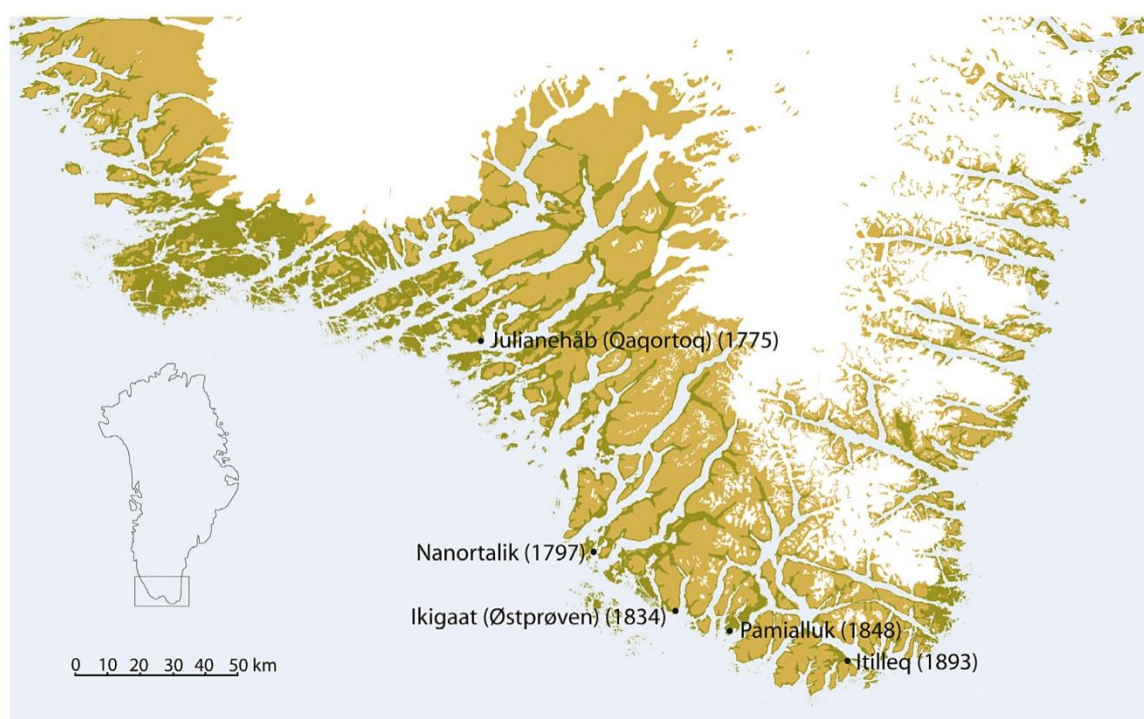

Fig. 12. Handelsstationer i Sydgrønland. Fra slutningen af 1700-tallet udvidede Den Kongelige Grønlandske Handel sine interesser til også at omfatte det sydligste Grønland. Årstallene angiver oprettelsen af de enkelte handelsstationer. Udstederne i Kap Farvel-området var underlagt anlægget Nanortalik, der til gengæld indgik som en del af kolonien Julianehåbs distrikt.

²⁶ Mundtlig oplysning af Hendrik Kielsen i Nanortalik.

Fig. 13. Pamiadluk malet 1853 af kolonibestyrer i Julianehåb, senere inspektør i Sydgrønland, H. J. Rink, der dette år foretog en inspektionsrejse i den sydlige del af Julianehåb Distrikt. Pamiadluk var grundlagt 1848 og var på dette tidspunkt den sydlige handelsstation i Grønland. I forgrunden og til højre i billedet ses Handelens bygninger og et par enkelte grønlandske huse. De to store, hvide stenhuse er spækhuset (forrest) og udliggerens bolig, hvor loftet udgjorde butikken. Grønlandernes huse ligger placeret op ad en skråning på den anden side af et lille dalstrøg. Husene er udstyret med europæiske vinduer og kakkelovn, det ene endda tilsyneladende med to kakkellovne. Nogle familier har på dette tidspunkt stadig fulgt skikken med at bo i telt om sommeren og har fjernet taget fra vinterhuset, så vind og vejr har kunnet rense det blotlagte hus. Rink (1857).

Den første tids rene byttehandel i Grønland var med tiden afløst af et system, hvor fangerne enten fik penge eller værdien af deres varer blev skrevet op. Man kunne således købe kontant eller ved at trække på det indestående beløb, eller man kunne endda, hvis Handelens personale ville gå med til det, købe på kredit. Dette kunne lade sig gøre, fordi befolkningen efterhånden fik en fastere bosættelse, og forholdet har været det samme for de fastboende i Kap Farvel distriktet. For de tilrejsende østgrønlandere var der imidlertid tale om ren byttehandel, og en nyankommen kateket i Nanortalik bemærkede så sent som ved slutningen af århundredet, at de ikke kendte til brugen af penge.²⁷ De har således indhandlet deres varer til Handelen og byttet lige over med varer for en tilsvarende værdi. Når de varer, som var købt i butikken, på et eller andet tidspunkt slap op, og de igen ville foretage en handelsrejse til vestkysten, måtte de atter medbringe skind og spæk til dette formål.

²⁷ Atuagagdliutit 1897: nr. 8: Vittus Nielsen: Misigissat; 1893-94: Nanortalingme ukîneq.

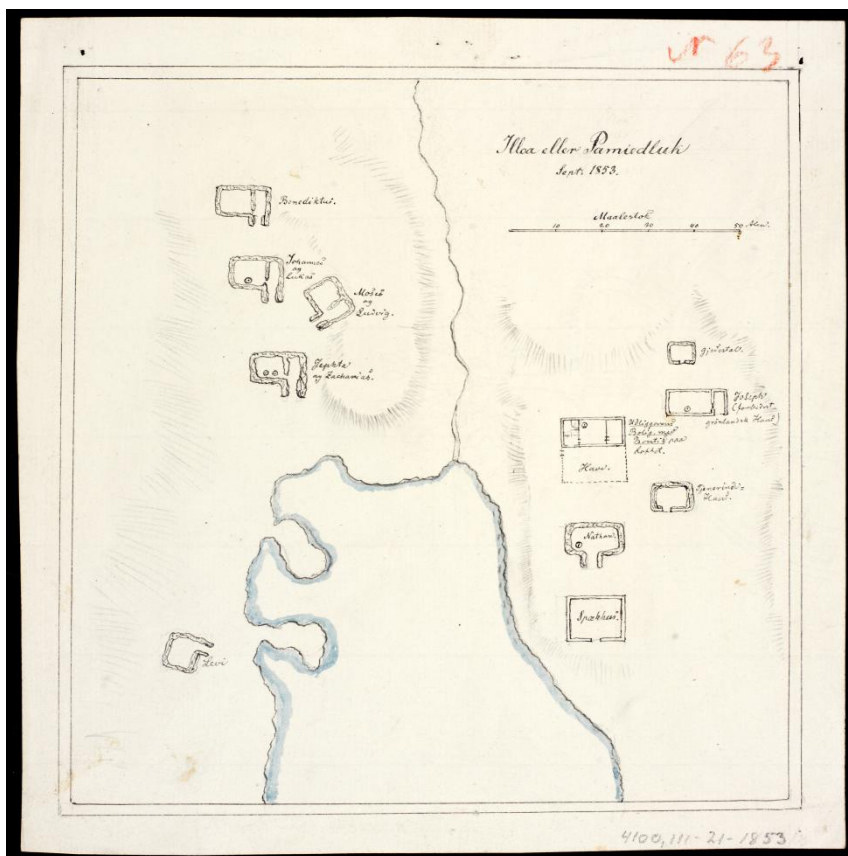

Fig. 14. H. J. Rink udførte i forbindelse med sit besøg i 1853 en plantegning over Pamialluk, i datiden også ofte betegnet Ilua (her Illoa). Tegningen angiver de enkelte huses placering og grundplan, samt deres anvendelse eller navnet på familiernes mandlige overhoved. Det bemærkes, at der bag Handelens bygninger ligger en gedestald. Det var på dette tidspunkt ikke ualmindeligt, at Handelens og missionens folk i den sydlige del af Grønland holdt geder til supplement af det forråd, der blev sendt op fra Danmark eller fanget lokalt. Det Kongelige Bibliotek, Rinks samling nr. 63.

De østgrønlandske handlende var først og fremmest interesserede i jernvarer som knive og nåle og sidst i århundredet nævnes derudover kårdeklinger, pilejern og uluer.²⁸ Derudover byttede man sig især til varer som tekstiler, perler, kaffe (i mindre grad) og ikke mindst tobak. Madvarer, fx brød, gryn, ærter, figner, svesker m.m., som synes at være meget populære hos den fastboende befolkning, men af visse af Handelens folk blev betragtet som direkte skadelige "Luxusvarer", synes derimod ikke umiddelbart at have haft den store interesse hos de østgrønlandere, der kom for at handle (Olsen & Petersen 1990).²⁹ Henimod slutningen af århundredet begyndte østgrønlanderne også at købe rifler og ammunition, og Nansen nævner fra sit ophold på østkysten i 1888 netop disse

²⁸ RA1874-98: Skrivelse fra Carl Lytzen, dateret Julianehaab 23. september 1887. Ulu er betegnelsen på den oprindelige kniv med et kort buet blad og et tværliggende håndtag, af europæerne ofte benævnt kvindekkniv. Handelen indførte på et tidspunkt fra Europa jernbladene til uluer.

²⁹ RA1820-73: Skrivelse fra købmand Lassen, dateret Julianehaab 10. juli 1835; Kielsen til direktionen, dateret 31. juli 1847; RA 1874-1898: Lytzen, dateret Julianehaab 23. september 1887.

våben som eksempler på, hvilke varer, der blev købt på handelsrejserne til Vestgrønland (Rink 1877: 320-321; Nansen 1890: 294-295).

Indhandlingen bestod først og fremmest af spæk og skind, og hvad angår skind, gjorde der sig det særlige forhold gældende, at der i Pamialluk blev indhandlet en del af de kostbare isbjørneskind.

Rink nævner ved flere lejligheder, at indhandlingen ved Pamialluk var på højde med eller bedre end flere af kolonierne i landet (Rink 1877: 320).³⁰ Et enkelt eksempel kan demonstrere dette. I efteråret 1882 udarbejdede kolonibestyrer Carl Lytzen en "Produktionsliste for Kolonien Julianehaab" over indhandlingen af produkter i første halvdel af handelsåret 1882/83 i Julianehåb distrikt. Listen viser, at Nanortalik og Pamialluk tilsammen dette halvår leverede næsten halvdelen af alt spæk og alle sælskind i distriktet, og af de to indhandlingssteder var Pamialluk det mest produktive sted med omkring en fjerdedel af alt spæk og mellem en fjerdedel og en tredjedel af alle sælskind i distriktet. I Julianehåb distrikt var desuden indhandlet 15 isbjørneskind, deraf tre i Nanortalik og syv i Pamialluk (Fig. 39).³¹

Produktionsliste for Kolonien Julianehaab i H. A. 1882-83

vrd	Producent		Sæl. spæk	Høj. Høj.	Høj. Høj.	Rørskind		Sæl. kind		Nandekind		Til				
	Fra	den 1 ^{ste} April				Høj. Høj.	Høj. Høj.	Sæl. Sæl.	Sæl. Sæl.	Høj. Høj.	Høj. Høj.					
Kolonien Julianehaab	Sept. 29		106	2	3	2	2	.	.	3	10	22				
Nanortalik	Sept. 26 ^{de}		105	1	.	4	7	5	141	.	.	102				
— Nordpræm	31		54	9	.	14	10	3	66	1	.	39				
— Gardleh	Sept. 22		140	.	.	1	1	40	212	4	4	10				
— Lyngvæn	23		115	1	1	11	3	7	108	.	5	45				
— Lyngvæn	23		385	1	1	6	.	65	480	12	19	.				
— Nanortalik	23		393	1	3	9	1	.	250	.	.	.				
— Ilua	7 ^{de}		428	1	7	2	2	36	505	.	.	.				
/			1726	16	15	49	26	156	1762	20	38	218				

Julianehaab, den 29 September 1882.

Carl Lytzen.

Fig. 15. Kolonibestyrer i Julianehåb Carl Lytzens indberetning vedrørende handelsåret 1882-1883 indeholdt et bilag med en samlet oversigt over produktionen for kolonien Julianehåb. Listen viser arten af indhandlede produkter og disses fordeling på indhandlingssteder i distriktet. Indhandlingen i Kap Farvel-området fremgår af tallene for udstedet Ilua, dvs. Pamialluk: op mod en fjerdedel af det indhandlede sælspek, en tredjedel af sælskindene og halvdelen af de kostbare isbjørneskind kom fra denne del af kolonidistriktet. Rigsarkivet.

³⁰ RA1820-1874: Indberetning til Direktoratet givet af Rink, dateret p.t. Ivigtout 19. Juli 1866.

³¹ RA1874-1898: Indberetning fra Carl Lytzen dateret 30. september 1882, med flg. bilag: Produktionsliste for Kolonien Julianehaab i H-A. 1882-83.

Fig. 16. Nanortalik 1899 set mod nord. Handelens anlæg er efter sædvanlig skik etableret i tæt tilknytning til en naturlig havn. I havnen ligger et fartøj, der har været anvendt til sejlads i distriktet, forsyning med varer til handelsstationernes butikker og afhentning af indhandlede varer. Hovedparten af bygningerne, af hvilke flere er bygget af sten, hører i dag til Nanortalip Katersugaasivia/Nanortalik Museum. Foto: Bohlmann/Arktisk Institut 48228.

Tallene for disse sydligste indhandlingssteder skal ses i forhold til, at Julianehåb var det mest folkerige distrikt og i samtiden blev anset som den mest produktive og indbringende af kolonierne i Grønland (Mathiesen 1852: 19-20; Mørch 1942). Pamialluk havde således i sammenligning med datidens øvrige handelspladser i Grønland en relativt stor indhandling, og Handelens resultater i det sydligste Grønland som helhed levede således til fulde op til de forventninger, der var blevet givet udtryk for ved århundredets begyndelse.

De gode resultater havde betydet en yderligere udvidelse af handelsnettet mod syd og opførelse af handelsstationer i Kap Farvel området, så også en kontinuerlig handel med befolkningen i Østgrønland blev sikret. Opførelsen af handelsstationer blandt den grønlandske fangerbefolkning var endvidere i overensstemmelse med Handelens generelle politik, nemlig at befolkningen skulle bo spredt, og at Handelen i høj grad skulle opsøge befolkningen for at indhandle deres produkter. Således var Handelen tydeligvis ikke interesseret i, at østgrønlænderne på deres handelsrejser skulle komme længere end til Pamialluk, og opførelsen af det sidste udsted, Itilleq, viser, at man heller ikke var interesseret i, at den befolkning, der stadig levede i Østgrønland, skulle flytte til Vestgrønland, blot man kunne sikre den handelsmæssige forbindelse.

Deri lå en interesse modsætning og et konfliktstof til missionen, der samtidig med Handelen etablerede sig i området for at tiltrække østgrønlandske indvandrere og knytte dem tæt til sig, også rent geografisk (Fig. 40).

De europæiske aktører – missionen

Med Handelens ekspansion i Sydgrønland fulgte missionen. I anden halvdel af 1700-tallet og i dele af 1800-tallet led den danske mission stærkt af pengemangel, og i 1792 måtte Missionskollegiet trække en del af missionærerne i Grønland hjem, hvorefter der kun var fem missionærer til at dække hele Vestgrønland. Under krigen mod England 1807-14 forværredes forholdene yderligere, da de resterende missionærer på nær en enkelt returnerede til Danmark. I årene efter krigen var de økonomiske forhold i Danmark i lang tid dårlige, hvilket også berørte missionen i Grønland med en langsom genbesættelse af pladserne til følge. Julianehåb missionariat var uden missionær 1811-17 og i tiden derefter måtte man i flere år dele missionær med det nordligere beliggende Frederikshåb missionariat (Gad 1984: 168, 191, 205f; Madsen 1975: 96). Den danske mission var således fra begyndelsen svagt stillet i det folkerige Julianehåb distrikt. Det skabte gunstige betingelser for den konkurrerende Brødremission.

Brødremissionen, herrnhuterne, udbredte efter oprettelsen af deres første missionsstation Neuherrehut ved Godthåb i 1733 deres aktiviteter i Grønland med et antal missionsstationer, dog kun mod syd. Også herrnhuterne kendte til den store befolkningsgruppe i Sydgrønland, og de har ligeledes kendt til Handelens overvejelser om at oprette en handelsstation i området. Det ville give dem mulighed for at operere i området, og de har tilsyneladende ikke været så længe om at beslutte sig. I 1774 oprettede de missionsstationen Lichtenau ved Alluitsoq syd for den kommende koloni Julianehåb og rykkede således ned i Sydgrønland et år før den danske handel og mission (Christensen 1983; Kleivan 1983).

Fra Lichtenau kunne de herrnhutiske missionærer på nærmeste hold følge Handelens forsøg på at udstrække interesserne endnu længere sydpå, og de har selv fået kendskab til og endda direkte kontakt med grupper i den store befolkning, der boede ved Kap Farvel og ikke mindst på østkysten. De har der set en mulighed for at opdyrke en ny missionsmark og udvide deres menighed i Grønland betragteligt. Men først skulle forholdene undersøges med egne øjne.

En dag i juli 1821 skrev bestyreren i Nanortalik Emmanuel Arøe i sin dagbog: ”Om aftenen kom Hrr Kleinschmidt fra Lichtenau hertil, for at gjøre en Undersøgelses Reise til Statenhuk i deres Missions Forretning”, og tolv dage senere noterer han: ”Om Eftermiddagen kom den Evangeliske

Lærer Hrr: Kleinschmidt tilbage fra Statenhuks Reisen og berettede: at Landet var smukt dernede.³² Bag disse lakoniske optegnelser ligger de indledende praktiske skridt til etableringen af en missionsstation ved Kap Farvel, nemlig den herrnhutiske missionær i Lichtenau Conrad Kleinschmidts undersøgelsesrejse til området.

Allerede dagen efter at være returneret til Lichtenau skrev Kleinschmidt en beretning, der kom til at ligge til grund for en ansøgning hos kongen. Ansøgningen blev fremsendt af Brødremenighedens agent i København, Johannes Reufs, der anmodede om tilladelse til at anlægge en missionsstation ved Statenhuk. Han gengav Kleinschmidts vurdering af, at der boede op mod 500 mennesker i området, og at der var fundet en god plads til at anlægge en mission. Han slog desuden på det forhold, at en medfølgende konsekvens ville være en forbedring af kontakten med folk fra Østgrønland, af hvilke nogle tidligere havde overvintret i Lichtenau og var interesserede i at blive kristnede, men var returneret.³³ Ansøgningen blev behandlet i Missionskollegiet og der blev i vurderingen lagt vægt på, at det var tvivlsomt, om den danske handel, og dermed også den danske mission, overhovedet ville udvide deres interesser længere mod øst, og at herrnhuternes initiativ således ikke ville være til skade for den danske mission.³⁴ I en efterfølgende kongelig resolution af 26. februar 1822 fik Brødremenigheden tilladelse til at oprette ”en Missionspost blandt de grønlandske Hedninger ved Statenhuk”, men med den udtrykkelige forudsætning, at man ikke bevægede sig ind på det danske missionsdistrikt.³⁵

Der gik dog et par år, inden missionsstationen blev etableret, bl.a. var Kleinschmidt 1823-1824 i Europa, hvor han i såvel Danmark som blandt Brødremenigheden og dens ledelse i Tyskland var aktiv for at gøre opmærksom på sig selv og sine planer (Wilhjelm 2001: 46). I foråret 1824 kunne Reufs imidlertid informere Missionskollegiet om, at Kleinschmidt ville returnere til Grønland og ved Statenhuk anlægge en ny missionsstation, der ville få navnet Friedrichsthal, opkaldt efter den danske konge Frederik VI. Året efter kunne han meddele, at Friedrichsthal nu var anlagt, og vedlægge en grundig beretning herom fra Kleinschmidt og to andre missionærer.³⁶

Missionsstationen blev anlagt på lokaliteten Narsaq, der lokalt også benævnes Narsarmijit, svarende til vestgrønlandsk Narsarmiut, og alle disse betegnelser fremkommer i kildematerialet.³⁷ I en

³² RA 1774-1916: Uden titel.(Dagbog ført af Arø, bestyrer ved anlægget Nanortalik, fra 1. maj 1821 til 30. april 1822).

³³ RA 1811-1829: Brev til kongen fra Johs. Reufs, København d. 16. oktober 1821.

³⁴ RA 1811-1829: ibid. Fabritius' vurdering er skrevet på selve sagslægget.

³⁵ RA 1811-29: Skrivelse fra Kancelliet til Missionskollegiet, dateret 5. marts 1822.

³⁶ RA 1811-29: Johannes Reufs til Missionskollegiet 22. Marts 1824; Johannes Reufs til Missionskollegiet 24 marts 1825.

³⁷ Navnet Narsaq (sletten) fremgår bl.a. af Arctanders kort over Julianehåb distrikt i 1779 (Ostermann 1944). Det er ikke ualmindeligt på grønlandsk, at beboede steder har fået tilføjet suffikset –miut/(sydgrønlandsk) –mijit (dem der kommer

indberetning til Missionskollegiet i 1826 kunne Reufs fra Friedrichsthal orientere om, at bopladsen nu var beboet af mere end 300 indbyggere, og at der ville blive opsendt materialer til Friedrichsthal til opførelse af en kirke (Fig. 41).³⁸

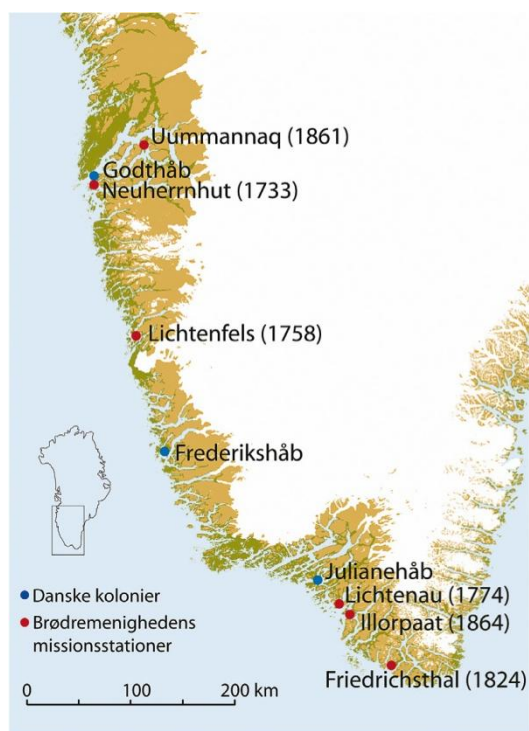

Fig. 17. Herrnhutiske missionsstationer i Grønland. Brødremenighedens første missionsstation Neuhernhut blev anlagt i 1733 i umiddelbar tilknytning til kolonien Godthåb. I de følgende år udvidede man aktiviteterne mod syd, så der efterhånden var i alt seks herrnhutiske missionsstationer i Grønland. De to sidst tilkomne stationer Uummannaq og Ilorpaat fungerede som filialer under henholdsvis Neuhernhut og Lichtenau.

Befolkningen i Kap Farvel området og de østgrønlandere, som i løbet af 1800-tallet indvandrede til vestkysten og som for hovedpartens vedkommende slog sig ned i netop dette område, blev døbt af de herrnhutiske missionærer og blev dermed medlemmer af menigheden i Friedrichsthal.

Den præcise betegnelse for den tyske menighed på grønlandsk er *Qatannugitiinni*, en afledning eller nærmere en oversættelse af Brødremenigheden, men den grønlandske betegnelse *noorliit* (dem yderst på næsset), som i daglig tale lokalt blev anvendt for missionsstationen Neuhernhut ved Nuuk, blev efterhånden også almindelig som fællesbetegnelse for medlemmerne af de herrnhutiske menigheder andre steder i landet. I 1901 beskrev den grønlandske præst Jens Chemnitz oprindelsen

fra/beboerne på), således Narsarmijit (beboerne på sletten). I 1800-tallet synes begge navne at være anvendt. Efter Brødremenighedens afrejse fra Grønland i 1900 anvendtes det danske navn Frederiksdal. Senere er som officielt navn anvendt den vestgrønlandske betegnelse Narsaq Kujalleq, men i dag er man vendt tilbage til den oprindelige lokale betegnelse Narsarmijit.

³⁸ RA 1811-1829: Reufs indberetning 10. maj 1826.

og brugen af noorliit og det parallelle udtryk *avannarliit* (de nordligst boende), som blev anvendt om den danske menighed og dens medlemmer. Dette skete kort tid efter Brødremenighedens ophør i Grønland, og Chemnitz konkluderede, at denne deling af menighederne nu ikke længere var aktuel.³⁹ Noorliit anvendes dog stadig i en vis udstrækning, ikke alene som betegnelse for herrnhuterne, men også i den generelle betydning af tyskere (Berthelsen et al. 1990; Wilhjelm 2001: 117).

Herrnhuterne og missionen i Friedrichsthal

Brødremenigheden opstod, da en lille flok protestanter i 1722 flygtede fra Mähren og fik tilladelse til på et gods i det sydøstlige hjørne af Sachsen at oprette landsbyen Herrnhut. Der grundlagdes menigheden, og derfra udgik allerede fra 1732 Brødremenighedens missionsvirksomhed.

Brødremenigheden står for en pietistisk evangelistisk kristendomsopfattelse og havde i en kort periode i begyndelsen af 1700-tallet den pietistiske danske kong Christian VI's bevågenhed og tilgang fra kredse i bl.a. København. På grund af sin radikalisme kom menigheden allerede før udsendelsen af de første herrnhutiske missionærer til Grønland i 1733 under angreb fra kirkelige kredse og blev derefter kun lige akkurat tålt i Danmark, mens missionsarbejdet i de danske kolonier blev accepteret fra centralt hold. I Grønland var det oprindeligt hensigten, at Brødremenighedens missionærer skulle støtte den allerede etablerede danske mission, men fra starten etablerede de herrnhutiske missionærer sig for sig selv. På trods af dette og på trods af de eksisterende forskelle og de følgende års konflikter med ikke alene den danske mission, men også Handelen, bakkede den enevældige danske konge og efterfølgende Missionskollegiet op bag herrnhuternes tilstedeværelse i de 167 år, de fungerede i Grønland.

Brødremenigheden havde ikke nogen egentlig teologi, men var først og fremmest praktisk organiseret. Man gik i missionsarbejdet ikke ind for en langvarig undervisning og grundig læring af tekster og grundbegreber før dåben, men lagde vægt på, at den enkelte frem for tillært viden skulle følge sine følelser, og at indtræden i menigheden skulle føles som en personlig oplevelse. Det centrale var altså omvendelsen, hvorefter man skulle arbejde på at leve et kristent levned i overensstemmelse med menighedens gældende regler og moral. Oprindeligt var missionsarbejdet således lagt an på den enkeltes åndelige erkendelse og ikke masseomvendelser. Det sidste var imidlertid, hvad der rent faktisk skete i Grønland (Wilhjelm 2001: 30-31), fx ved samlet dåb af familier eller store grupper, der havde slået sig ned ved missionsstationen i samlet flok, hvilket ikke

³⁹ *Atuagadliutit* 1901, nr. 4, 5: Nalunaerut erqaisísutínguitdlo.

mindst materialet fra Friedrichsthal viser, og de herrnhutiske missionærer døbte langt hurtigere end missionærer ved den danske mission. Missionærerne var som regel ikke teologer, men lægfolk, fx håndværkere, og da de ofte var i landet i mange år, ikke ualmindeligt resten af livet, opnåede mange af dem en god beherskelse af det grønlandske sprog, et forhold, der styrkede dem i deres arbejde i den grønlandske befolkning (Bredsdorff 2003; Thuesen 2007).

Såvel i de danske som tyske missioner i Grønland var missionsarbejdet og undervisningen fra starten snævert forbundne, og de herrnhutiske missionærer stod således også for skolearbejdet i deres menigheder. På missionsstationer underviste missionærerne selv, men man benyttede sig også af grønlandske hjælpere. Specielt på bopladserne, der kun med store mellemrum blev besøgt af missionærerne, var det uomgængeligt nødvendigt med hjælpere og undervisere, der ofte var én og samme person, og indberetningerne oplyser jævnligt om arbejdet med disse: rekruttering og oplæring, møder i Friedrichsthal, inspektionsrejser, deres sociale forhold m.m.⁴⁰ På et tidspunkt udsendtes på grønlandsk en instruks for hjælperne og underviserne, hvori det blandt andet påpegedes, at hjælperne skulle træde i missionærernes sted og fx hver søndag læse teksten, samt stå for begravelser, meddele fødsler og formane dem, der ikke levede efter reglerne. Undervisernes hovedopgave var at lære børnene om kristendommen, samt lære dem at læse, så de selv kunne læse Guds ord. Regning og skrivning kunne eventuelt gennemføres for de dygtigste elever, for de øvrige var det lige meget.⁴¹ Mens den danske mission efter oprettelser af seminarier i 1845 styrkede uddannelsen af kateketer, lykkedes dette trods flere forsøg aldrig for herrnhuterne i Grønland. Undervisernes faglige forudsætninger var oftest meget dårlige, og undervisningen i de herrnhutiske menigheder var da også jævnligt udsat for kritik fra dansk side.

De herrnhutiske samfund i Europa levede i vid udstrækning med en særegen organisering og ud fra egne regler, og menighedens medlemmer blev udsat for en streng kirketugt, hvis man forbrød sig. Missionærerne i Grønland forsøgte at indføre det herrnhutiske særpræg til deres menigheder, men uden det store held. Fx forsøgte man i missionens første år at følge skikken i de europæiske menigheder med at overlade afgørelser om giftermål og navngivning til Herren, hvilket i praksis skete ved lodtrækning, men dette blev opgivet. Endvidere forsøgte man at indføre korordningen, ifølge hvilken medlemmerne bl.a. skulle bo i særlige huse for enker, ugifte mænd, ugifte kvinder, drenge, piger m.m., hvilket helt ville have ændret de grønlandske boligformer og samfundets

⁴⁰ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 204: Asboe til Missionsdepartement 16. marts 1860; brev nr. 240: Asboe, Starick og Spindler til Missionsdepartement, juli 1865; brev nr. 249: Asboe, Starick og Spindler til Missionsdepartement, 18. juli 1866; brev nr. 259: Gericke og Spindler til Missionsdepartement, 15. august 1867; brev nr. 11a: Hilbig til Reichel, 6. september 1880.

⁴¹ UA R.15.J.b.VI.13b: ikiortutdlo merdlertunigdlo ilíniartitsissutdlo suliaagssainik agdlagkat (udateret).

sociale organisering, men det mislykkedes ligeledes og blev opgivet i 1783. Man bibeholdt dog ideen om særlige forsamlinger, og i korrespondancen fra missionærerne i Friedrichsthal berettes jævnligt om fx den fælles nadver ("Abendmahl") og forsamlinger med pigerne, drengene, kvinderne osv.

I de herrnhutiske menigheder blev der stillet strenge moralske krav, der var svære at leve op til, som forbud mod dans og seksuelt samvær før ægteskabet, og eksemplerne på kirketugt er mange. På nogle måder havde de herrnhutiske menigheder deres særlige præg, som smittede af på hele det grønlandske samfund. Mange traditioner fortsatte efter herrnhuternes tid i landet, fx den firstemmige sang og anvendelsen af blæserinstrumenter ved forsamlingerne, afsyngningen af salmer uden for husene ved juletid, *silatangiaaneq*, og kvindernes farvede bånd i hårtoppen til markering af hvilken gruppe de tilhørte, en reminiscens af forsøget på inddeling i kor.⁴²

Brødremenighedens missionærer skulle i princippet være selvforsynende og skaffe midler til missionen og livets opretholdelse gennem egne erhvervsmæssige aktiviteter i det lokalsamfund, hvor de enkelte missionsstationer var etableret. I Labrador, hvor man blandt den derboende eskimoiske befolkning fra 1771 og frem oprettede en række missionsstationer, tildelte de koloniale myndigheder de enkelte missionsstationer retten over et bestemt område, hvor andre ikke måtte handle eller slå sig ned uden missionærernes tilladelse (Nowak 1999: 175; Brice-Bennett 2003). En sådan økonomisk sikring havde Brødremenigheden ikke i Grønland, og missionærerne undlod da heller ikke at sammenligne med kollegernes gunstigere kår i Labrador.⁴³ Men i Grønland var al handel forbeholdt det danske handelsmonopol. Alternativet, helt at leve af fangst og fiskeri, var udelukket, så eneste reelle mulighed var finansiering ude fra.

Når herrnhuterne derfor i den grad kunne tage konkurrencen op med den danske mission og i Julianehåb distrikt i flere tilfælde så at sige være foran denne, skyldtes det ikke kun den danske missions svaghed, men i nok så høj grad et levende engagement fra Brødremissionens menigheder i Europa og endog fra missionsstationer i andre dele af verden, og der er eksempler på, at man har modtaget hjælp fra menigheder i Vestindien og Surinam. Der kunne være tale om økonomiske midler, men også skolemateriale, tøj, blæseinstrumenter og andet, der kunne indgå i missionsarbejdet, være til gavn for missionærerne og deres familier eller anvendes som betaling til

⁴² Et sort bånd om en kvindes hårtop angav, at hun var enke, et blått at hun var gift, et rødt at hun var ugift og et grønt at hun var ugift, men havde fået et barn. Anvendelsen af sådanne bånd bredte sig ud over de herrnhutiske menigheder til hele Vestgrønland (Gulløv og Rasmussen 1987: 170-171; Kjærgaard og Kjærgaard 2003: 48).

⁴³ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 277: Gericke og Drexler til Missionsdepartement, 27. juli 1870; brev nr. 18a: Hilbig og Brodbeck til Missionsdepartement, 14. juni 1882.

menighedens medlemmer for tjenesteydelser.⁴⁴ Den åndelige og økonomiske støtte, de herrnhutiske missioner i Grønland modtog i form af bl.a. forsyninger og gaver, stillede dem tilsyneladende gennemgående økonomisk stærkere end den danske mission. Således var såvel Lichtenau som Friedrichsthal missionsstation i hele perioden 1824-1900 normalt besat med tre missionærer, mens der i Julianehåb kun var en enkelt dansk missionær til at dække hele den øvrige del af Sydgrønland (Christensen 1983: 243; Kleivan 1983: 225-226; Gad 1984: 208) (Fig. 42 og 43).

Alligevel præges breve og indberetninger fra Friedrichsthal fra især sidste del af 1800-tallet af, at det har været stadigt vanskeligere at skaffe midler til at drive missionen, og missionærerne blev udsat for økonomiske stramminger. På et tidspunkt har økonomien været så stram, at det blev besluttet at opfordre menighedens medlemmer i Friedrichsthal til selv at yde kontante bidrag til missionens drift, men det var en fiasko, og i stedet diskuteredes senere et forslag om, at menighedens medlemmer selv skulle betale for fortæring ved forsamlingerne. Missionærerne gav som forklaring på det manglende engagement fra menighedens medlemmer, at folk var fattige, og oplyste, at nogle gerne ville støtte med naturalier, fx spæk, men ikke med penge.⁴⁵ Trods disse økonomiske problemer valgte man alligevel i første omgang at fortsætte tilstedeværelsen i landet, og det lykkedes endda at skaffe midler til også at opføre kapeller i Friedrichsthals distrikt til brug for forsamlinger og undervisning i forbindelse med missionærernes arbejde ude i distriktet. Det første af disse stod færdigt til anvendelse i Pamialluk i 1859, hvor også danske missionærer havde ytret ønske om opførelse af et hus til brug i missionens arbejde, men aldrig kom igennem med dette.⁴⁶ Det andet kapel opførte herrnhuterne på bopladsen Illukasik, hvor arbejdet igangsattes så sent som i 1899.⁴⁷

Det var dog ikke kun økonomiske problemer, der gjorde situationen usikker for missionærerne og deres familier. Det har som udgangspunkt været svært at vænne sig til livet i de for dem så uvante omgivelser, og i en dagbogsfortegnelse fra 1830 beskriver missionær de Fries isolationen og ensomheden i det kolde land med den skarpe nordenvind, og hvor ravnene var hundrede gange flere end menneskene.⁴⁸ Endvidere indeholder breve og indberetninger gennem hele perioden

⁴⁴ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 252: Spindler til Reichel, 3. september 1866 ; brev nr. 282: Gerike og Drexler til Missionsdepartement, 24. august 1871; UA R.15.J.b.VI.12b: brev nr. 48: Riegel og Zucker til Missions Department, 20. august 1887; brev nr. 68: Riegel og Zucker til Missionsdepartement, 1. august 1890.

⁴⁵ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 277: Gerike og Drexler til Missionsdepartement, 27. juli 1870; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 18a: Hilbig og Brodbeck til Missions Department, 14. juni 1882; brev nr. 23: Zucker til Missionsdepartement, 22. juli 1884; brev nr. 54: Riegel og Zucker til Missions Department, 24. juli 1888.

⁴⁶ RA 1828-1858: Indberetning til Missionskollegiet, dateret 30. juni 1852, underskrevet af Janssen.

⁴⁷ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 204: Asboe til Missionsdepartement, 16. marts 1860; UA R.15.J.b.VI.12b: Bohlmann til Podel, 10. marts 1899.

⁴⁸ KB NKS 826, 8: Tagebuch von I.A. de Fries. 1830.

oplysninger kombineret med magtesløshed over menighedens sociale forhold og fattigdommen, over befolkningens overdrevne salg af skind og spæk og køb af luksusvarer som kaffe og tobak, samt de hyppige epidemier og deraf følgende dødsfald. Missionærerne kunne ikke gøre meget ved den situation, bortset fra at de i de værste situationer støttede med bl.a. mad og tøj, ligesom der er eksempler på, at de gav hjælp til indkøb af materialer til kajak.⁴⁹

De fleste frustrationer og det største mismod finder man dog, når talen kommer på resultaterne af selve missionsarbejdet. Selve dåbsarbejdet gik for så vidt glimrende, og menigheden voksede støt. Men missionærerne havde ikke nogen forståelse for grønlændernes hele grundlæggende livsopfattelse af hele tilværelsen, det materielle og det åndelige, som en samlet helhed og overgangen til kristendommen som et ud af flere midler til overlevelse. De så den manglende interesse for kristendommen og negligeringen af de krav om livsførelse, som var en del af budskabet, som udtryk for en ren materialistisk holdning og ligegyldighed over for åndelige forhold (Wilhjelm 2001: 31-32). Menighedens medlemmer hang ifølge missionærerne ved, hvad de kaldte hedenskabet, overtroen og tryllerierne, og alle forsøg på at føre den enkelte på rette vej syntes frugtesløse. Ind i mellem udtryktes der nogenlunde tilfredshed ved tilstanden ved selve missionsstationen, mens forholdene på bopladserne, følte man, var så ukristelige, at missionærerne endog måtte påkalde sig Herrens hjælp: ”Herr Hilf uns!”.⁵⁰ At nogle af missionærerne dog har reflekteret over de mulige forskelle i grønlandsk og tysk livsopfattelse fremgår af en artikel i et herrnhutisk missionsblad, hvor missionær Zucher citeres for i en indberetning at have skrevet følgende overvejelse om den manglende forståelse af et andet folk: ” Herren vil vistnok maale Grønlænderne med et heelt andet Maal end vi Europæere saa let ere tilbøielige til, for saa bagefter alt for ofte at maatte erkjende, at vi havde taget Feil.”⁵¹

De herrnhutiske missionærers situation i Grønland var også præget af forholdet til danskerne. På centralt plan var man afhængigt af forståelse og gode relationer til Missionskollegiet og KGH, og som det senere vil fremgå, eksisterede der i løbet af herrnhuternes tilstedeværelse i Grønland nogle mere principielle modsætninger med specielt Handelen, der med mellemrum kom til udbrud også i Kap Farvel området og skabte konflikter. På lokalt plan var det ofte et spørgsmål om, hvordan de

⁴⁹ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 204: Asboe til Missionsdepartement, 16. marts 1860; brev nr. 249: Asboe, Starick og Spindler til Missionsdepartement, 18. juli 1866; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 23: Zucker til Missionsdepartement, 22. juli 1884.

⁵⁰ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 300: Gericke og Armstadt til Missionsdepartement, 24. juli 1875; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 13: Hilbig og Brodbeck til Missionsdepartement, 15. juni 1881; brev nr. 18a: Hilbig og Brodbeck til Missionsdepartement, 14. juni 1882.

⁵¹ Evangelisk Missionstidende 1901: 4-12, 28-38: Grønland. Tallenes sprog: 37.

Fig. 18. Akvarel af Friedrichsthal udført i 1846 af Jakob Arøe. Der findes flere forlæg til dette billede, bl.a. fra 1834. I midten af billedet ses Brødremenighedens missionsbygninger med kirken, missionærernes bolig, gedestald og depot, samt den indhegnede have. Missionsstationen lå på en lille slette, der ligger til grund for de lokalt anvendte grønlandske navne Narsaq og Narsarmijit (sletten og slettens beboere). Til højre elven Narsap Kuua, af herrnhuterne betegnet Königsbach. Grønlændernes boliger ses bag fjeldet til venstre, samt i billedets højre side tæt ved bugten. Ved bugten ses endvidere nogle konebåde og en række telte, der kan have været beboet enten af folk på stedet, der er rykket ud af vinterboligerne, eller tilrejsende, fx fra Østgrønland. Etnografisk Samling, Nationalmuseet, L18.285.8.

lokale folk i Handelen og de to missioner fungerede sammen, og her synes forholdet generelt at have været godt.

De danske myndigheder prioriterede en politik, der tilgodeså Handelen og dennes økonomiske interesser. Det førte til gentagne konflikter mellem Handelen og de herrnhutiske missionærer, der måtte indrette sig blandt andet under kravet om, at den grønlandske befolkning af hensyn til udnyttelse af ressourcerne skulle bo spredt, og at man de steder, hvor der allerede var sket en koncentration af befolkningen, skulle arbejde for, at folk flyttede ud i distriktet. På et tidspunkt forbød Handelen missionærerne at handle med den lokale befolkning og i øvrigt yde hjælp til denne af frygt for at dette ville fastholde folk på stedet. Det fremgår tydeligt af missionærernes breve til Herrnhut, at de følte sig chikaneret af Handelens krav, og da der til sidst blev nedlagt forbud mod, at yderligere indvandrere måtte slå sig ned ved missionsstationen, og da der endog fremkom planer

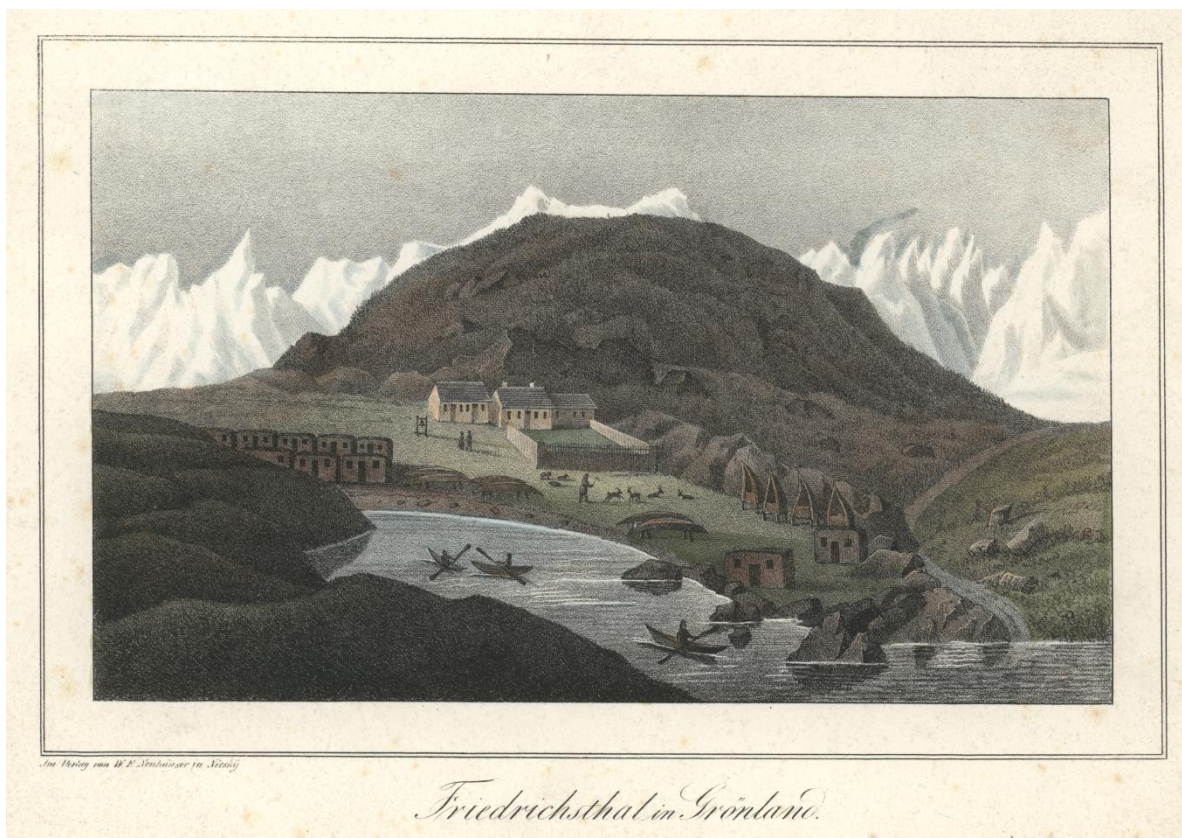

Fig. 19. Billede af Friedrichsthal af ukendt kunstner, men trykt i Niesky i Sachsen. Det er tydeligt, at kunstneren ikke har været i Grønland og set forholdene ved selvsyn, idet formerne på grønlændernes huse, telte og konebådene, der ligger på stranden med bunden i vejret, er forkerte. Forlægget kan være Arøes billede, se fig. 42, der er malet fra helt samme vinkel, dog ses på dette billede også en klokke opstillet ud for kirken. Mellem haven og bugten er desuden en flok geder og en gedehyrde. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, TS Mp 122 04.

om at oprette en handelsstation nærmere østkysten til at opsuge de sidste indvandrere, frygtede man, at der så ikke ville være flere at forkynde budskabet til.⁵²

Endelig skal det ikke glemmes, at samtidens dansk-tyske forhold næppe kan have undgået at have haft en ikke ringe indflydelse på forholdet mellem danskerne og tyskerne i Grønland. I disse år var på den ene side Danmark og på den anden side Preussen og Østrig, begge medlemmer af Det tyske Forbund, i forbindelse med de slesvigske krige i 1848-1851 og i 1864 i åben krig, og Danmark måtte ved nederlaget i den sidste krig afstå Slesvig-Holsten til Preussen og Østrig. Det skabte i den danske befolkning et spændt forhold til de tyske naboer, og det har i Grønland smittet af på holdningen til herrnhuterne og forstærket den danske kritik af herrnhuterne og deres tilstedeværelse. Det er derfor forståeligt, at de tyske missionærer i perioder har følt, at deres tilstedeværelse i landet

⁵² UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 184: Gericke til Wullschlagek, 22. juli 1857; brev nr. 259: Gericke og Spindler til Missionsdepartement, 15. august 1867; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 52: Zucker til Burkhardt, 17 juni 1888; brev nr. 53: Riegel til Burkhardt, 28. juli 1888.

kun lige akkurat var tålt og i nogle tilfælde endda har givet udtryk for, at der fra dansk side blev udvist en direkte fjendtlig holdning.⁵³

Den herrnhutiske missions periodevis vanskelige situation i forhold til danskerne og de danske myndigheder betød dog ikke, at de herrnhutiske missionærer og deres menigheder blev isoleret i forhold til det øvrige samfund, eller at der skabtes modsætningsforhold mellem de lokale befolkningsgrupper. Tværtimod blev såvel herrnhutiske missionærer som repræsentanter fra de herrnhutiske menigheder medlemmer af forstanderskaberne, som fra midten af 1800-tallet blev indført med henblik på at skabe en samlet samfundsmæssig forståelse og inddrage grønlænderne som deltagere i udviklingen i Grønland. Grønlænderne udgjorde således eet samfund, men der eksisterede i samfundet to missioner (Fig. 44).

Fig. 20. Friedrichsthal tegnet 1868 af Carl Julius Spindler, der var missionær på stedet fra 1864 til 1868. Missionsstationen ses i midten af billedet, grønlændernes boliger til højre. Mellem disse ses en mindre træbygning, der kan være tjenerindernes bolig. Bag missionsstationen ses en dal, hvorfra kraftige føhnvinde med mellemrum blæser ned mod havet. Neden for denne opførte missionærerne det første hus, et jordhus, men allerede den anden vinter blev det beskadiget i et stormvejr, og det besluttedes at opføre de efterfølgende træbygninger, så de lå i læ for de stærke vinde. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, TS BD 21 007a.

⁵³ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 150: Ihrer og Asboe til Missionsdepartement, 22. juli 1850; brev nr. 277: Gericke og Drexler til Missionsdepartement, 27. juli 1870; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 47: Riegel til Burkhardt, 29. august 1887; brev nr. 53: Riegel til Burkhardt, 28. juli 1888.

I 1900 forlod de herrnhutiske missionærer Grønland efter en årelang intern diskussion i Brødremenighedens organer og blandt missionærerne i Grønland, en diskussion som også i perioder satte sit præg på brevene fra eksempelvis Friedrichsthal. Begrundelsen var angiveligt, at missionens egentlige mål, arbejdet i missionsmarken blandt hedningene, var tilendebragt, da nu alle grønlændere efterhånden var kristnede eller underlagt en kristen menighed. Der har dog givet også være et økonomisk incitament, da det blev stadigt sværere at skaffe midler til missionen i Grønland. De herrnhutiske menigheder og deres hjælpere og læsere overgik til den danske mission, der også overtog herrnhuternes bygninger (Kleivan 1983: 232; Wilhjelm 2001: 29-39; Kjærgaard & Kjærgaard 2003: 39-56).

Med Brødremenighedens tilbagetrækning afsluttedes et kapitel i den grønlandske historie, som har sat sine tydelige præg. Dette gælder ikke mindst i Kap Farvel området. Missionsstationen Friedrichsthal blev anlagt midt på handelsruten mellem Vest- og Østgrønland, og målet for de herrnhutiske missionærer var at kristne de tilrejsende østgrønlændere, lade dem bosætte sig omkring missionsstation og dermed skabe deres egen menighed. Og det lykkedes.

Indvandringen fra Østgrønland

Kap Farvel områdets historie er i 1800-tallet domineret af kontakten til Østgrønland og de østgrønlandske indvandrere, der bosatte sig i området. De skriftlige kilder for de første år er få og oplysningerne tilsvarende sporadiske, men efterhånden giver indberetninger og breve fra Handelen og den tyske og danske mission et stadigt tydeligere billede af begivenheder og udvikling i 1800-tallet. Det er således muligt at skabe sig et skøn over omfanget af indvandringen, af hvilke faser og perioder den især fandt sted i, samt nogle forklaringer på, hvorfor folk valgte at flytte fra Østgrønland og slå sig ned i Kap Farvel området.

Nanortaliks første udligger, David Kleist, førte tilsyneladende ikke dagbog, eller den er ikke bevaret, og i dagbøgerne fra den samtidige, tidligere nævnte købmand ved Julianehåb, Johan Chr. Mørch, forekommer kun enkelte generelle oplysninger om indhandling, fangst, sundhedsforhold m.m. fra det sydlige anlæg. Som tidligere vist gav handelen ved Nanortalik gode resultater de første år, og forventningerne til anlægget var store. Englandskrigene 1807-14 medførte imidlertid store forsyningsproblemer for de danske kolonier i Grønland, og dette gik også i høj grad ud over handelen med grønlænderne. I 1810 skrev Mørch, at ”de sydre Grønl: komme saare sielden til

Anlægget, da ingen Tobak er at faa.”⁵⁴ At grundlaget for en indbringende handel i det sydlige område ellers syntes at være til stede, fremgår af Mørchs oplysning om, at der i den nordlige del af Julianehåb distrikt var 33 fangere, mens der i det sydlige distrikt var mere end det dobbelte.⁵⁵ I 1817 blev David Kleist afløst af Immanuel Arøe,⁵⁶ og fra hans hånd foreligger en række dagbøger fra Nanortalik op til slutningen af 1820-erne. Arøe har i sine dagbøger kortfattet og uden mange detaljer noteret en lang række begivenheder og udførelsen af praktiske opgaver for Handelen ved Nanortalik. Han noterer bl.a., når han har handlet med befolkningen, fx ”handlet med nogle Hedninger” og ”blev handlet med Christne og Hedninger”. 29. marts 1819 kom ”..nogle Hedninger Syd fra med en Konebaad med Spæk, hvilket blev indhandlet og betalt”, og 15. september 1820 var der ”Handel med Hedninger og Østbøggder,..” 3. maj 1822 var der ”...Handel med nogle Østbøggdere, som reiste strax Telte”. Dagen efter sendte Arøe to grønlændere til Julianehåb efter tobak, som der var opstået mangel på, og ”Østbøggden Kutuk fulgte med for at see Kolonien”. Ud for 29.-31. juli 1823 er at læse: ”...handlet med Grønlændere; samt Østbøggder, som leverede Spæk og gode Skind”. 3. juni sendte Arøe bud til Julianehåb ”med den døbte Theophilus og 2 Østbøggder, nemlig Husmesteren Kakalak og den meget høje Enernek”. 26. april 1827 var der handel hele dagen med ”Syd-, Nordlændere og KapFarveller” mens der 19. juli samme år var ”god Handel med Østbøggder”⁵⁷ (Fig. 45).

Arøes dagbøger er fyldt med disse korte oplysninger om handelsaktiviteterne ved Nanortalik, og alt tyder således på, at der igen er kommet gang i handelen efter de magre år under krigen mod England. Disse udpluk viser også, at Nanortalik tidligt har dækket et stort område, idet handelen ikke kun er foregået med den helt lokale befolkning. Folk er kommet helt fra Kap Farvel området i syd, og der var også ”Handel med tyske Grønlændere”,⁵⁸ dvs. folk fra den herrnhutiske menighed i Lichtenau nord for anlægget. Dette forhold kunne tyde på en del rejseaktivitet i området. Ekstraordinær megen rejseaktivitet ligger der også bag de næsten årlige oplysninger om handel med ”Østbøggder”, altså folk fra Østgrønland. De fleste af disse østgrønlændere synes at være ankommet til Nanortalik i løbet af sommeren, hvor betingelserne for at rejse langs østkysten og

⁵⁴ RA 1774-1916: Dagbøger: Journal holden af Johan Christian Mørch ved Colonien Julianehaab i Grønland fra 28de April 1807 til 31te December 1812.

⁵⁵ RA 1774-1916: Dagbøger: Mørch op. cit.

⁵⁶ Amdrup et. al. (1921) skriver i afsnittet med biografiske oplysninger, at Arøe (i de første dagbøger blot: Arø) i 1817 blev assistent i Julianehåb og kom til Nanortalik i 1820, men af dagbøgerne fremgår, at han allerede i september 1817 overtog bestyrelsen af Nanortalik.

⁵⁷ RA 1774-1916: Dagbøger: Journal fra 11te Junii 1818 til 31te maii 1819; Uden titel (Dagbog af Arø, skrevet i Nanortalik fra 19. maj 1820 til 30. april 1821); Dag-Bog ved Anlægget Nannortalik 1823 holdt af I. Arø; Journal 1824 af Immanuel Arø; Assistent Im. Arøes Dagbog for 1827.

⁵⁸ RA 1774-1916: Dagbøger: op. cit.: 24. juni 1823.

Fig. 21. Udsigten fra Aluk mod nordøst langs den østgrønlandske kyst en dag i august. Storisen ligger tæt og gør enhver sejlads yderst besværlig, i værste fald umulig. For rejser til og fra Østgrønland kunne sådanne forhold betyde langvarige forsinkelser, og i nogle tilfælde blev det nødvendigt at overvintre på stedet. Forsøgte man alligevel at komme videre, risikerede man, at konebådens skind blev flået i stykker af isen. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

omkring Kap Farvel er bedst, og de er sandsynligvis som regel kommet rejsende direkte fra Østkysten, mens det tidlige tidspunkt i 1822 (3. maj) indikerer, at dette rejseselskab må have overvintret i Kap Farvel området, før det er kommet frem til handelsstationen.

Om egentlige indvandring fra Østgrønland er de første kilder mere sparsomme på oplysninger. Købmand Mørch omtaler fjorten fangere fra Østgrønland, der allerede i sommeren 1798 skulle have slået sig ned syd for Nanortalik (Mørch 1942: 130), og i 1803 berettede inspektør Myhlenport, at efter Nanortaliks oprettelse som handelsanlæg ”samlede Østbøygderne sig mere og mere deromkring” (Ostermann 1918: 8, note 3). Det kan konstateres, at indvandring og bosættelser har fundet sted lige efter anlæggelsen af Nanortalik og i årene derefter, men noget generelt billede kan ikke gives for dette tidlige tidspunkt.

1824 etablerede Brødremenigheden imidlertid missionsstationen Friedrichsthal syd for Nanortalik, og som en direkte følge heraf er resten af dette århundrede karakteriseret af dels en stadig, til tider

kraftig, indvandring af østgrønlandere, som slog sig ned i og omkring missionsstationen, dels et betydeligt større skriftligt kildemateriale til belysning af såvel denne indvandring som kulturmøderne i Kap Farvel området som helhed.

En central kilde er kirkebogen for Brødremenigheden i Friedrichsthal, der dækker hele perioden for missionsstationens eksistens, nemlig 1824-1900. I kirkebogen indførtes alle de personer, der blev døbt i Friedrichsthal og tilhørende bopladser af de herrnhutiske missionærer og deres hjælpere og dermed tilhørte Brødremenigheden. Hvor der har været tale om dåb af hedninge, har man ved siden af det kristne dåbsnavn noteret den nydøbtes oprindelige navn ("voriger Name"), og der er altså her tale om folk, der er flyttet til missionsstationen. Ved simpelthen at tælle disse hedenske navne kan man blandt andet danne sig et billede af indvandringens størrelse og hastighed (NKA 1824-1900). Kirkebogen tæller 688 personer ud for hvem deres oprindelige grønlandske navn er nævnt, altså personer der er vandret ind fra Østgrønland og har slået sig ned ved missionsstationen (Fig. 46a og b). Dertil skal lægges de 38 personer, der som de sidste i 1900 slog sig ned ved Friedrichsthal, men som først blev døbt året efter. De er indført i Julianehåb Ministerialbog af den danske missionær, der havde erstattet de herrnhutiske missionærer, da disse i 1900 forlod Grønland (NKA 1900-1913). Altså i alt 726 personer,⁵⁹ der ifølge det historiske materiale var kommet rejsende fra Østgrønland, havde tilknyttet sig den herrnhutiske menighed i Friedrichsthal og dermed slået sig ned i den sydligste del af Vestgrønland. Af disse er de første 38 døbt i Lichtenau og indført i kirkebogen for Friedrichsthal i et særligt afsnit for tilflyttende personer, som allerede var døbt. Nummereringen af disse personer indleder imidlertid kirkebogens fortløbende nummerering af døbte i Friedrichsthal (de udgør nr. 1-38), og samtlige er desuden angivet med tidligere navne. I 1822 orienterede købmand Monrad i Julianehåb i et brev til direktionen om J. C. Kleinschmidts "Reise mod Hukken" året før, og det fremgår blandt andet, at en del familier var fulgt med til Lichtenau og havde overvintret der.⁶⁰ I et senere brev fra de tyske missionærer fremgår det, at disse 38 personer netop var folk, der i 1821 var fulgt med Conrad Kleinschmidt fra hans undersøgelsesrejse ved Statenhuk

⁵⁹ Amdrup et.al (1921) angiver tallet til 725, hvilket er gået videre i den senere litteratur. Dette fremkommer bl.a. på grundlag af oplysninger for perioden indtil 1884 meddelt af missionærerne i Friedrichsthal til Gustav Holm og Johannes Hansen (Hansen 1888: 202, tabel 1), men en sammenstilling med kirkebogen fra Friedrichsthal viser, at disse tal indeholder mindre unøjagtigheder.

⁶⁰ RA 1811-1829 Læg 1823: Købmand Monrad til den administrerende direktør, dateret Julianehaab 10. juli 1822. Dokumentet er et udtog af Monrads brev og tilsendt Missionskollegiet med en følgeskrivelse á 21 marts 1823, underskrevet af den administrerende direktion.

Fig. 22. Opslag i Friedrichsthal's kirkebog. Hvert af menighedens medlemmer er indført med nummer samt en række oplysninger, som, når de stykkes sammen, bidrager til at give et billede af den pågældende person. Kirkebogens rubrikker indeholder læst fra venstre: nummer i kirkebogen, døbenavn og for de indvandrede østgrønlandere tillige det tidligere navn. Så følger oplysninger om familiære relationer angivet med referencer til andre numre i kirkebogen. Derefter kommer fødselsdag, dag og år for dåben samt navnet på den missionær, der har udført dåben. Dernæst dato for det såkaldte aftensmåltid (Abendmahl), som kan sidestilles med konfirmation. Næste rubrik oplyser med hvem, vedkommende er blevet gift, og refererer med et nummer til en mere udførlig liste over alle vielser ved missionsstationen. Den følgende rubrik indeholder oplysning om dødsdato og ofte også om dødsårsag. Endelig forekommer rubrikken Chor-Name, der tager udgangspunkt i den herrnhutiske skik med inddeling af menigheden i kor, dvs. en form for civilstatus, som her angiver, hvorvidt den pågældende på tidspunktet var barn eller voksen, ugift, gift, enke osv.

Som eksempel kan tages den først anførte person på den gengivne side, nr. 354 Salomon. Han hed oprindeligt Niaqonaq og var ved dåben en stor dreng (grosser Knabe). Han blev døbt den 6. januar af Conrad Kleinschmidt og deltog i sit første aftenmåltid 28. marts 1839. Hans mor er anført i kirkebogen som nr. 212. Salomon blev gift med Christiane, og de fik seks børn, der alle er angivet ved deres nummer i kirkebogen. Salomon afgik ved døden 7. januar 1855, og som dødsårsag angives eftervirkningerne af en influenza (NKA 1824-1900). Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu/Grønlands Nationalmuseum & Arkiv.

til Lichtenau og derefter returnerede i forbindelse med oprettelsen af missionsstationen Friedrichsthal i 1824.⁶¹

Nogle få indvandrede østgrønlandere slog sig ned i Nanortalik eller på omkringliggende bopladser og blev således tilknyttet den danske menighed og døbt af den danske missionær, og de er indført i kirkebogen for Julianehåb missionariat. Fra de danske kirkebøger kender vi 57 personer, om hvem det direkte nævnes, at de er flyttet til fra østkysten, og deres tidligere navne samt for de flestes vedkommende også familietilhørsfold er angivet. Blandt disse er Ernineq og Sillit, som ledsagede Graah på dennes ekspedition op ad østkysten 1828-29 (NKA 1827-1861; Bak, 1981; 155).

Som nævnt foroven indberettede både købmand Mørch og inspektør Myhlenport allerede før 1824, at indvandrende grupper kom fra øst og slog sig ned i området ved Nanortalik. Der er ikke angivet noget præcist tal, dog melder Mørch om 14 fangere, og med den tidligere nævnte estimerede forsørgerbyrde på gennemsnitlig omkring fem personer pr. fanger, giver det en befolkningstilvækst på knap hundrede personer.

Endelig er det sandsynligt, at der også er folk, der har slået sig ned i området uden at blive døbt og derfor ikke er registreret i hverken den ene eller den anden menighed, enten fordi de ikke ville døbes eller fordi de er døde forinden. I en beretning til Missionsdepartementet i Herrnhut oplyser missionærerne således fra et af de første år i Friedrichsthal, at der blandt årets døde er to personer, der ikke var døbt.⁶² De er altså ikke registreret i kirkebogen eller andre steder, men må regnes med ved beregningen af den samlede indvandring.

Det er ikke muligt at give et præcist tal for antallet af østgrønlandere, der i perioden fra omkring 1800 til 1900 indvandrede til Sydvestgrønland og slog sig fast ned dér. Det foreliggende materiale giver dog en mulighed for forsigtigt at skønne, at lige i underkanten af 1000 personer i løbet af århundredet flyttede fra deres oprindelige regioner og slog sig ned på eller i nærheden af handelsstederne og missionens stationer i den aller sydligste del af Vestgrønland. En del af disse personer synes at omfatte folk, der i forvejen boede i eller i tæt tilknytning til Kap Farvel området, og således er de kun flyttet lidt nordligere eller vestligere, men den egentlige østgrønlandske indvandring har udgjort langt den største del og kan med et forsigtigt skøn anslås at udgøre mellem

⁶¹ R.15.J.b.VI.12.a: brev nr. 11: Kleinschmidt, Popp og de Fries til Missionsdepartementet, 15. juni 1826. De 38 personer benævnes "hieher gehörige".

⁶² R.15.J.b.VI.12.a: brev nr. 17: Kleinschmidt og de Fries til Missionsdepartementet, 9. maj 1827.

700 og 800 personer. Dette tal skal ses i relation til dels det samlede befolkningstal i Grønland (6.165 i 1800 og 11.935 i 1900), dels det registrerede befolkningstal i hele Julianehåb distrikt i samme periode (henholdsvis 1.797 og 2.855 personer) (Amdrup 1921; Gulløv 2000). Den østgrønlandske indvandring betød en markant forøgelse af befolkningen i Vestgrønlands i forvejen folkerigeste område, Julianehåb distrikt, og disse indvandrere og deres efterkommere har udgjort et stort og dominerende islæt i den sydlige del af distriktet.

Tabel 1
Indvandrere fra Østgrønland døbt i Friedrichsthal 1824-1900.

		1841	2	1861	10	1881	2
1822	8	1842	0	1862	10	1882	12
1823	9	1843	1	1863	4	1883	0
1824	68	1844	0	1864	1	1884	0
1825	75	1845	2	1865	4	1885	0
1826	48	1846	4	1866	3	1886	0
1827	22	1847	4	1867	2	1887	8
1828	19	1848	19	1868	2	1888	48
1829	19	1849	12	1869	0	1889	1
1830	38	1850	4	1870	9	1890	0
1831	29	1851	3	1871	1	1891	0
1832	23	1852	16	1872	10	1892	3
1833	20	1853	3	1873	0	1893	6
1834	16	1854	0	1874	2	1894	8
1835	15	1855	1	1875	0	1895	1
1836	8	1856	1	1876	0	1896	0
1837	2	1857	2	1877	0	1897	0
1838	5	1858	10	1878	1	1898	0
1839	0	1859	17	1879	0	1899	2
1840	3	1860	10	1880	0	1900	0

Kilde: 1824-1900 Kirchen-Buch der Gemeinde in Friedrichsthal vom ersten Anfangen 1824.

Indvandringens forskellige faser

Materialet om den østgrønlandske indvandring til Sydvestgrønland i 1800-tallet viser, at indvandringen i begyndelsen af århundredet var lille, og at det eksisterende kildemateriale fra denne tid er meget sparsomt. Etableringen af den herrnhutiske missionsstation Friedrichsthal i 1824 fik en afgørende betydning for det senere forløb, og der er for denne periode også et langt mere fyldigt skriftligt kildemateriale.

Med udgangspunkt i det eksisterende statistiske materiale, som er fremlagt foroven, kan man inddele indvandringen fra Østgrønland i perioden 1824-1900 i tre faser, som adskiller sig fra hinanden ved omfanget og intensiteten af indvandringen inden for de enkelte faser. En sådan inddeling kan endvidere bidrage til en vurdering af, hvorfor store dele af den sydøstgrønlandske befolkning valgte at slå sig ned i Sydvestgrønland. Livsbetingelserne for den østgrønlandske befolkning synes at have skiftet i løbet af 1800-tallet, og der har i de enkelte faser været forskellige motiver til at flytte.

Tabel 1 er en oversigt over, hvor mange nytilkomne personer, der blev døbt ved Friedrichsthal i de år, de herrnhutiske missionærer drev missionsstationen. Tallene angiver, hvor mange der blev døbt de enkelte år, og altså ikke hvornår de er indvandret. Materialet giver dog mulighed for at uddrage oplysninger herom. De fleste østgrønlandere kom til området i det mindste året før, de er blevet døbt og indskrevet i kirkebogen. Det fremgår fx af kirkebogen, at der er døbt indvandrede østgrønlandere i årene 1832-35, men den herrnhutiske missionær Müller oplyser i en indberetning fra 1835, at der i fire år ikke var kommet folk til stedet fra Østgrønland.⁶³ De personer, der er døbt i årene 1832 til 1835 er således kommet til området senest 1831. Det betyder, at den første korte indvandringsfase kan tidsfæstes til årene 1824-1831. Denne første fase er karakteriseret ved en meget hurtig og talmæssigt stor indvandring, der medførte store ændringer i beboelsesmønsteret omkring Kap Farvel og etablering i og omkring den herrnhutiske missionsstation Friedrichsthal. Efter den korte pause i indvandringen fulgte en ny og længere fase på ca. 50 år med en mere jævn indvandring, hvis konsekvens var en støt og glidende forøgelse af antallet af indvandrede personer. Endelig en kortere, afsluttende fase fra 1887-1900 med en kraftig, men ujævn indvandring, hvorefter Sydøstgrønland syd for Ammassalik var affolket (Fig. 47).

Under den første korte fase slog omkring 450 personer sig ned i Sydvestgrønland, under den anden lange fase var der tale om omkring 250 personer, og i den sidste fase kan antallet mere præcist fastsættes til 115 personer. I de nævnte tal for de tre faser er inkluderet 95 personer, der blev døbt af

⁶³ Dansk Missionsblad 1836: Grønland: 8.

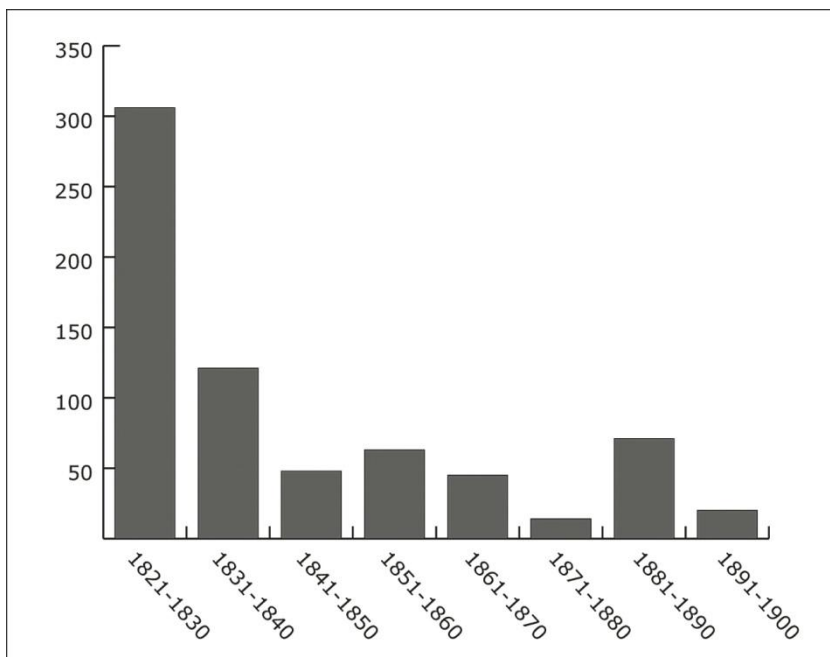

Fig. 23. Figuren viser fordelingen af antallet af indvandrere fra Østgrønland døbt i Friedrichsthal 1824-1900, samt de sidste 38 indvandrere, der kom til missionsstationen i 1900, men først blev døbt året efter af den danske missionær. Antallet af indvandrede er fordelt på årtier. I løbet af ganske få år skete en hurtig indvandring og tilslutning til den herrnhutiske menighed, hvorefter indvandringstakten faldt brat og lå stabilt lavt i omkring et halvt århundrede. I de sidste årtier kan konstateres en stigning i indvandringen, hvorefter indvandringen stoppede. Kilder: NKA 1824-1900; NKA 1900-1913.

de danske missionærer, nemlig 57 personer nogenlunde ligeligt fordelt på de første to indvandningsfaser og de sidst indvandrede 38 personer, som i 1900 egentlig slog sig ned ved Brødremenigheden i Friedrichsthal, men som året efter blev døbt af stedets danske missionær efter den danske missions overtagelse af de herrnhutiske missionsstationer i 1900.

Der var i de første år efter etableringen af Brødremenighedens nye missionsstation Friederichsthal en stor tilstrømning af folk. I 1824 berettede assistent J. Mathiesen fra et efterårstogt til Nanortalik bl.a.: ”Allerede har et stort Antal Mennesker taget Bopæl ved Friedrichsthal, fornemlig henflytted hertil fra Egnen om Statenhuk, og uden tvivl vil i Tiiden, efter Dhrr: mæhriske Brødres Forventning, endnu Flere drage derhen. At der blandt de nu ved Stedet sig opholdende Grønlændere, er mange gode Fangere, beviser disses, efter grønlandsk Maade, særdeles gode Forfatning, men endnu mere dette: at jeg ikke talte mindre end 21 Konebaade liggende paa Landet.”⁶⁴ Mathiesen fik ret i sin forudsigelse. Oplysninger for de følgende år viser, at der i oktober 1825 var 144 døbte og 112 udøbte personer bosat ved Friedrichsthal, og blot fem år senere var

⁶⁴ RA 1774-1916 Dagbøger: Dagbog fra Colonien Julianehaab ved J. Mathiesen. Udateret, men fra 1824-25.

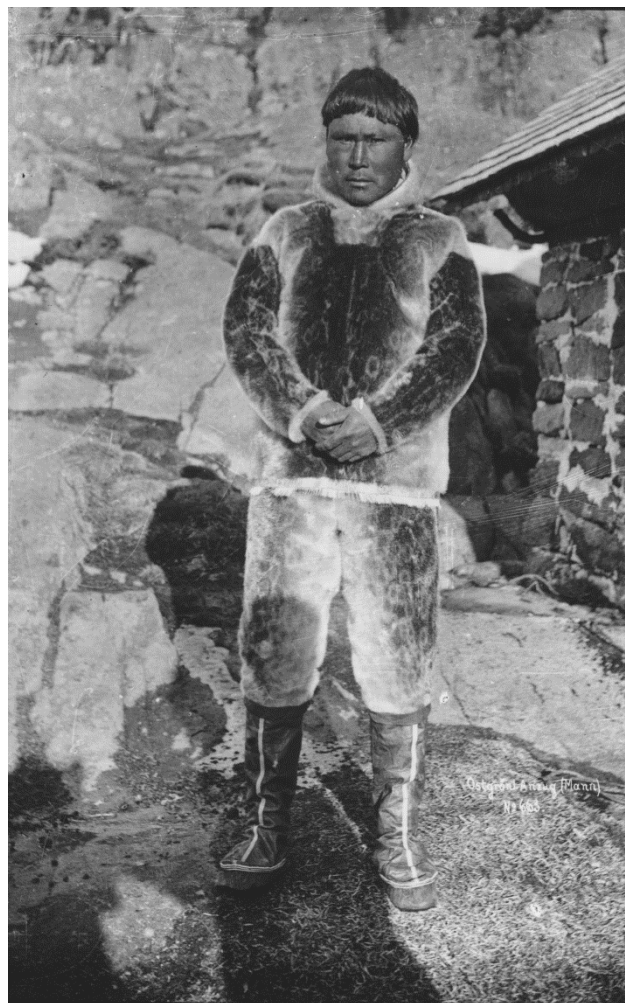

Fig. 24a og b. Ifølge nutidens mundtlige overlevering var det skik, at folk, der kom fra Østgrønland og havde besluttet sig for at blive i Sydvestgrønland, dagen før ankomsten til handelsstationen eller missionsstationen smed det gamle tøj væk og iførte sig nye klæder. Påklædningen og det bare stykke på kvindens lår viser, at parret er østgrønlændere, og de kan altså netop være ankommet til Friedrichsthal for at slå sig ned på stedet. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 662 og LBS 663.

befolkningstallet ved Friedrichsthal steget til 394 personer, deraf 283 døbte og 111 udøbte.⁶⁵ Det viser en voldsom koncentration omkring den nye missionsstation. Og det viser, at selvom Brødremenigheden, i hvert fald af nogen, er betegnet som hurtigtdøbende, har de herrnhutiske missionærer i årene umiddelbart efter missionsstationens oprettelse anvendt nogen tid på at undervise og forberede de nye menighedsmedlemmer til dåben. I 1835 var man dog tæt på at få alle døbt, og førnævnte missionær Müller kan oplyse, at menigheden nu bestod af 367 døbte og 24 udøbte, altså i alt 391 personer.⁶⁶

⁶⁵ RA 1811-1829: Reufs beretning, dateret København 10. maj 1826; RA 1828-1858: Indberetning angl. De Herrnhutiske Menigheder i Syd-Grønland 1831: Johannes Reufs indberetning, dateret København den 5. okt. 1831.

⁶⁶ Dansk Missionsblad 1836: Grønland: 8.

I den ovennævnte beretning fra 1824 oplyser Mathiesen også, at de tilflyttende folk kom fra området omkring Statenhuk. En del af den befolkningsgruppe, som de herrnhutiske missionærer først havde kontakt med, og som må formodes at være de første, der blev optaget i menigheden og samlede sig ved Friedrichsthal, kom altså fra Kap Farvel området, der geografisk danner overgangen mellem Øst- og Vestgrønland, og hvis befolkning havde kontakter til både øst og vest. Dette bekræftes af oplysninger fra Graah, der i 1828-30 var i området og 1829-30 overvintrede syd for Ammassalik. Ved ankomsten til Kikkertak [Qeqertaq] ved munden af Ikerasassuaq (Prins Christian Sund) skriver han bl.a.: ”Her forefandt vi nogle grønlandske Huusmure, Tæltepladse og Grave, Beviis for at øen har været beboet, men siden Friedrichsthals Anlæg er denne Øe, som mange andre steder i Egnen, forladt af de Indfødte, der alle ere dragne til hiint Sted, for at nyde Undervisning af de derboende evangeliske Brødre” (Graah 1932: 77). Han beretter desuden, at omkring 120 personer fra bopladsen ved Narsaq i Kangerlussuatsiaq [Lindenow Fjord] og andre sydligere steder allerede er flyttet til Friedrichsthal og Nanortalik (op.cit., p. 126). Hele Kap Farvel områdets befolkning er således i løbet af få år optaget i herrnhuternes menighed og har slået sig ned omkring missionsstationen. Den østlige del af området synes at være helt affolket.

Ud over denne store gruppe bestod indvandringen i den første fase også af folk fra egnene længere oppe ad østkysten, og i indberetningen til Missionskollegiet for 1830 vedrørende de herrnhutiske menigheder i Grønland oplyses, at ”fra Østkysten kom 80 Hedninger til Stedet til henimod 100 Mile fra.”⁶⁷ Dette var ikke mindst en direkte eftervirkning af Graahs ophold i Østgrønland, idet han, eller nok i højere grad hans vestgrønlandske roersker og kajakmænd, har været medvirkende årsag til, at i hvert fald dele af befolkningen har taget beslutningen om at flytte til Sydvestgrønland. Han fortæller således, at roerskerne havde fortalt ”vidunderlige ting om Kablunakkernes⁶⁸ Land”, og til rejsen tilbage til vestkysten engagerede han folk, som angiveligt ville til Nanortalik og tage bopæl dér, blandt andet en person ved navn Kamik og dennes fem børn, hvis navne han også anfører (Graah 1932: 142-143). På tilbagerejsen fik han af folk ved forskellige lokaliteter besked om, at dele af befolkningen fra disse områder allerede var draget til Friedrichsthal og Nanortalik, og ved ”Asiouit”, dvs. Aasiviit, mødte han 80 personer, hvoraf de fleste fortalte, at de agtede at drage til vestkysten det efterfølgende år. Graah vurderede ud fra sine oplysninger, at hele østkystens befolkning efterhånden ville nedsætte sig i egnene omkring Friedrichsthal (Graah 1932:151, 154) (Fig. 48a og b).

⁶⁷ RA Missionskollegiet 1828-1858 : op. cit.

⁶⁸ Qallunaaq: den grønlandske betegnelse for en hvid person/dansker.

Da de første beboere i Friedrichsthal stammede fra både Kap Farvel området og området nord for Kangerlussuaq, kan man med sikkerhed sige, at et hedensk navn i kirkebogen fra tiden efter omkring 1830 stammer fra en person indvandret fra Østgrønland.

Graah måtte på sin østgrønlandsekspedition i 1830 vende om, før han nåede helt op til Ammassalik området, og han opgjorde det samlede befolkningstal på den del af den sydøstgrønlandske kyst, som han havde berejst, til omkring 600 personer (Graah 1932: 126). Samme år skrev

Brødremenighedens agent i København, Reufs: ”Nach Aussage von Heiden, die im Sommer 1829 Friedrichsthal besucht haben, hatten diese noch viele Landsleute, aber Weit oben in Osten, wo, wie sie behaupteten, die Menschen sehr zahlreich seyen“. (Efter udsagn fra hedninge, der i sommeren 1829 besøgte Friedrichsthal, er der mange landsmænd til dem, men langt væk mod øst, hvor menneskene, som de hævdede, er meget talrige.).⁶⁹ Der var derfor naturligt nok forventninger om yderligere betragtelige indvandring fra østkysten.

Den anden indvandringfase, som strækker sig fra omkring 1836 til 1882, skulle imidlertid ikke blive nær så intensiv. Tabellen viser en jævn og beskeden indvandring over hele perioden, dog med lidt mere markante indvandring i årene omkring 1850, 1860 og 1870, og med en faldende tendens hen imod slutningen af perioden. I en del år fandt der slet ingen indvandring sted, og det samlede antal indvandrere i den anden fase var klart mindre end det tilsvarende antal for den foregående korte fase.

Det er dog ikke ensbetydende med, at der var en aftagende eller svag kontakt med den østgrønlandske befolkning. Tværtimod indeholder kilderne fra denne periode jævnlige udsagn om folk fra Østgrønland, der kom sejlen til de danske anlæg på vestkysten for at handle spæk og skind for europæiske varer. Men kilderne fortæller samtidig, at de tilrejsende efter overstået handel normalt returnerede til østkysten, ofte efter få dages ophold, på grund af risikoen for, at tilbagerejsen skulle blive generet eller måske ligefrem afbrudt af storisen eller dårligt vejr. Det fremgår således af en skrivelse fra 1852, i hvilken den danske missionær Janssen bl.a. oplyser: ”Hedningene komme som oftest temmelig tidligt paa Sommeren, savne et opholdssted til længere Forbliven, og maae ile tilbage, for om muligt et eller andet Sted at finde Vinterquarter.”⁷⁰ Og for 1877 skrev inspektør Stephensen om dette års besøgende ved Pamialluk: ”...; efter et kort Ophold, tiltraadte de alle Tilbagereisen til Østkysten, hvorfra de meldte at et talrigt Besøg kunde ventes

⁶⁹ RA Missionskollegiet 1828-1858: Indberetning fra Johannes Reufs, dateret København d. 22 april 1830.

⁷⁰ RA 1828-1858: Indberetning fra Janssen til Missionskollegiet, dateret 30. juni 1852.

adaare.”⁷¹ P. Nissen, der havde afløst Janssen som missionær i Julianehaab, indsendte i 1854 en længere indberetning til Missionskollegiet, hvor han også kommer ind på de tilrejsende østgrønlandere. Indberetningen er en af de få kilder i det samlede materiale, der ikke blot konstaterer tilstedeværelsen af tilrejsende østgrønlandere, men som giver en grundigere redegørelse af forholdene. Nissen skrev bl.a.: ”Ved Pamiædluk traf jeg tvende Konebaade med Hedninge fra Østkysten, som iaar have gjæstet os for at handle. Da jeg ved Østprøven [Ikigaat] hørte om deres Nærværelse sendte jeg en Kajak til dem med Anmodning om at [varsko] mit Komme. Det skal have hændt sig, M[enne]sker fra Østkystens Nordland – altsaa meget langveis fra - maaske paa samme Bredegrad som Jacobshavn i Nordgrønland - have gjæstet os Sydpaas og til deres Reise brugt o. 3 aar. – Dette er imidlertid ikke sædvanligt. Det sædvanlige er, at de nærmeste, de som bo hen ved en 9 Dagsreiser fra Pamiædluk, komme dertil engang om Aaret, sædvanligt i Slutn. af Juli eller i August – de blive der i 1 el. 2 eller 3 Dage – men have altid stort Hastværk, da de sagtens er bange

Fig.25 .Konebåd fra Østgrønland er ankommet til Kap Farvel-området for at handle. Billedet er taget i 1897 af den herrnhutiske missionær ved Friedrichsthal, Ernst Bohlmann, og viser en gruppe af den fåtallige flok, der på dette tidspunkt endnu beboede den sydøstgrønlandske kyst, men som for hovedpartens vedkommende i 1900 som de sidste indvandrede til Sydvestgrønland. Bohlmann 1897, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 579.

⁷¹ RA 1874-1898: Fra Inspecteur Stephensen: Indberetning om Sundhedstilstand, Veirberetning og Produktionen, dateret Godthaab 23. marts 1878.

Nordfra komme til dem eller deres Bopæl. Der synes ikke at være nogen Trang hos dem til at modtage [ulæseligt] Oplysning, men desto større at være i Handelsvarer, især Tobak – og naar jeg spurgte dem, naar de kom igjen, syntes de at falde i Forundring over dette Spørgsmaal. De svarede: naar tobakken begynder at mindske, og med et Udtryk som [ulæseligt], at det var en naturlig Sag, at de kom [ulæseligt] naar de begynder at mangle Tobak og kun da.”⁷²

Det er værd at bemærke, at de folk på østkysten, der boede nærmest de vestgrønlandske beboelser, ifølge Nissens oplysninger lå ni dagsrejser fra Pamialluk. De nærmeste østgrønlandske befolkningsgrupper boede nu længere væk fra Kap Farvel end tidligere i århundredet, og det er et tydeligt tegn på den igangværende udtynding af befolkningen i Sydøstgrønland. Dermed var forbindelseslinjerne mellem øst og vest blevet skrøbelige, kontakten mellem de forskelle befolkningsgrupper mere besværlig og forudsætningene for det oprindelige handelssystem nedbrudt.

Folkene fra Østgrønland kom altså til Sydvestgrønland for at handle med hensigten om at vende tilbage til Østgrønland. Men beretninger fra denne periode viser, at det ikke altid gik som planlagt. I 1872 indberettede den nye udligger i Pamialluk: ”Ved min Ankomst til Syddistriktet var Sygdommen endnu ikke ophørt, men var dog i Aftagende, og er den nu ophørt. Besætningen paa en Hedningebaad fra Østkysten, som var kommen til Pamiagdlok for at handle, var bleven smittet af Sygdommen, og næsten uddød, da Underassistent Holm, (der skulle aflevere mig Udstedet⁷³) og jeg ankom til Stedet. De Døde laa rundt omkring paa Marken, og 2 paa Brixen mellem de endnu levende, thi der var ingen til at begrave dem førend vi kom. 11 Personer var døde og ikkun 2 voxne Fruentimmer og 4 Børn bleve tilbage.”⁷⁴

Året efter berettede kolonibestyreren fra Julianehåb: ”Udstedet Ilua har i Sommer været besøgt af et Selskab af 6 Konebaade med Østgrønlændere som der have afsat 9 Bjørneskind og omtrent 600 Stk diverse Sælskind. Desværre bleve disse Grønlændere alt under deres Ophold her i Distriktet [ulæseligt] af Sygdom og inden de havde begivet dem paa Hjemreisen døde 8 Individer, mens 2 Konebaadsbesætninger kun naaede 1 Dags Reise fra Østkysten, hvor de fandtes døde henliggende paa Marken af nogle af Iluas Grønlændere som vare tagen dertil paa Fangst.”⁷⁵ Epidemiske sygdomme var et stort problem i datidens Grønland, og samtidig var lægevæsenet i hvert fald i

⁷² RA 1828-1858: Indberetning af missionær P Nissen, dateret Julianehaab 13. september 1854.

⁷³ ”Aflevere udstedet”, dvs. overdrage forretningerne til ens afløser.

⁷⁴ RA 1820-1874: Indberetning fra Carl Hagen til Direktoratet, dateret Pamiagdlok 20. juli 1872.

⁷⁵ RA 1820-1874: Indberetning fra Hansen, dateret 15. sept. 1873.

Fig. 26. Dele af de tilrejsende østgrønlændere i 1897 uden for teltet, som var den traditionelle bolig under sommerrejserne. Bohlmann, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 578.

perioder i Julianehåb distrikt tilsyneladende dårligt fungerende og udsat for kritik også af sine egne folk (Rønsager 2002).⁷⁶ Sygdommene kom udefra, og befolkningens manglende modstandskraft overfor disse sygdomme kostede mange dødsfald, og som de ovennævnte og andre eksempler viser, ramte det også nogle af de tilrejsende østgrønlændere, der således ikke nåede at vende tilbage til deres hjemegn.

I slutningen af 1800-tallet var befolkningssituationen på den sydligste del af østkysten radikalt ændret i forhold til begyndelsen af århundredet. På Holms konebådsekspedition 1884-1885 til Ammassalik optalte man befolkningen i området mellem Kap Farvel og Ammassalik til 135 personer (Hansen 1888). I løbet af 1887-1900 ændrede situationen sig yderlige, idet hovedparten af den tilbageværende del af befolkningen på den tidligere så folkerige kyst flyttede til Friedrichsthal. Og af øjenvidners beretninger fremgår det, at i hvert fald en familie i samme periode var flyttet nordpå og havde slået sig ned i Ammassalik området (Rasmussen 1906:114, 121-133).

⁷⁶ RA 1774-1916: Dagbog ført af Lægen i Julianehaab District i Handelsaaret 1856.

Denne sidste korte fase er karakteriseret ved, at relativt store grupper i enkelte år er flyttet til Sydvestgrønland, således 50 personer i 1887 og den sidste gruppe på 38 personer i 1900. For disse grupper eksisterer et kildemateriale, der gør det muligt i langt højere grad end for det ældre materiales vedkommende at komme lidt tæt på nogle af de enkelte personer, deres livsform og samfundets struktur. Samtidig omhandles beretninger om dramatiske begivenheder, der fortæller om de vanskelige forhold, de har levet under og som kan bidrage til at forklare, hvorfor de i sidste ende valgte at bryde op fra Sydøstgrønland (Lund 1887; Meldorf 1902; Rasmussen 1906; Gulløv 2000; Jensen 2002b) (Fig. 49 og 50).

Sammenfattende betød etableringen af missionsstationen Friedrichsthal i 1824 en øjeblikkelig massiv tilflytning af såvel befolkningen fra hele Kap Farvel området som af grupper af folk fra egne længere oppe af østkysten. Der var tale om store grupper, formodentlig hele familier eller bopladser, der nu bosatte sig ved den nyetablerede missionsstation. I den efterfølgende tid ekspanderede den danske handel langsomt sydpå og etablerede nye handelsstationer, og der var jævnligt besøg af østgrønlændere, der foretog lange rejser for at handle med danskerne, men de tilrejsende rejste som hovedregel hurtigt tilbage, dvs. allerede samme sommer, som de ankom. Vi kender ikke meget til de enkelte tilrejsende, men dog nok til at kunne sige, at flere af disse foretog adskillige rejser til Sydvestgrønland. Skønt de således i udgangspunktet først og fremmest ønskede at handle og derefter vende tilbage til deres eget land, foregik der i denne periode en kontinuerlig indvandring, ofte af ganske små grupper eller ligefrem enkeltpersoner, der blev tilknyttet den herrnhutiske mission. Aller sidst i århundredet forlod de sidst indvandrede personer Sydøstgrønland i en hast, der tyder på en kollektiv beslutning om at forlade området, og langt hovedparten af disse slog sig ned i Friedrichsthal. Herefter var den sydøstgrønlandske kyst syd for Ammassalik folketom.

Tilbage på østkysten var nu kun ammassalikerne, befolkningen i området omkring Ammassalik fjorden. Også de var involveret i handelen og berørt af ændringerne i kontakten med Vestgrønland og en kort overgang også store dele af denne befolkning ved at følge de sydligere østgrønlænderes eksempel og flytte til Vestgrønland. På grund af særlige ydre omstændigheder blev de dog boende i området og danner grundlaget for den nuværende befolkning i Østgrønland.

Ammassalikerne

Befolkningen omkring Ammassalik, ammassalikerne, udgjorde i størstedelen af 1800-tallet den nordligste befolkningsgruppe i Østgrønland. Ammassalikerne havde kontakt med folk på den

sydligere dele af kysten, men i den tidligere nævnte beskrivelse af den danske missionær Nissen fra 1854 oplyser denne, at disse nordligst boende østgrønlændere sædvanligvis ikke kom så langt som til de danske handelsstationer. De skaffede sig derfor oftest europæiske varer, der var videreforhandlet af folk, der havde været i Sydvestgrønland, altså det samme mønster som kendtes fra tiden før anlæggelsen af handelsstationer i det sydlige Grønland. Lokalteter som Aluk, Anoritooq og Timmiarmiit var knudepunkter i denne handel (Gessain & Robert-Lamblin 1974). Det fremgår dog også af Nissens beretning, at der en sjælden gang imellem fandt besøg sted af folk helt fra Ammassalik området, og han fortæller, at disse måtte foretage en rejse på mindst tre år, før de var hjemme igen. Det øvrige materiale indeholder da også enkelte vidnesbyrd om sådanne besøg. I august 1849 døbtes i Friederichsthal en mand, der fik navnet Simeon. Det anføres i kirkebogen, at han ved dåben var syg, og han døde da også allerede i september samme år. Samme sted angives hans grønlandske navn som Angmagsalingmio, dvs. manden fra Ammassalik, et navn, som må hentyde til hans hjemstavn og identitet, og som han sandsynligvis har fået af den lokale befolkning. Man må antage, at han er kommet med en konebåd på handelsrejse fra Ammassalik området, men på grund af sin sygdomstilstand er blevet ladet tilbage på missionsstationen af sine rejsefæller, da disse er returneret (NKA 1824-1900).

I de følgende årtier er der sporadiske informationer om besøg fra Ammassalik området, således omkring 1860, hvor missionær Nissen omtaler besøg af folk fra Ammassalik.⁷⁷ Men som både Nissen og den herrnhutiske missionær Brodbeck understreger, så var besøgene fra de nordligst beboende østgrønlændere sjældne (Brodbeck 1882: 24). Fra midten af 1880-erne blev besøgene dog hyppigere, og der var endda tale om relativt talrige grupper. I 1887 var to bådehold fra Ammassalik i Pamialluk (Jensen 2003), og i 1892 meldtes om besøg af ikke mindre end 7 bådehold, der stammede fra Sermilik og havde overvintret i Kangerlussuatsiaq (Lindenow Fjord), før de den efterfølgende sommer var taget til Pamialluk.⁷⁸

Disse efterhånden hyppigere besøg fra Ammassalik tyder på, at befolkningen dér har ønsket at skaffe sig europæiske varer, men det bekræfter samtidig den antagelse, at befolkningen i Sydøstgrønland efterhånden var tyndet så meget ud, at det oprindelige system med videreforhandling op ad kysten ikke længere fungerede. Ammassalik egnens beboere har derfor sidst i 1800-tallet set sig nødsaget til selv at tage hele vejen sydpå og rundt om Kap Farvel for at handle.

⁷⁷ RA 1858-1867: Udateret brev fra Nissen (læg: Julianehaab 1859/1860).

⁷⁸ RA 1774-1916: Journal for Anlægget Nanortalik, fra den 30. juli til den 30. september 1892, ført af Jakob Lund, pens. Assistent.

Disse nu hyppigere rejser til Sydvestgrønland indgik senere som dele af ammassalikernes mundtlige overleveringer og er for nogles vedkommende nedskrevet. I historien om den frygtede drabsmand Ísímardik fortæller det således, at han sammen med sin familie, heriblandt broderen Sanimuinnaq, tog på handelsbesøg til Vestgrønland. Sanimuinnaq kendes yderligere fra en samtidig skriftlig beretning om et besøg i Pamialluk i 1887 (Jensen 2002b), hvor Ísímardik med stor sandsynlighed også kan have været med. Ísímardik begik på østkysten en række umotiverede drab og spredte så megen frygt i det lille samfund, at en gruppe mænd besluttede sig for at anvende den ultimative form for samfundsmæssig nødværge, nemlig at slå ham ihjel. Blandt de medsammensvorne var en mand ved navn Kunnak, der også flere gange havde været på vestkysten og der havde købt et gevær. Ísímardik blev dræbt med dette gevær. Dette fandt sted i 1892 (Rosing 1960, 1993). For de tilrejsende ammassalikere ser vi det kendte mønster, at de efter et kort ophold ved den vestlige handelsstation normalt vendte tilbage til Østgrønland, men at enkelte grupper besluttede at slå sig ned i Sydvestgrønland. Dette skabte bekymring hos en personkreds i Danmark, der fra ekspeditionsrejser eller på anden vis kendte til befolkningen og situationen i Østgrønland. Fra midten af 1880-erne og et årti frem affødte det blandt andet en række artikler i Geografisk Tidsskrift med løbende underretninger om udviklingen og en deraf følgende diskussion af, hvad der kunne og burde gøres i denne anledning. Der blev viderebragt oplysninger om, at dele af den østgrønlandske befolkning tilsyneladende bosatte sig sydligere for at være tættere på vestkysten, og man forudså og advarede mod, at selv om de nu vendte tilbage til østkysten fra deres handelsrejser, så ville deres "Modstandskraft" efterhånden brydes, og de ville slå sig ned ved de overbefolkede missionspladser i Sydvestgrønland, hvor "Fangsten i Forvejen er slet, saa de kun gaa Armod og Sygdom i møde." Målet måtte således være at "forhindre, at Østlænderne kom alt for hovedkulds ind i Civilisationen og den frie Handel" (Holm 1885/86; Garde 1887/88: 95, 1889/90: 189-190, 1891/92; Ryberg 1893/94).

Blandt forslagene til initiativer til at afbøde en for kraftig europæisk påvirkning var oprettelsen af en handels- og missionsstation blandt ammassalikerne. Denne blev anlagt i 1894. At en vis ydre europæisk påvirkning allerede da havde fundet sted blandt stedets befolkning fremgår af missionær Rüttels dagbogsnotater. Ved ankomsten til det sted, hvor den nye koloni skulle anlægges, bemærker han tydeligvis skuffet, at befolkningen ikke "mødte frem som det uberørte Folk, vi havde haabet at finde" (Rüttel 1917: 6). Strategien med oprettelse af en koloni i Østgrønland virkede. Inden for de seneste år havde flere bådehold forladt området for at bevæge sig mod syd. Efter 1894 stoppede denne afvandring imidlertid, og i de følgende år vendte i hvert nogle af disse grupper tilbage til

deres oprindelige område (Gessain & Robert-Lamblin 1974). Der kan derfor ikke være nogen tvivl om, at en affolkning af Ammassalik området var i gang mod slutningen af 1800-tallet, og at kun etableringen af den nye handels- og missionsstation forhindrede, at også ammassalikerne flyttede til Sydvestgrønland. I så fald ville hele den østgrønlandske kyst i løbet af 1800-tallet have været affolket.

Årsager til østgrønlandernes udvandring til Vestgrønland

Indvandringen fra Sydøstgrønland til Sydvestgrønland i perioden 1824 til 1900 fandt ikke sted i en jævn strøm, men med varierende styrke i forskellige perioder, og undersøgelserne indikerer, at det i de tre faser af indvandringen er forskellige og skiftende faktorer, der har ligget til grund for, at folk valgte at slå sig ned i Vestgrønland.

Kildematerialet giver ingen direkte årsagsforklaringer fra de indvandrede folk selv, men det sekundære kildemateriale og andre informationer yder et tilstrækkeligt grundlag til at opstille såvel nogle ydre faktorer som egne motivationer, der kan have ligget til grund for, at den sydøstgrønlandske befolkning valgte at flytte. Disse forklaringer vil indbefatte den europæiske tilstedeværelse i Sydvestgrønland, forandringer i klima og ressourcer i Sydøstgrønland samt forskydninger i indvandrernes sociale relationer i såvel Sydøst- som Sydvestgrønland.

Den østgrønlandske befolkning havde i det oprindelige samfund til stadighed kontakt med befolkningen i Vestgrønland gennem handel, enten via mellemmand eller ved egne handelsrejser. Kildematerialet lader endvidere ingen tvivl om, at den østgrønlandske befolkning også har været interesseret i at handle sig til europæiske varer, da disse fra 1600- og 1700-tallet dukkede op i Vestgrønland, og etableringen af handelsstationer i Sydgrønland i 1800-tallet har givetvis øget antallet af handelsrejser fra øst. Normalt vendte disse handelsrejsende tilbage til østkysten efter ganske kort tids ophold på og ved handelsstationen, men i løbet af 1800-tallet ændrede dette mønster sig. Stadigt flere blev i Sydvestgrønland og slog sig ned i Kap Farvel området, og ved slutningen af århundredet var hele den sydøstgrønlandske kyst affolket syd for Ammassalik.

I den første fase efter etableringen af den herrnhutiske missionsstation Friedrichsthal i 1824 fandt i løbet af ganske få år en indvandring sted, der omfatter omkring halvdelen af den samlede indvandring i hele århundredet. Netop i disse år gennemførte som tidligere nævnte Graah en ekspedition til Østgrønland og kom allerede på øen Qeqertaq ved munden af Ikerasassuaq (Prins Christian Sund) til nyligt affolkede bopladser, hvis beboere nu var flyttet til Friedrichsthal, og ved ankomsten til den lidt nordligere beliggende boplads Narsaq i Kangerlussuatsiaq (Lindenow Fjord)

fortalte befolkningen der, at også de havde planer om at flytte vestpå (Graah 1932: 77, 81). I forbindelse med den samlede opgørelse over befolkningstallet på sydøstkysten, som han foretog sidst på ekspeditionen, konkluderede han, at omkring 120 personer fra Narsaq og andre sydligere steder allerede var flyttet vestpå (op.cit., p. 126). Bosættelsesmønsteret i Kap Farvel blev således totalt ændret, idet områdets egen befolkning allerede i denne korte fase koncentrerede sig omkring den nye missionsstation, mens resten af Kap Farvel området nu for en periode kom til at ligge stort set affolket hen.

Blandt de, der nu slog sig ned ved Friedrichsthal, var dog også folk fra områder længere oppe ad Østkysten. Fra sin vej tilbage til Vestgrønland beretter Graah gentagne gange om møder med folk, der fortalte, at de var på vej eller planlagde senere at flytte vestpå, og det var hans opfattelse, at hele østkystens befolkning efterhånden ville slå sig ned ved Friedrichsthal (op.cit., pp. 142-55).

Graahs beretning indeholder også oplysninger, der kan løfte sløret for, hvorfor disse folk valgte at flytte og slå sig ned i Vestgrønland. Da han før starten engagerede roersker til konebådene, funderede han over, hvorfor disse kvinder havde valgt at deltage i ekspeditionen, og han kom bl.a. til den konklusion, at de lod sig lokke af forventningerne ”Om den Misundelse, deres glimrende Haarbaand, kostbare perler og prægtige Halstørklæder vilde opvække hos deres fattige Landsmændinder paa østkysten” (op.cit., pp. 71-72). På ekspeditionen møder han angakkoq’en Kamik, der var meget interesseret i at se ”..Kablunakkernes Land, hvorom han af mine Roerskers Fortælling havde hørt vidunderlige Ting” (op.cit., pp. 142-43). ”Kablunakkernes Land” skal her forstås som de danske kolonier på vestkysten, og denne udtalelse viser, at i hvert fald dele af befolkningen i Kap Farvel området og i Østgrønland har fundet det tillokkende at komme i kontakt med europæerne og deres varer. Det er således nærliggende at slutte, at den massive indvandring i årene umiddelbart efter 1824 var direkte foranlediget af etableringen af missionsstationen Friedrichsthal og skyldes en tiltrækning fra den europæiske tilstedeværelse og de deraf afledte muligheder for først og fremmest at få tættere handelsrelationer.

Efter den første nærmest eksplosive indvandring opstod en lille pause, før folk igen begyndte at slå sig ned ved Friedrichsthal, men nu efter et andet mønster. I denne anden fase skete indvandringen meget langsomt. Det betyder ikke, at der ikke kom østgrønlændere til Sydvestgrønland, tværtimod. Næsten årligt berettes om bådehold, der kom til handelsstationen. Men normalt opholdt de sig kun i området ganske få dage, solgte deres medbragte spæk og skind, købte de ønskede varer, og returnerede derefter mod østkysten for ikke at blive fanget af isen. De fleste år har der enten ikke

været nogen indvandring overhovedet eller det drejer sig i det mindste om ganske få personer, mens der så i enkelte år er tale om større grupper. Årsagerne hertil kan være flere.

Fra kontakten med østgrønlandere allerede i 1700-tallet berettes om særdeles hårde betingelser for overlevelse. Der berettes om mange fangstdyr, men de klimatiske forhold med megen is og sne og storme gjorde udnyttelsen af ressourcerne så vanskelig, at østgrønlanderne tilsyneladende har betragtet vestkysten som et ”Kanaan Land” (Olsen og Petersen: 5). Der meldes om perioder med decideret hunger, og om situationer, hvor de sultende måtte spise menneskekød for at overleve (Olsen og Petersen 1990; Ostermann 1935; Robert-Lamblin 2006). Fra den nogle år forinden etablerede missionsstation Friedrichsthal skriver den herrnhutiske missionær Müller i 1835 om situationen på stedet, at ingen har lidt nød i den foregående vinter, men at ”de, der boede dem nærmest, skulle efter Grønlandernes Udsagn alle være sultede ihjel!”⁷⁹ Andre meldinger fra 1800-tallet beretter om hungerperioder blandt befolkningen i Østgrønland. Den danske missionær Nissen skrev omkring 1860 om østgrønlandere og deres livsbetingelser bl.a.: ”.. ogsaa synes de at være mere haardføre og dygtige i Fangst end Vestkystens Grønlandere er nu – alligevel er Østkysten neppe særdeles rig paa grønlandske Producter, thi i afvigte Vinter skal Hungersnøden have været saa stor, at de have et Sted fortæret [...] Lig af Personer som først var sultede ihjel-.”⁸⁰ Og netop i

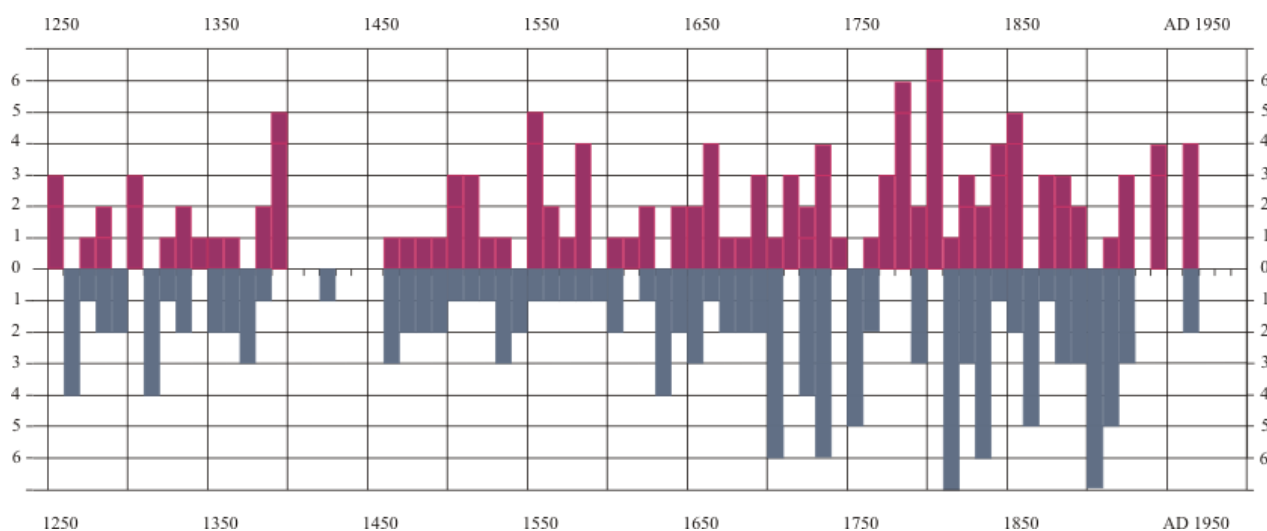

Fig. 27. Figuren viser muligheden for at forudsige klimaet. Længden af søjler viser antallet af vintre, der afviger mere end én grad celsius fra gennemsnittet af det enkelte årti. Histogrammet er baseret på oplysninger fra syv iskerner (Vinther et al. 2003; modificeret efter Appelt 2003, fig. 18).

⁷⁹ Dansk Missionsblad 1836: 8: Grønland.

⁸⁰ RA 1858-1867: Udateret brev fra Nissen (læg Julianehaab 1859/1860).

disse år fandt en forholdsvis stor indvandring sted, jf. tabel 1. I 1887 valgte en samlet gruppe på ikke mindre end 50 personer at slå sig ned i Vestgrønland, og det fremgår af en samtidig beretning, at de har lidt stor nød, og at grunden til deres flytning var hungersnød (Jensen 2002b).⁸¹

Ændringer i klimaet kan have vanskeliggjort de i forvejen svære livsbetingelser i Østgrønland. I løbet af 1800-tallet blev klimaet dels koldere, dels mere ustabil med mange vintre, der var enten varmere eller koldere end en normal gennemsnitsvinter. Der findes sågar beretninger om to vintre, der gik over i hinanden uden mellemliggende sommer, så det blev umuligt at samle vinterforråd og store dele af befolkningen døde af sult (Rosing 1963). Problemet var ikke kulden, men for fangerne og deres familier har de jævnlige klimasvingninger betydet, at fangstbetingelserne var uforudsigelige fra år til år, og dette har givet haft en negativ indflydelse på den enkeltes mulighed for at overleve (Appelt 2003: 58-62) (Fig. 51).

I denne periode ses desuden en påvirkning fra en helt anden side. I anden halvdel af 1800-tallet drev europæiske, dvs. norske, sælfangere en intensiv fangst af sæler i Danmark Strædet, ofte i drivisen ud for den østgrønlandske kyst, hvor de skød hundredtusindvis af klapmydser og sortsider. De udnyttede kun skindet og spækket og lod kødet ligge. Fra befolkningen i Ammassalik kendes beretninger om, at der er blevet fundet mængder af sælkroppe på isflagerne under land, og at netop disse to sælarter aftog i tal i slutningen af 1800-tallet. Disse kæmpemæssige fangster har selvsagt haft en katastrofal konsekvens for det ressourcegrundlag, som inuit i hele Østgrønland og i Kap Farvel området skulle opretholde deres eksistens på. Følgen har været flere og længere perioder med svigtende fangst, og som helhed må befolkningen have set deres eksistensgrundlag svinde væk (Petersen 1957: 61-62, 111).

Under perioder med dårlig fangst og deraf medfølgende trangstider for befolkningen i den koloniserede del af Grønland var det almindeligt, at både missionens og Handelens folk ved de danske kolonier uddelte mad til særligt hårdt trængende, skønt det bestemt ikke var velset i direktionen. Det samme gjaldt ved de herrnhutiske missionsstationer, og der er flere vidnesbyrd om, at missionærerne i Friedrichsthal har hjulpet de hårdest ramte ved missionsstationen.⁸²

Fra midten af 1800-tallet indførtes i Grønland de såkaldte forstanderskaber, en slags lokale råd med inddragelse af repræsentanter for de lokale fangere. Forstanderskaberne kan også betragtes som den første spæde start på en egentlig socialforsorg, hvor nødlidende i sultperioder havde ret til at modtage hjælp, dog med midlertidigt tab af andre rettigheder. Efter oprettelsen af forstanderskaberne opstod således fastere regler for en egentlig fattighjælp (Forchhammer 2004).

⁸¹ Evangelisk Missionsblad 1888: 145-147: Fra Grønland.

⁸² Evangelisk Missionstidende: 1854: 184-185: Grønland; 1880: 189-190: Grønland; 1881: 81-83: Grønland.

Indberetningerne fra forstanderskaberne i det sydligste Grønland melder blandt andet om, at der er uddelt støtte til nyligt tilflyttede østgrønlændere (Jensen 2003). Disse forhold har selvfølgelig ikke været ukendte for den sydøstgrønlandske befolkning, for hvem det i perioder med svigtende fangst og truslen om hungersnød hængende over hovedet kunne være en nærliggende årsag til at søge mod vest. Muligheden for i trangstider at få hjælp til at undgå sultedøden kunne således være en medvirkende årsag til at vælge at flytte.

Der var imidlertid også mere akutte nødsituationer, der kunne ligge til grund for, at enkeltpersoner eller mindre grupper ikke tog med tilbage til Østgrønland. Når en gruppe valgte at slå sig ned ved Friedrichsthal, drejede det sig ofte om et helt rejsehold, altså en hel konebådsbesætning. Men i kirkebogen for Friedrichsthal forekommer der ikke desto mindre også jævnligt registreringer af enkeltpersoner eller mindre grupper af folk fra Østgrønland, der er blevet døbt.⁸³ Det er oftest kvinder og børn. I 1845 blev således enken Kaursalik døbt (699) Elisabeth. Hun var syg og døde da også allerede dagen efter af tæring ("Auszehrung"). I 1849 døbt den tidligere omtalte enkemand (808) Angmagssalingmio, men også han var syg og døde en månedstid senere "nach langen Siechtum", altså tilsyneladende efter at have været syg ikke blot under opholdet ved Friedrichsthal, men også før den tid. De nævnte personer blev døbt i henholdsvis august og september og må være kommet til Friedrichsthal samme sommer, som de er døbt. De har da sandsynligvis været døende og er blevet efterladt på stedet af den hjemrejsende konebådsbesætning. Begge de omtalte personer var ledsaget af børn, men disse har først skullet gennemgå den normale undervisning og er derfor døbt senere. Kaursaliks tre børn (nr. 770, 778 og 885), der ved moderens død var mellem otte og nitten år, blev døbt i 1848 og 1852, og Angmagssalingmios søn Tullimaq i 1851. De efterladte børn er kommet i pleje hos familier i menigheden.

Med udgangspunkt i kirkebogen kan også identificeres børn eller unge mennesker, der synes at være efterladt alene. Her følger et par eksempler. I 1864 døbt den 15-årige pige Uunarojuk (nr. 1132 Margretha), der tilsyneladende er forældreløs, idet hun angives at være plejedatter hos sin slægtning (1066) Salome, der blev døbt allerede i 1861. I 1868 døbt den ca. 16-årige dreng Aitsiko (1204 Jako), og som hans nærmeste slægtningen er noteret en onkel, (1021) Josias, der med sin kone og barn blev døbt i 1859.

En anden type eksempel er familier, der har mistet deres forsørger. I 1882 blev en gruppe på 12 personer fra Østgrønland døbt i Friedrichsthal (NKA 1824-1900: nr. 1408-1419). Dåben fandt sted i

⁸³ Hver indført person er angivet med et nummer, der refereres til andre steder i kirkebogen, og som her vil blive nævnt første gang personen nævnes i relation til kirkebogen, fx (174) Tittus.

april, og gruppen må således være kommet til Friedrichsthal året før. Gruppen var centreret om to kvinder, Tinupassalik og Amautilik, på ca. 31 og 26 år, der ifølge kirkebogen var enker. Derudover var der ti børn og unge, hvoraf den ældste var 22 år. De to enker var selv mødre til tilsammen fem af børnene og de øvrige betegnes som henholdsvis bror, fætter, niece og stedbror, mens en enkelt ikke er angivet med nogen familiemæssig tilknytning til den øvrige del af gruppen. Ud fra kirkebogens oplysningerne synes de to kvinder at have været medhustruer og altså gift med den samme mand, der imidlertid nu var død. Enkerne og den store flok af børn og unge har dermed stået uden forsørger og har valgt at slå sig ned ved missionsstationen eller de kan have været presset til det af deres rejsefæller, som ikke har kunnet eller villet påtage sig forsørgerbyrden over så stor en gruppe (Fig. 52).

Disse og en række andre eksempler viser, at dødssyge mennesker, forældreløse eller familier uden forsørgere, altså de normalt udsatte grupper, i mange tilfælde er blevet efterladt i Friedrichsthal, når konebåden vendte tilbage til Østgrønland efter sommerens handelsrejse. I det oprindelige samfund ville andre have overtaget forsørgelsen af disse personer, og hvis der ikke var ressourcer til dette, ville de være blevet overladt til sig selv – og dermed døden - for ikke at lægge det samlede samfund til byrde. Efter etableringen af handels- og missionsstationer i det sydligste Grønland havde den sydøstgrønlandske befolkning nu tæt kontakt til et samfund, der kunne trække på flere ressourcer til nødstedte og udsatte grupper. Ved at efterlade dem i fx Friedrichsthal var der en chance for, at der ville blive taget hånd om dem.

I Sydøstgrønland boede i slutningen af århundredet efterhånden kun en lille restgruppe, som i 1884 havde kontakt med Konebådsekspeditionen under ledelse af Gustav Holm, der var på vej til Ammassalik. Ekspeditionen talte de folk, de mødte på deres vej, og befolkningen i den sydlige del af Sydøstgrønland kan på dette tidspunkt opgøres til 135 personer (Hansen 1888). Og det var hovedparten af denne tilbageværende gruppe, der i tredje og sidste fase flyttede til Vestgrønland. Det er i andre sammenhænge vurderet, at det for grupper på under 500 individer vil være svært at skaffe ægtefæller, hvilket på længere sigt ville kunne true gruppens eksistens (Anderson & Gilliam 2001). Det kunne være en grund til at flytte til mere befolkede egne. På den anden side havde de pågældende jo stadig kontakt med både befolkningen i Ammassalik området og i Kap Farvel området og ville kunne finde deres ægtefolk der. Og det leder til en anden mulig forklaring. Med den stadige affolkning af Sydøstkysten var familie og andet socialt netværk efterhånden forsvundet til de nævnte områder, og den tilbageværende befolkning udgjorde et stadigt svindende og mere sårbart mindretal i forhold til den del af tidligere sydøstgrønlændere, der nu boede i

Fig. 28. "Ostländer Heidin mit Sohn (im juli 1898 angekommen)" står der skrevet bag på dette billede. Billedet er taget af missionær Bohlmann. Af breve og andre oplysninger, der er sendt til Herrnhut, fremgår det, at der er tale om enken Pangaqarfik og hendes søn Pitanâ, der i 1898 slog sig ned ved missionsstationen og året efter blev døbt Hedvig og Tobias. De flyttede derefter fra Friedrichsthal for at bo ved hendes bror Noa i Qernertoq (UA R.15.J.b.VI.12b; NKA 1824-1900). Bohlmann 1898, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 928.

Sydvestgrønland. Et eksempel kan illustrere dette: I et brev fra 1898 fra en af de tyske missionærer i Friedrichsthal berettes, at to bådehold var kommet til Pamialluk for at handle. Med dem havde været en kvinde, en enke, og hendes 8-årige søn, som nu havde slået sig ned ved missionsstationen for at modtage dåbsundervisning. De to skulle så, underforstået, efter dåben bo hos hendes bror Noa, der efter at være blevet døbt i 1888 nu var en del af den herrnhutiske menighed og var bosat i Qernertoq.⁸⁴ Den sociale referenceramme var flyttet, og de sidste beboere flyttede med. For den allersidste befolkningsgruppe i Sydøstgrønland skal yderligere nævnes et særligt forhold, som kan have givet grund til at flytte. Fra de sidste år er der overleveret beretninger om drab,

⁸⁴ UA R.15.J.b.VI.12.b: Brev nr. 116: Friedrichsthal den 13 August 1898, fra A. Schärf til Podel.

selvmord og udsættelser af børn, dramatiske begivenheder, der var centreret om den samme mand, Aaddaaridaad, og som skabte usikkerhed og ustabilitet i det lille samfund. Aaddaaridaads bopladsfæller, der for størstedelen bestod af hans brødre og deres familier, pressede på, for at de skulle flytte til Vestgrønland, men han ville ikke (Rasmussen 1906). Der kan for denne situation trækkes en parallel til den tidligere berørte beretning fra Ammassalik om den samtidige og også historisk kendte drabsmand Ísímardik. Også han foretog en række drab, og han blev til sidst så stor en trussel for det øvrige samfund, at en gruppe fangere besluttede at tage ham af dage (Rosing 1960, 1993).

Ísímardik og historien om hans drab har også været kendt af befolkningen i Sydøstgrønland, der bl.a. overleverede beretningen kort efter, at de havde slået sig ned i Sydvestgrønland (Rasmussen 1906). Hans endeligt kan have mindet Aaddaaridaad om, hvad konsekvensen af hans gerninger kunne blive for ham selv. Det har naturligvis heller ikke været ukendt, at missionærerne og de dansk styrede samfund i det hele taget forbød drab og hævn drab. Ønsket om at komme i sikkerhed kan således i det mindste have været en medvirkende årsag til, at Aaddaaridaad skiftede mening, hvorefter han og hans fæller i 1900 flyttede til Vestgrønland.

Andre studier over folkebevægelser i det arktiske område viser, at man sammenfattende kan anskue de årsager og omstændigheder, der må have ligget til grund for disse bevægelser under en fælles synsvinkel, nemlig hvorvidt befolkningen enten blev presset ud af det gamle område, eller hvorvidt de blev fristet til at slå sig ned i det nye område (Rowley 1985), de såkaldte push-and-pull faktorer. Der er i det foregående gjort rede for en række faktorer, der i forskellige perioder og under varierende omstændigheder må anses for at have været medvirkende til, at størstedelen af den sydøstgrønlandske befolkning i løbet af 1800-tallet valgte at flytte til Sydvestgrønland. Sættes disse i relation til ovennævnte synsvinkel, kunne følgende faktorer i Sydvestgrønland være attraktive og altså medvirkende til at trække folk til området: øgede muligheder for handel, social sikkerhed i perioder med trangtid, social sikkerhed for særligt udsatte grupper, tilstedeværelsen af familie og andet netværk, samt sikkerhed mod fjender. Følgende forhold i Sydøstgrønland kunne være medvirkende til at presse folk ud af området: ændringer i klimaet, nedgang i ressourcegrundlaget, svigtende befolkningsgrundlag og endelig social ustabilitet med mange mord.

Visse af de skriftlige kilder nævner direkte en omstændighed, som ikke tidligere er behandlet her, nemlig at den sydøstgrønlandske befolkning flyttede til Vestgrønland med det formål at blive døbt⁸⁵ (Graah 1932: 50). Men man må spørge, om det er troværdigt, at befolkningen ville flytte af religiøse

⁸⁵ UA R 15 J b VI b: Brev nr. 41: Fra Riegel til Bechler, 16. september 1886; Evangelisk Missionstidende 1849: 161-167; Skrivelse fra Missionær J.P. Lund i Grønland til den Nordslesvigske Missionsforening.

grunde, og hvad de på det tidspunkt, hvor de tog beslutningen om at flytte, overhovedet kendte til kristendommen.

I breve og rapporter fra de herrnhutiske missionærer berettes om store moralske problemer med adskillige medlemmer af menigheden, og missionærerne var ofte ude af sig selv på grund af den efter deres mening manglende interesse for og entusiasme i troen. Andre beretninger fortæller da også, at en overgang til kristendommen ikke var så lokkende for alle. I 1865 lykkedes det to missionærer fra Friedrichsthal på en rejse østpå at nå 18 mil op ad kysten. Der stødte man på to telte, hvis beboere var østgrønlandere, altså hedninge. Missionærerne begyndte nu at fortælle om kristendommen og opfordrede deres tilhørere til at flytte til Friedrichsthal. Kvinderne i det ene telt, hvoraf den ene tidligere havde været ved missionsstationen, var villige til at "leve iblandt de Kristne", men manden ville ikke flytte. Også kvinden i det andet telt ville angiveligt gerne kristnes, men manden truede hende med en kniv. Mens kvinderne således syntes at kunne lade sig bevæge, var dette ikke tilfældet for mændene, hvoraf den ene blandt andet svarede missionæren: "Naar jeg har Tobak, er jeg tilfreds. Jeg behøver ingen Omvendelse."⁸⁶

Missionærerne indså vel også selv, at det ikke var kristendommen, der trak de østgrønlandske indvandrere til missionsstationen, men mere materielle betragtninger, eller udsigten til "ydre fordele" ("aussere Vortheile"), som missionær Riegel i 1888 desillusioneret udtrykker det i et brev til Herrnhut.⁸⁷ Og denne vurdering byggede jo på flere års erfaring og kontakt med nytilkomne medlemmer af menigheden.

At de indvandrede sandsynligvis har haft andre motiver end blot ønsket om at blive døbt, fremgår endvidere af en samtidig beretning fra den vestgrønlandske kateket Pavia Lyngé, som i forbindelse med den danske missions overtagelse af de herrnhutiske missionsstationer i 1900 var blevet forflyttet til Lichtenau. Det første år overvintrede han dog i Frederiksdal, som stedet nu hed på dansk, og deltog her i arbejdet med at undervise den netop indvandrede sidste gruppe sydøstgrønlandere. Lyngé skriver bl.a. om deres motiver, at de udelukkende var kommet til vestkysten af hensyn til handelen (Fig. 53).⁸⁸

Man kan så spørge, hvorfor så godt som alle sydøstgrønlandere, der flyttede til Vestgrønland, så alligevel slog sig ned ved Friedrichsthal og lod sig døbe. En forklaring herpå kan udledes af den tidligere omtalte beretning fra netop den sommer i 1824, hvor missionsstationen blev etableret.

⁸⁶ Evangelisk Missionstidende 1865: 71-73: Et Besøg hos hedenske Grønlandere.

⁸⁷ UA R 15 J b VI b: Brev nr. 50: Riegel til Burkhardt, 5. marts 1888.

⁸⁸ Atuagagdliutit 1901: nr. 1: Pavia Lyngé: Narssame Kujatdlerme (Frederiksdal-ime) qavángarnitsat kuisínéránik ukioq 1901, Aprílíp 14-ne.

Nogen tid efter de herrnhutiske missionærers ankomst til Narsaq (Narsarmijit), havde hundreder af grønlandere efterhånden indfundet sig på stedet og slået deres telte op. Missionærerne afholdt dagligt såkaldte aftensamlinger, hvor der blev talt om det kristne budskab. På en af disse samlinger talte lederen Conrad Kleinschmidt til forsamlingen og opfordrede de tilstedeværende til at slå sig ned ved den kommende missionsstation, men han slog samtidig fast, at det var et krav, at de lod sig døbe, ellers måtte de forlade stedet.⁸⁹ Og de lod sig døbe. Og mønsteret i resten af århundredet var, at de tilrejsende østgrønlandere, når de have besluttet sig for at slå sig ned i området, søgte til og i hvert fald i første omgang bosatte sig ved den herrnhutiske missionsstation, hvor de i løbet af den første vinter som hovedregel modtog undervisning og blev døbt, hvorefter de kunne overveje at flytte ud i distriktet. Men så var de blevet optaget i menigheden.

Netop behovet for at være en del af et større samfund kan altså være en væsentlig forklaring på, at de indvandrende østgrønlandere ikke uafhængigt af missionsstationen blot slog sig ned i det nye område, udøvede deres erhverv og handlede ved den nærmeste handelsstation, men også lod sig døbe. Denne formodning støttes af en bemærkning af Arøe, der som tidligere nævnt var bestyrer af handelen i Nanortalik, på samme tid som Kleinschmidt var engageret med oprettelsen af en missionsstation i Kap Farvel området: "... de fleste Hedninger har nu forlangt at indlemmes deels i Brødre Menigheden deels i den danske Missions Samfund."⁹⁰

Det kan således sandsynliggøres, at den sydøstgrønlandske befolkning i løbet af 1800-tallet ikke flyttede til Vestgrønland af religiøse grunde, men at de slog sig ned ved den herrnhutiske missionsstation Friederichsthal og lod sig optage i dennes menighed for ad den vej at blive en integreret del af det omgivende samfund.

Årsagerne til den samlede indvandring skal findes i jordnære forhold, hvor de klimatiske, ressourcemæssige og sociale faktorer i såvel øst som vest var udslagsgivende. I denne sammenhæng kan man definere de europæiske handels- og missionsstationer og de deraf afledte aktiviteter som en ressource (Thuesen 2007: 61), og ved etablering af sådanne stationer i det allersydligste Grønland fik den østgrønlandske befolkning udvidet de eksisterende ressourcemuligheder.

Betragter man forklaringerne på, hvorfor sydøstgrønlanderne i 1800-tallet i stort tal slog sig ned i Sydvestgrønland, så er det uanset hvilke faktorer, der kan have været udslagsgivende i de enkelte indvandringsfaser, et gennemgående træk, at der i hvert enkelt tilfælde må have været tale om et

⁸⁹ RA 1811-29: Brev fra Johannes Reufs til Missionskollegiet 24. marts 1825. Med kopi af: Conrad Kleinschmidt, Baus og de Fries: Schrift von der Anlegung der neuen Missions-Postens und der Gemeinde zu Friedrichsthal bey Statenhuk in Grönland im Julii u. Aug. 1824.

⁹⁰ RA 1820-73: Skrivelse fra assistent J Arøe, dateret 12. juli 1822.

valg. Ikke sådan, at hvert enkelt individ kunne træffe dette valg, men vel som oftest den eller de dominerende fangere på gruppens eller enkeltpersoners vegne. Et valg, der afgjorde, om man skulle blive i sit oprindelige område, om man skulle flytte vestpå, eller som for en mindre dels vedkommende flytte nordpå og slå sig ned blandt befolkningen i Ammasalik området. Valget, om man skulle slå sig ned ved de nye stationer eller blive i sit eget område og via mellemhandlere eller ved egne handelsrejser til Sydvestgrønland skaffe sig adgang til europæiske varer, måtte blive et led i de samlede strategiske overvejelser for at overleve.

Gennem det meste af 1800-tallet havde folk fra Sydøstgrønland valgt at slå sig ned ved Friedrichsthal. De skulle ikke alene tilpasse tilværelsen til nye geografiske omgivelser og ressourcemæssige betingelser, men var nu også indbyggere i et område, som var underlagt den danske kolonimyndighed. De blev på flere måder led i et spil mellem de europæiske aktører, der var i området. Det drejede sig om konkurrence mellem den danske og den tyske mission om nye medlemmer til de respektive menigheder. Og det drejede sig om de danske koloniale myndigheders ønske om specielt af hensyn til handelen at håndhæve sin myndighed og imod missionens interesser at gennemtrumfe den fastsatte overordnede politik.

KAPITEL III. KAMPEN OM DE ØSTGRØNLANDSKE INDVANDRERE

Fra slutningen af 1700-tallet ekspanderede den danske kolonisering af Grønland mod syd, og med etableringen af anlæggene Julianehåb og Nanortalik blev i princippet hele Sydgrønland helt ned til Kap Farvel lagt ind under dansk styre. Befolkningen i Sydgrønland udgjorde et oplagt marked for handelen og en lige så oplagt missionsmark for missionen i Sydgrønland. Dette gjaldt også de befolkningsgrupper, der kom rejsende til området fra Østgrønland og ikke mindst de østgrønlændere, der i løbet af 1800-tallet valgte at slå sig ned i Kap Farvel området.

Handel og mission havde fra kolonisationens begyndelse i Grønland forskellige modstridende interesser og indbyrdes stridigheder, som de østgrønlandske indvandrere nu blev involveret i, ikke som hovedpersoner, men ofte som stridens kerne og i hvert fald med konsekvenser for deres situation. Med Brødremenighedsens dominerende tilstedeværelse i Kap Farvel distriktet udspillede denne efterhånden klassiske konflikt sig her mellem den danske handel og den tyske mission. Med tilstedeværelsen af to missioner i området, den danske og den tyske, gav situationen endvidere anledning til konkurrence mellem disse om de nye potentielle menighedsmedlemmer.

Striden mellem Handelen og Brødremenigheden

Brødremenigheden havde arbejdet i Grønland siden 1733, men det var ikke uden problemer, og med mellemrum opstod der konflikter med Handelen eller den danske mission. De danske embedsmænd var gennemgående meget kritiske overfor Brødremenigheden og denne utilfredshed grundede sig tilbage fra 1700-tallet, hvor herrnhuterne etablerede missionsstationer i Neuhernhut (1733) og Lichtenfels (1758) samt Lichtenau (1774). Efter Lichtenaus anlæggelse klagede Missionskollegiet over, at Brødremenigheden egenhændigt havde udvidet deres interesser, og på foranledning heraf udstedte den danske stat gennem Danske Cancelli i 1777 et dekret om, at Brødremenigheden fremover ikke måtte etablere flere anlæg i landet uden først at have indhentet godkendelse dertil, samt at Handelens folk skulle holde øje med og have indseende med herrnhuternes aktiviteter (Bobé 1936: 352).

Den overordnede interesse modsætning mellem handel og såvel den tyske som den danske mission drejede sig først og fremmest om den grønlandske befolknings bosættelse. Missionen ønskede, at befolkningen skulle bosætte sig ved eller tæt ved de danske kolonier og udsteder, hvilket ville lette undervisningen og forberedelsen til dåben med folk, der skulle døbes, og kontakten til og det fortsatte arbejde blandt dem, der var gået over til den kristne tro. For handelen var det imidlertid

Fig. 29. Illussat er en tidligere boplads beliggende i sundet Torsukattak med de karakteristiske høje og takkede fjelde, der sine steder stiger lige op af havet i over en kilometers højde. Den oprindelige bolig er placeret i læ af klipperne og ved et naturligt anløbssted for kajakker og konebåde. Foto: B. Grønnow, Nationalmuseet.

nærmest en forudsætning, at befolkningen boede spredt. Dette ville give en bedre udnyttelse af ressourcerne, altså fangstdyrene, og dermed større indhandling af skind, spæk m.m. og i sidste instans et bedre økonomisk udbytte for handelen.

Det blev ret hurtigt Handelens interesser, der slog igennem, og den danske mission indordnede sig under en bosættelsespolitik, der var underlagt handelens økonomiske interesser. Derimod udviste herrnhuternes en mere vedvarende tendens til at ville koncentrere mange personer på deres missionsstationer. Ressourcegrundlaget i de nævnte områder kunne ikke bære befolkningskoncentrationen, befolkningens erhvervsevne blev efterhånden forringet, og der opstod ofte nød. De danske myndigheder krævede med mellemrum en udflytning fra missionsstation til distrikt og forsøgte også på forskellig vis at motivere fangerfamilierne til at flytte ud og bo mere spredt og i mindre bopladser rundt om missionsstationerne. Dette lykkedes dog kun i en vis udstrækning, og de herrnhutiske menigheder blev betragtet som fattigere end de danske, og deres fangere som dårligere forsørgere (Gad 1969: 440-470; Sveistrup & Dalgaard 1945: 135-145; Sveistrup & Ibsen 1942: 135-141; Mørch 1942: 116-118; Ostermann 1918: 8).

Ved etableringen af Friedrichsthal i 1824 var de danske myndigheder fra starten på vagt over for dette problem, og da missionsstationen straks tiltrak et stort antal tilflyttere, udløste det mellem Sydgrønlands inspektør Holbøll og den på stedet ledende missionær Conrad Kleinschmidt en langvarig korrespondance med gensidige beskyldninger.

Samme sommer, som Friedrichsthal blev anlagt, og måske også foranlediget heraf, foretog Holbøll en inspektionsrejse til Julianehåb distrikt og gjorde i sin indberetning til direktionen blandt andet rede for forholdene ved Lichtenau og Friedrichsthal. Han slutter denne del således: ”Kraftige Forholdsregler ere især nødvendige med Hensyn til Frederiksthal, hvor Sammenhobningen er for stor og alene forårsaget ved Missionærerne især Hr. Kleinschmidt.” Missionærerne syntes at have vist forståelse for inspektørens ønsker om udflytning, ”..undtagen Hr Kleinschmidt, som har besvaret Inspts: brev med Grovheder.”⁹¹

Befolkningen ved Friedrichsthal steg trods inspektørens advarsler og henstillinger kraftigt de følgende år, og i 1830 rettede Holbøll en usædvanlig kraftig henvendelse til Kleinschmidt. Han anklagede ham for imod bedre vidende at gå imod regeringens politik og beskyldte ham for i forbindelse med ansøgningen om oprettelse af missionsstationen at have talt usandt om sine intentioner. Han foreholdt ham, at hans pligt var at rejse ud blandt hedningene for at missionere og ikke samle disse omkring missionsstationen. Han krævede derfor, at Kleinschmidt skulle bruge sin

⁹¹ RA 1820-73: Skrivelse fra Holbøll til Direktionen, dateret Godthaab den 30. juni 1824; Skrivelse fra Holbøll til Direktionen, dateret Godthaab den 21. juli 1824.

indflydelse til at få den herrnhutiske menigheds medlemmer til at flytte fra missionsstationen ud til bopladser med gode fangstmuligheder.⁹² Det fik imidlertid ikke Kleinschmidt til at bøje sig, tværtimod sendte han hurtigt et svar, der blot trak fronterne endnu skarpere op. Han forsikrede Holbøll om: "...at vi, der er missionærer, udsendt med kongelig tilladelse, gerne overlader handelsaffærerne til de ærede herrer handelsbetjente som det sømmer sig for os, og ved at vi må forkynde Guds ord for de grønlandere der som et frit folk vil høre os for derved at lede dem til en kristelig opførsel; det er det, som vi *kan* og *vil* gøre" (citeret efter Wilhjelmsen 2001: 48-49).

Konflikten synes nu at være gået fuldstændig i hårdknude, og samme år indstillede inspektør Holbøll til direktionen, at man tog stærkere midler i anvendelse, og ønskede, at Kleinschmidt blev sendt ud af Grønland (op.cit., pp. 49-50).

Året efter rapporterede Holbøll på ny om bestræbelserne på i forskellige dele af inspektoratet at motivere folk til at flytte ud. Der var rent faktisk sket resultater, men "Ved Friedrichsthal er Folkemængden voxet og ingen er udflyttet". Han foreslog derfor direktionen, at når man ikke kunne tvinge folk til at flytte ud, så burde man give inspektøren mulighed for at indføre sanktioner overfor dem, der ikke ville følge henstillingerne. Det kunne være forbud mod køb af kaffe og proviant, eller ligefrem at udelukkelse af de mest genstridige fra at handle i butikkerne. Det var dog mere, end direktionen ville gå med til. Dens svar er tilføjet i margen af Holbølls skrivelse, og holdningen er, at der ikke kan gøres yderligere, når missionens folk og Handelens betjente ellers følger reglerne i direktionens brev á 28. marts 1831, hvori direktionen havde godkendt Holbølls forslag om støtte til udflyttere i tilfælde af trang, fx ved lån af spæk og ved uddeling af klæder til enker og børn.

"Tvangsmidler kunde Directionen aldrig tilvende, og den kan derfor heller ikke bifalde at de tyske Grønlandere nægtes de Ting for Handelen med deres Producter som var tilstaaede Grønlanderne under den danske Mission" (Sveistrup og Ibsen 1942: 139).⁹³

I 1832 døde Kleinschmidt imidlertid, og modstanden mod kolonimyndighedernes pres for at få flyttet dele af befolkningen væk fra missionsstationen lattede noget blandt missionærerne i Friedrichsthal. Samtidig var der i nogle år en pause i indvandringen fra Østgrønland, og årene derefter fandt en mere moderat indvandring sted, hvorved befolkningspresset faldt. Handelen holdt dog stadig øje med forholdene, og som de følgende to eksempler viser, så er der løbende vidnesbyrd om, at Handelen vedblivende nøje fulgte situationen og pressede på for at få folk til at flytte ud fra Friedrichsthal. I 1845 fik således fangeren Josephus fra Danmark opsendt et hus, som han havde

⁹² UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 3: Inspektør Holbøll til missionær Kleinschmidt, dateret 24. marts 1830.

⁹³ RA 1820-73: Skrivelse fra Holbøll til Direktionen, dateret Holsteinsborg d. 20. juli 1831.

købt for 7 rigsdaler. Han påbegyndte opførslen af huset ved Friedrichsthal, men da dette kom bestyreren i Julianehåb for øre, foranledigede denne ikke alene, at huset skulle flyttes til bopladsen Pamialluk, hvor Josephus tidligere havde boet, men for at sikre sig, at det virkelig skete, blev bestyreren i Nanortalik pålagt at sørge for, at der blev ydet hjælp til at bygge huset og indsamle tørv til tørvemuren.⁹⁴ I 1848 skrev udligger Jacob Lund fra Pamialluk, der samme år var etableret som handelsstation bl.a.: ”Jeg skal da efter Evne søge at opfylde Handelens Interesse med at faa saa mange som muligt friedrichsthalske Grønlændere udflyttede til mig og andre bedre Fangststeder; thi der er en sand Overbeviisning som de nu staae sammenpakkede ved Friedrichsthal er en stor Skade baade for Handelen og selve Nationen” (Fig. 54, 55 og 56).⁹⁵

Inspektør Holbøll var dog stadig ikke tilfreds med situationen og sendte flere skrivelser til direktionen med forslag om, at der burde ske ændringer i herrnhuternes tildelte rettigheder. Direktionen syntes efterhånden at være villig til at følge Holbølls forslag og sendte forslagene videre til Indenrigsministeriet, der imidlertid ikke tog nogen endelig beslutning, men dog ville overveje sagen. I 1850 skrev Holbøll igen: ”Jeg har tilskrevet den kongelige Handelsdirektion, hvad jeg troede der endnu bør foranstaltes for at fremme denne Udflytning, kun maatte jeg her tilføie, at jeg antager det ville være rigtigt aldeles at forbyde Missionairerne ved Friedrichsthal at optage tilreisende Hedninger i deres Menighed, hvilket Forbud ikke strider mod deres Bevilling, ifølge hvilken de ingen Hindring maa gjøre den danske Mission, men dette vil nu skee, naar Friedrichsthal optager reisende Hedninger, da der syden for dette Sted er ansat en Katechet, som i Dygtighed og Oplysning dristig kan maale sig med Brødremissionairerne, og er Sproget fuldkommen mægtig, da han er indfødt, men uddannet i Danmark.”⁹⁶ Nu blev sagen imidlertid sendt i kommission, hvorefter det blev indstillet at understrege overfor missionærernes foresatte, at disse skulle indskærpe missionærerne, at ønskerne om udflytning skulle følges, og at regeringen i modsat fald ville skride ind (Sveistrup & Ibsen 1942: 144-145).

Det fremgår af det foregående, at de embedsmænd, der var placeret i Grønland og dermed havde forholdene tæt inde på livet, var konstant foruroligede og ønskede strenge sanktioner eller vidtgående muligheder for at skride ind mod den koncentrerede bosættelse ved de herrnhutiske missionsstationer, men at myndighederne i Danmark tøvede eller ønskede at løse problemet gennem

⁹⁴ RA 1820-74: Skrivelse fra Lytzen til Direktionen, dateret Nanortalik den 31. juli 1845.

⁹⁵ RA 1820-1874: Skrivelse fra Jakob Lund til Direktionen, underskrevet den 21. september 1848.

⁹⁶ RA 1820-74: Skrivelse fra Holbøll til Direktionen, dateret København den 30. december 1850. I brevet er indlagt en afskrift af Holbølls indberetning til Indenrigsministeriet, dateret 30. december 1850. Understregningerne er foretaget af modtageren. Den i brevet nævnte kateket var Jacob Lund, som var uddannet i Danmark med henblik på senere arbejde indenfor mission og skole. Ved etableringen af Pamialluk blev han imidlertid ansat som bestyrer af udstedet, og skulle derudover forsøge at virke som kateket.

Fig. 57.

Fig. 30. Qernertoq var det sidste sted, de østgrønlandske rejsende passerede, inden de kom til Sydvestgrønland, og i nogle tilfælde har de rejsende overvintret på stedet. I sidste del af 1800-tallet lå her en boplads, hvis befolkning var del af den herrnhutiske menighed. Bopladsen lå på den jævne skråning i midten af billedet, hvor konturerne af huse fra flere perioder anes. I forgrunden til højre ses konebådsstøtter. Mod nord på den anden side af sundet ses Christian den IV's Ø. Foto: B. Grønnow, Nationalmuseet.

henstillinger og en dialog med Brødremenigheden. Efterhånden syntes der da også endelig ad den vej at komme skred i udflytningen fra Friedrichsthal. I 1853 foretog H.J. Rink, på dette tidspunkt bestyrer ved Julianehåb, en inspektionsrejse i den sydlige del af distriktet og nåede også til Friedrichsthal, hvor han ”.. [har] søgt at forklare Missionairerne Nødvendigheden af at Grønlænderne flytte ud, hvortil de ved deres Indflydelse kunne bidrage meget, ligesom de ogsaa paa den anden Side var i stand til at modarbejde det. For øvrigt har Udflytningen i de senere Aar tiltaget, og saavidt mig bekjendt, ville endnu i indeværende Aar et Par Familier flytte fra Friedrichsthal”.⁹⁷ Dette bekræftes af det statistiske materiale. I 1834 bestod den herrnhutiske menighed ved Friedrichsthal således af 391 personer, der boede fordelt på seks bopladser, hvoraf Friedrichsthal med 255 indbyggere var langt den største. I 1855 bestod menigheden af 470 medlemmer fordelt på fjorten bopladser og med 173 indbyggere i Friedrichsthal. I 1833 lå de seks bopladser i den nordlige del af Kap Farvel distriktet, mens de beboede steder i 1855 lå spredt ud i hele området ned til selve Kap Farvel (RA: Folketællinger i Grønland).

⁹⁷ RA 1774-1916: Journal for Julianehaab Sept: 1853 – Marts 1854. Af Rink som Inspektør og Bestyrer af Distriktet Julianehaab.

Der var nu opnået en vis spredning af befolkningen i Kap Farvel distriktet på flere bopladser, og da indvandringen fra Østgrønland de følgende årtier var begrænset, synes situationen at have været tilfredsstillende for myndighederne. Men i 1887 var den gal igen. Dette år slog ikke mindre end 50 østgrønlændere sig ned ved Friedrichsthal, og på forårsmødet den 1. maj 1888 i Julianehåb Forstanderskab blev den store indvandring og dens konsekvenser diskuteret. Diskussionen var foranlediget af, at der i løbet af vinteren var uddelt fattighjælp til ”tvende Hedninge, Fangere ved Frederiksdal”, og forstanderskabet fandt det meget uheldigt, at ”de mange Hedninger,, vare blevne sammenhobede paa et sted som Frederiksdal, der om Vinteren er en daarlig Fangstplads, hvilket havde haft meget Nød til følge, ogsaa blandt den der boende Befolkning.”⁹⁸

For at undgaa en gentagelse vedtog man, at naar der herefter ankom tilrejsende til distriktet, skulle forstanderskabets grønlandske medlemmer (*paarsisut*)⁹⁹ efter samråd med beboerne på stedet foretage indstilling om, hvor de tilrejsende kunne bosætte sig, hvorefter forstanderskabet ville tage den endelige beslutning herom. Man bad nu inspektoratet i Nuuk om en godkendelse af denne

Fig. 31. Utoqqarmiut få kilometer øst for Pamialluk med en velbevaret boligtomt fra kolonitiden. Foto: B. Grønnow, Nationalmuseet.

⁹⁸ RA 1882-1899: Referat fra forårsmødet 1. maj 1888.

⁹⁹ Paarsisoq (flertal *paarsisut*) er den grønlandske betegnelse for et grønlandsk medlem af forstanderskaberne. Den egentlige betydning er: en der passer på.

fremgangsmåde.¹⁰⁰ Forslaget tager i øvrigt udgangspunkt i den traditionelle skik omkring brugsretten til et område, hvor brugeren af en lokalitet eller et givet område har førsteretten til dette, så længe en udnyttelse af det finder sted (Petersen 1965).

Året efter modtog Julianehåb Forstanderskab inspektoratets godkendelse, og forstanderskabet havde således nu formel bemyndigelse til at regulere bosættelser og flytninger i distriktet. Samtidig sendte inspektoratet skrivelser til de herrnhutiske missionærer i Julianehåb Distrikt med orientering om denne beslutning, og der blev i skrivelsen gjort udtrykkeligt opmærksom på, at hensigten var at ”forhindre en Gjentakelse af det i 1887 forekomne uheldige Forhold, at de fra Østkysten s.A. ankomne Hedninge bleve sammenhobede ved Frederiksdal.”¹⁰¹

Nogle få år senere etablerede Handelen en ny handelsstation i den allersydligste del af Kap Farvel området for at møde de østgrønlandske handelsrejsende så tidligt som muligt og dermed undgå, at disse kom til det allerede beboede område og slog sig ned dér. Planen var oprindeligt, at det nye anlæg skulle ligge ved Qernertoq lidt inde i Østgrønland, men som tidligere nævnt afgjorde tilfældigheder, at man endte op med at anlægge det ved Itilleq. Allerede mens overvejelserne om det nye handelsanlæg fandt sted, så Julianehåb Forstanderskab det som yderligere en mulighed til at sikre en spredning af befolkningen og foreslog derfor, at fremtidige indvandrere skulle tvinges til at bo ved den nye handelsstation eller i omegnen af denne. På forstanderskabets forslag herom svarede inspektøren: ”Det billiges, som foreslaaet af Forstanderskabet, at de til Frederiksdal fra Østkysten ankomne Grønlændere, betydes, at de kun interimistisk forbliver ved nævnte Plads, men at de, naar Qernertoq er oprettet, helst tage Boplads dersteds. Ligeledes approberes det, at en Forstander vælges, naar Qernertoq er besat.”¹⁰² Forstanderskabets intention blev altså godkendt, men med vendingen ”helst tage Boplads” var elementet af tvang dog fjernet. Man skulle altså overtale fremtidige tilrejsende til at slå sig ned ved det nye handelsanlæg. Med den sidste bemærkning om valg af forstander sikres det endvidere, at den kommende boplads og dens befolkning blev en del af kolonien Julianehåb og dennes jurisdiktion (Fig. 57).

Det fremgår af det foregående, at den østgrønlandske indvandring til Kap Farvel området pustedes til den konflikt, som latent eksisterede som følge af handelens og missionens grundlæggende forskellige ønsker i forhold til den grønlandske befolknings bosættelsesstruktur, og specielt i tiden

¹⁰⁰ RA 1882-1899: *ibid.*

¹⁰¹ RA 1795-1901: kopibog 1889-90, skrivelse nr. 57 á 30-4-1889: Fra inspektøren til Julianehaab Forstanderskab; skrivelse nr. 58 á 30-4-89: Cirkulaire til Dhrr Missionairer i den herrnhutiske Brødre-Unitets Tjeneste i Julianehaab Distrikt.

¹⁰² RA 1882-1899: Referat fra forårsmødet 25. april 1893; RA 1795-1901: Skrivelse nr. 67 á 26-09-1893 fra inspektøren til Julianehaabs Forstanderskab.

omkring og lige efter missionsstationen Friedrichsthal's etablering og den første store indvandring var forholdet mellem den danske handel og den lokale tyske mission ydest konfliktyldt. Handelens ønske om en spredning af befolkningen blev i sidste ende tilgodeset, men det er samtidig tydeligt, at man fra centralt hold i Danmark i vid udstrækning har holdt hånden over Brødremenigheden og bl.a. ikke har villet acceptere skrappe repressalier over for de tyske missionærer, da dette på et tidspunkt blev foreslået af inspektør Holbøll i Nuuk. Mod slutningen af 1800-tallet øgedes indvandringen igen med efterfølgende stigning af befolkningstallet i selve Friedrichsthal, og det deraf affødte problem med svigtende ressourcegrundlag i nærområdet blev atter aktuelt. Igen greb de verdslige myndigheder ind med reguleringer i forholdene omkring bosættelsen i distriktet. Som noget nyt var den lokale befolkning nu inddraget i processen via medlemskab og diskussionerne i det lokale råd, forstanderskabet, om problemerne og deres løsning. Men det var stadig de centrale myndigheder, der havde den endelige afgørelse.

Konkurrencen mellem den danske mission og Brødremenigheden

Etableringen af handelsanlægget Nanortalik i 1797 betød også en udvidelse af opgaverne for den danske mission i Julianehåb missionariat sydpå mod Kap Farvel. Ud over distriktets egen befolkning kom tilrejsende østgrønlandere til vestkysten, hvoraf nogle blev i området og blev døbt. Det blev endda foreslået at oprette et selvstændigt missionariat i Nanortalik (Bak 1981: 131-139), men etableringen i 1824 af Brødremenighedens missionsstation i Friedrichsthal gjorde dette uaktuelt. I en skrivelse til Missionskollegiet omhandlende den resolution, hvori kongen gav Brødremenigheden tilladelse til at oprette missionsstationen, er anført, at det skal ske "...saaledes at det danske Missionsdistrict derved bliver uberørt."¹⁰³ Der skulle således være en klar geografisk adskillelse mellem de to menigheder. Denne skillelinie gik i praksis mellem den danske handelsudsted Ikigaat og Brødremenighedens missionsstation Friedrichsthal.

De første år var forholdet mellem den danske missionær og missionærerne i Friedrichsthal dårligt og nok også noget præget af striden mellem inspektør Holbøll og missionær Kleinschmidt om bosættelsen omkring missionsstationen. Den danske missionær Esmann synes i sin egenskab som udsendt dansk missionær i Julianehåb missionariat at have fået eller påtaget sig en rolle som myndighed eller kontrollant i forhold til missionen i Friedrichsthal. Han var meget kritisk overfor herrnhuternes aktiviteter og pålagde i en til tider grov tone Kleinschmidt at besvare spørgsmål om forholdene ved Friedrichsthal, anklagede ham for imod den kongelige resolutions bestemmelser at

¹⁰³ RA 1811-1829: Skrivelse fra Kancelliet til Missionskollegiet, dateret 5. marts 1822.

ville lokke personer, der gik til dåbsforberedelse i den danske menighed, til at tilslutte sig Brødremenigheden og truede med at ville indberette herom til Missionskollegiet. Kleinschmidt forsvarede sig og benægtede Esmanns anklager. Gensidigt anklagede de to missionærer hinanden for at ødelægge det gode forhold, der i næsten hundrede år – i hvert fald ifølge dem selv - havde hersket mellem den danske og den tyske mission.¹⁰⁴

Den negative holdning i disse år kan også søges i Esmanns forventninger om til den danske menighed selv at kunne vinde nogle af de indvandrende østgrønlandere, som jo var herrnhuternes målgruppe. I 1829 havde han entusiastisk indberettet til Missionskollegiet: ”Til Anlægget Nennortelik kan jeg vente circa 40re Hedninge endnu fra Østerbøigden. Dhrr. Mathiesen og Vahl¹⁰⁵ er nemlig tilbagevendte og have bragt mig denne Efterretning, at omtrent en 80ne M:sker attraaede Daaben, men Halvparten gik nok til den tydske Menighed. Det glæder mig, at jeg har fremme Lærere ved Tuapeit, ved hvilket sidste Sted Mængden nok vil fæste Bolig. – Naar i dette Efteraar mine Reiser nordpaa ere endte, begiver jeg mig strax til Nennortelik, hvor min Nærværelse vist vil være meget fornøden.”¹⁰⁶

Det var vanskeligt at komme rundt i alle dele af det store missionariat og i praksis umuligt for de skiftende missionærer ved Julianehåb at besøge hele menigheden i løbet af et år. I Nanortalik havde Esmann måttet overgive de løbende opgaver til kateketen, og for at styrke missionsarbejdet i dette område foreslog han opførelsen af et hus ved Nanortalik, men der var ingen støtte at hente fra Missionskollegiet i dette eller andre ønsker.¹⁰⁷ Heller ikke overvejelser om at indføre begrænsninger i Brødremenighedens aktiviteter ved forbud fik støtte, og i en kommentar til Esmanns officielle dagbog hedder det fra Missionskollegiets konsulent: ”Da det aller naadigst er tilladt Brødre-Unitetet at oprette en Missionsplads ved Friedrichsthal, kan det vel neppe forbydes dem at indlemme ved Daabens [ulæseligt] Hedninger i deres Menighed, skjøndt det vist nok baade for Handelens Tarv og for den sande oplysnings Skyld er ønskeligt, at det kunne naas.”¹⁰⁸

¹⁰⁴ UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 5: Esmann til Kleinschmidt, 8. juli 1830; Brev nr. 6 (kladde): Kleinschmidt til Esmann, 30. juni 1830; Brev nr. 8: Esmann til Kleinschmidt, 12. april 1831; Brev nr. 9 (kladde): Kleinschmidt til Esmann, 20. april 1831.

¹⁰⁵ Mathiasen og Vahl deltog i dele Graahs ekspedition (1828-1831), var i 1829 med på Østkysten, men vendte tilbage til Nanortalik, da Graah med en mindre del af ekspeditionen overvintrede i Østgrønland.

¹⁰⁶ RA 1828-1858: Skrivelse fra Esmann til Missionskollegiet, dateret 4. august 1829.

¹⁰⁷ RA 1828-1858: Indberetning fra Esmann til Missionskollegiet, dateret 31. juli 1829; Secretariatets Indstilling til Det Kongelige Missions-Kollegium betreffende Missions-Efterretninger fra Grønland for Aaret 1829/1830 vedr. Julianehåb: 39.

¹⁰⁸ RA 1828-1858: Lector Pastor Wolffs Erklæringer om Missionairernes Dagbøger m.m. 1829/1830. Understregninger i original.

De angivne citater er meget dækkende for den mangel på støtte, som de danske missionærer i Julianehåb mødte i resten af århundredet fra myndighederne i Danmark, når de forsøgte at få hjælp eller opbakning til at tage konkurrencen op med de herrnhutiske missionærer i området. Imidlertid viser breve og indberetninger, at de danske missionærer med mellemrum igennem det meste af 1800-tallet fortsat forsøgte at knytte nogle af de folk til sig, der kom fra øst, og som endnu ikke havde slået sig ned i den ene eller den anden menighed.

I sommeren 1848 var handelsstedet Pamialluk etableret syd for Friedrichsthal og placeret på den traditionelle rute fra østkysten til de europæiske etablissementer. Pamiallucks første udligger var Jacob Lund, der ud over arbejdet med handelen også skulle varetage funktionen som kateket for de få folk på stedet, der tilhørte den danske menighed (Fig. 58). Han var som noget helt usædvanligt for en grønlander på denne tid uddannet i Danmark, på Skårup Seminarium, og det var håbet, at han med sine særlige kvalifikationer og som grønlandsktalende skulle kunne trække nogle af de tilreisende østgrønlandere til den danske menighed. Allerede det første efterår ankom en gruppe på 46 personer, som ”har lovet ved Daaben at gaae over til Christendommen, og ønske at vorde indlemmede i den danske Menighed”. Da missionær Vesterboe i Julianehåb fik nys om dette, ilede han til Pamialluk, men kunne ved sin ankomst blot konstatere, at ”Hedningene” befandt sig en dagsrejse syd for udstedet, og da vejret blev dårligt og isen begyndte at pakke omkring Pamialluk, måtte han efter nogle få dage returnere med uforrettet sag.¹⁰⁹

I efteråret 1849 var Vesterboe igen i Pamialluk, men kunne nok engang blot konstatere, at de folk, som han var interesseret i, befandt sig længere sydpå, og at en storm forhindrede ham i at opsøge dem. Han pålagde derfor Jacob Lund ”...at reise ned til Hedningene og hjemmedøbe

Hedningebørnene samt holde Bøn for og læse med de voxne Hedninger, saa at jeg, naar jeg til Foraaret kom her end kunde bekræfte Hjemmedåben paa Børnene og døbe de Voxne...” Som årsag hertil angiver han ”...at dels Forældrene blive villigere til at antage Christendommen naar deres Børn ere døbte, som jo kan skee uden Underviisning med Umyndige, dels at de Herrnhutiske Brødre fra den i Nærheden ikkun ½ Dags Reise Norden for Katechet Lund beliggende Brødremission Friedrichsthal, da ikke, som de gjerne ville, kan overtale Hedningerne, der først have lovet Katechet Lund efter hans lange Overtalelse og efter at han ifølge mit indstændige Paalæg har mange Gange holdt Bøn for dem, medens de stode ved Pladsen, hvor han boe, at afsværge Hedenskabet og indgaae i den dansk-grønlandske christne Menighed...”(Fig. 59).¹¹⁰ Igen i 1850 var

¹⁰⁹ RA 1828-1858: Skrivelse til Missionskollegiet fra Vesterboe, dateret Julianehaab 23. september 1848; Dagbog i Aaret 1848-49 skreven af Vesterboe.

¹¹⁰ RA 1828-1858: Dagbog ført fra 1ste Juli 1849 til 30te Juni 1850 af Vesterboe.

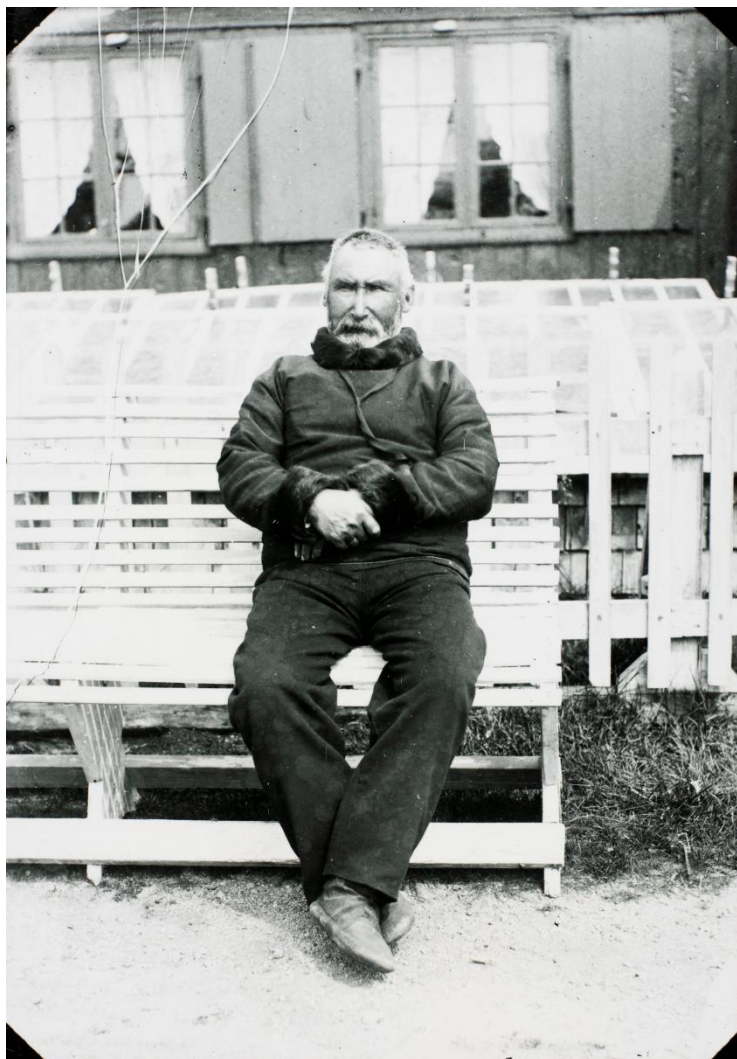

Fig. 32. Jacob Lund fotograferet omkring 1890 af John Møller fra Nuuk. Jacob Lund var oprindeligt seminarieuddannet, men blev fra etableringen af handelspladsen Pamialluk ansat som udligger på stedet. Efter planen skulle han dog også forsøge at tiltrække nogle af de indvandrende østgrønlændere til den danske menighed, men det lykkedes aldrig. Foto: John Møller/Det Kongelige Bibliotek 6529.

Vesterboe i Pamialluk og stadig optaget af at sikre sig de indvandrede østgrønlændere for den danske menighed. Han nedskrev detaljeret i sin dagbog om det til tider hektiske forløb:¹¹¹

5. okt Da jeg har erfaret at nogle af Hedninger, som have boet ved Pamiædluk og der underviste af Catechet Lund i Sommer og afvigte Vinter, under hans Ophold ved Nennortalik var overtalte til at flytte til Friedrichsthal, lod jeg strax Catechet Lund gaae over i min Konebaad til Friedrichsthal for at finde disse Hedninger, og han vendte tilbage Kl. 12½, men medbragte den Efterretning at Hedningerne i Morges vare reiste Syd efter igjen. Jeg lod da strax mit Tøi bringe i Baaden og reiste med Catechet Lund med Familie fra Ikigeit Kl. 1 og kom dels seilende dels roende til Pamiædluk Kl. 6 Aften igjennem en deel iisstumper.

¹¹¹ RA 1828-1858: Dagbog holdt i Aaret 1850-1851 af Vesterboe, Julianehaab.

Fig. 33. Handelspladsen Pamiialluk var placeret i bunden af en snæver bugt, til venstre uden for billedet, hvilket har givet god læ for dårligt vejr. I forgrunden ses nogle af gravene, der ligger umiddelbart vest for den tidligere boplads. I baggrund mod sydøst ses den sydligste del af øen Toornaarsuk med næsset Kangeq. Foto: B. Grønnow, Nationalmuseet.

6. okt Holdt jeg grønlandsk Gudstjeneste for alle herværende Grønlændere saavel af den danske som tydske Menighed.
- 7 og 8 okt Nordenkuling som forhindrer Hedningerne i at komme hertil.....Kom den Post¹¹² tilbage som jeg havde sendt Syd paa til Hedningerne, men disse kunde endnu ikke roe op mod Nordenvinden.
9. okt Roede jeg med Catechet Lund Syd efter for at komme til Hedningerne ved Komiut [Kuummiut]og vi naaede dem paa Halvveien hvorfor vi vendte om og kom til Pamiædluk Kl. 1½ Eftermiddag, men ½ Time efter styrede Hedningernes Baad ligeforbi, og strax lod jeg Catecheten gaae ud med Missionsbaaden til dem for at faae dem hertil som de lovede i Formiddags da vi mødte dem, men den ene af Roerskerne, som [ulæseligt] deres Baad vilde ikke og tvang ved Overtalelse de øvrige at gaae til Friedrichsthal hvor hun har hjemme.
- 10-11 okt Indførte jeg Hedningernes Navne i Ministerialbogen efter Catechet Lunds Opgivende.

¹¹² Sendebud i kajak, ofte benævnt kajakpost. Af sikkerhedsmæssige årsager sejlede de oftest to kajaker ad gangen.

12. okt Tager til Friedrichsthal, ”... , hvor jeg endelig traf Hedningerne og med Forstander
Ihrers¹¹³ Tilladelse, som jeg venskabeligst udbad mig, bekræftede jeg den af Catechet
Lund forrettede Hdaab [hjemmedåb] paa disse 2 Børn i Friedrichsthals Kirke i
Overværelse af en deel Grønlændere saavel af den danske som Tydske Menighed.¹¹⁴

Dagbogsudsnittet viser noget om missionærens vanskelige arbejdsbetingelser: rejserne i det udstrakte missionariat, afhængigheden af vejret og konkurrencen med Brødremenigheden. Selvom de tyske missionærer givetvis også har presset på for at få de indvandrede østgrønlændere til at slå sig ned ved Friedrichsthal og dermed indgå i den tyske menighed, så fremgår det med tydelighed af Vesterboes dagbogsnotater, at en del af problemet med at tiltrække de tilrejsende til den danske mission i høj grad har bundet i disses eget ønske om at slå sig ned blandt familier og venner, og de var jo netop bosat ved den tyske missionsstation.

Vesterboe fik ikke noget ud af sine bestræbelser i forhold til de tilrejsende østgrønlændere, men hans efterfølger missionær Janssen fortsatte i hans spor. I 1852 fremsatte således også han til Missionskollegiet et begrundet forslag, der skulle styrke den danske missions position i det centralt placerede Pamialluk: ”Jeg traf ved Nenortalik den tidligere saavel af Collegiet som af Handelsdirectionen ansatte Katechet og Handelsbetjent Jakob Lund: han havde i det forløbne Aar intet Samquem haft med Hedningene, og saaledes ikke udøvet nogen Virksomhed i denne Retning. Til ubestemte Tider komme Hedningene, ofte flere Baade Ifølge fra Landets Østkyst, for at drive Handel: naar nævnte Jakob Lund da havde en Menighed, med hvilken han kunde holde Gudstjeneste i Hedningenes Overværelse, da ville disse visseligen langt snarere og lettere kunde paavirkes; men han er aldeles uden Menighed: Hedningene komme som oftest temmelig tidligt paa Sommeren, savne et opholdssted til længere Forbliven, og maae ile tilbage, for om muligt et eller andet Sted at finde Vinterquarter: jeg vover derfor underdanigst, efterat have raadført mig med den ved Nennortalik ansatte Læge og Handelsbetjent, Hr: Lytzen, at foreslaae det høie Collegium Opførelsen af et eller tvende Grønlænderhuse, der under nævnte Jakob Lunds Opsigt kunde henstaae til Hedningenes Modtagelse; det er da at haabe, at én eller flere Familier maatte finde Lyst til at fæste Boe dersteds; der vilde da dannes en Menighed, og der fandtes da bosiddende Folk, hos hvem Efterfølgende kunde finde Tilhold, medens de opførte sig vinterboliger og samlede Træværk dertil. Udgifterne ved et saadant Huses Opførelse ville omtrent beløbe sig til 59 rbdl 15 sk, som

¹¹³ Missionær på missionsstationen Friedrichsthal.

¹¹⁴ RA 1828-1858: Dagbog holdt i Aaret 1850-1851 af Vesterboe, Julianehaab.

vedlagte Overslag udviser”. Men heller ikke Janssen fik Missionskollegiets opbakning i denne sag.¹¹⁵

Året efter foretog Janssen endog et forsøg på at rejse til østkysten, men måtte vende om på grund af storisen. Han foreslog derefter, at der blev sendt en kateket til Østgrønland for at missionere, hvorefter de omvendte kunne tage til Nanortalik og blive døbt der.¹¹⁶ Nogle år senere gentog endnu en ny missionær i Julianehåb, Nissen, forslaget om at oprettede et selvstændigt missionariat i Nanortalik, hvis missionær skulle ”have sin Opmærksomhed særdeles henvendt på Østerlændingerne”, hvorefter man kunne forvente en betragtelig udvidelse af det eksisterende distrikt¹¹⁷. Ingen af delene blev imidlertid sat i værk.¹¹⁸

De danske missionærer forsøgte altså at tage konkurrencen op for at få nogle af de østgrønlandske indvandrere til at tilslutte sig den danske menighed – og de herrnhutiske missionærer har været helt klare over dette. 1887 kom fem konebåde til Pamialluk, hvoraf folkene i de tre konebåde, i alt 50 personer, havde besluttet, at de ikke ville returnere til Østgrønland, men slå sig ned på vestkysten. Fra Nanortalik blev overkateket Isak Lund, en søn til Jacob Lund, sendt til Pamialluk, hvor han skulle tage kontakt til de omtalte personer. På grundlag af samtaler med dem udarbejdede Isak Lund en rapport, der blandet andet indeholdt oplysninger om aktuelle forhold i Østgrønland og som også indeholdt en komplet liste over de 50 personer og deres indbyrdes tilknytningsforhold (Jensen 2003). Det var den herrnhutiske missionær Zuchers indtryk, at man fra dansk side forsøgte at kapre de 50 indvandrede personer til den danske menighed, og at Isak Lund var sendt sydpå under dække af at skulle spørge til forholdene på Østkysten. Det var ikke lykkedes Lund at komme til Pamialluk i første forsøg, og Zucher konstaterer, ikke uden skadefryd: ”Wir waren aber recht froh, als wir Tags darauf hörten, dass jene 2 Männer wegen Eis nicht nach Pamiagdhluk hatten kommen können, sondern halbwegs hatten umkehren müssen – doch in Grund genommen ist das ein unnäher Kummer, denn wenn der Herr wird wollen, so wird es kommen” (Vi var dog ret glade, da vi den følgende dag hørte, at de to mænd ikke havde kunnet komme frem til Pamialluk på grund af is, men

¹¹⁵ RA 1828-1858: Indberetning til Missionskollegiet, dateret 30. juni 1852, underskrevet af Janssen; Lektor Wandalls kommentarer, 30. december 1852.

¹¹⁶ Dansk Missionsblad 1853: Brevvexling med Grønland, s. 81-83.

¹¹⁷ Dansk Missionsblad 1856: Meddelelser fra Grønland: 16.

¹¹⁸ Stik imod den førte politik støttede Missionskollegiet senere en ansøgning fra en dansk kateket, Lauritz Olsen, i Narsalik ved Paamiut om at foretage en rejse til Østgrønland med henblik på bl.a. at undersøge mulighederne for der at oprette en missionsstation. Olsen nåede dog aldrig længere end til Pamialluk, hvor han overvintrede 1861-62 for derefter at returnere til Narsalik (Thuesen 2001). Dette tiltag må i denne sammenhæng ses som et enkeltstående frugtesløst initiativ fra dansk side.

havde måttet vende om halvvejs – i bund og grund er det dog en unødigt bekymring, thi når Herren vil, så sker det) (Fig. 60).¹¹⁹

De 50 nytilkomne fra Østgrønland slog sig ned ved Friederichsthal, og i det hele taget vandt herrnhuterne den ublodige kamp om de østgrønlandske sjæle. Der kan være flere forklaringer på dette. Som tidligere nævnt havde den danske mission i begyndelsen af 1800-tallet ikke mindst i den sydlige del af Grønland store ressourcemæssige problemer, der i praksis udelukkede muligheden for aktivt at forsøge at få de indvandrede østgrønlændere ind i den danske menighed. Modsat dette havde Brødremenigheden ressourcer til en ekspansiv politik, illustreret ved oprettelsen af Friedrichsthal i 1824, hvis missionærer til stadighed forsøgte at overtale tilrejsende østgrønlændere til at blive og indgå i den herrnhutiske menighed. Dertil har det givet været af betydning, at de herrnhutiske missionærer blev i landet i mange år, for nogens vedkommende resten af livet, og lærte sig sproget, mens de danske missionærer var i landet i en begrænset periode og for manges vedkommende aldrig lærte ordentlig grønlandsk.¹²⁰

En medvirkende årsag kan også findes i nogle af de holdninger, der blev givet udtryk for i de danske missionærers bagland, først og fremmest Missionskollegiet. Allerede før herrnhuternes etablering af missionsstationen Friedrichsthal i 1824 havde den daværende missionær Wanning i et brev til Missionskollegiet meddelt sine bekymringer over Brødremenighedens aktiviteter og planer i området. Svarskrivelsen fra Missionskollegiet var ikke til megen trøst: ”Man indser hvor ubehagelig enhver Kollision med Brødre Missionairerne maa være; men man tvivler ikke paa, at disse jo holde dem indenfor de dem foreskrevne Grændser. Til fornøden Efterretning tjener, at det ikke bør formenes Grønlænderne fra det nye District, som Brødrene have besat, endag at træde over til de tyske Missioner, naar de frivilligen attraae det.”¹²¹

Senere i århundredet skrev Martensen, biskop og tilforordnet for Missionskollegiet, i forbindelse med en fremsat kritik af Brødremenighedens metoder og indflydelse bl.a.: ”Det maa formentlig erkiendes, at enhver af de tvende Methoder – den omreisende og den coloniserende – har sine Fortrin og Mangler, ligesom det for øvrigt ogsaa bør erkiendes, at forskellige locale Forhold her i betydelig Grad kunne komme til at udøve en modificerende Indflydelse. Men hvor ikke den mest trængende Nødvendighed maatte være tilstede, hvad her ikke paa nogen Maade sees at være

¹¹⁹ UA R.15.J.b.VI.12.b: Brev nr. 49: Friedrichsthal den 30. august 1887, Fra Zucher til Burkhardt.

¹²⁰ Fx bliver det i en vurdering af missionær Vesterboe bemærket, at han har gjort, hvad han kunne, og hans papirarbejde er i orden. Men sprog og indhold i prædikener er ”langt fra at være udmærket”. RA 1828-1858: Wandalls (Grønlandsk lektor) bemærkninger til indberetninger m.m. fra missionærerne, Strø Præstegård 30. dec. 1851.

¹²¹ RA 1811-1829: Koncept til brev til Wanning, marts 1824 (GM 1824 No 8).

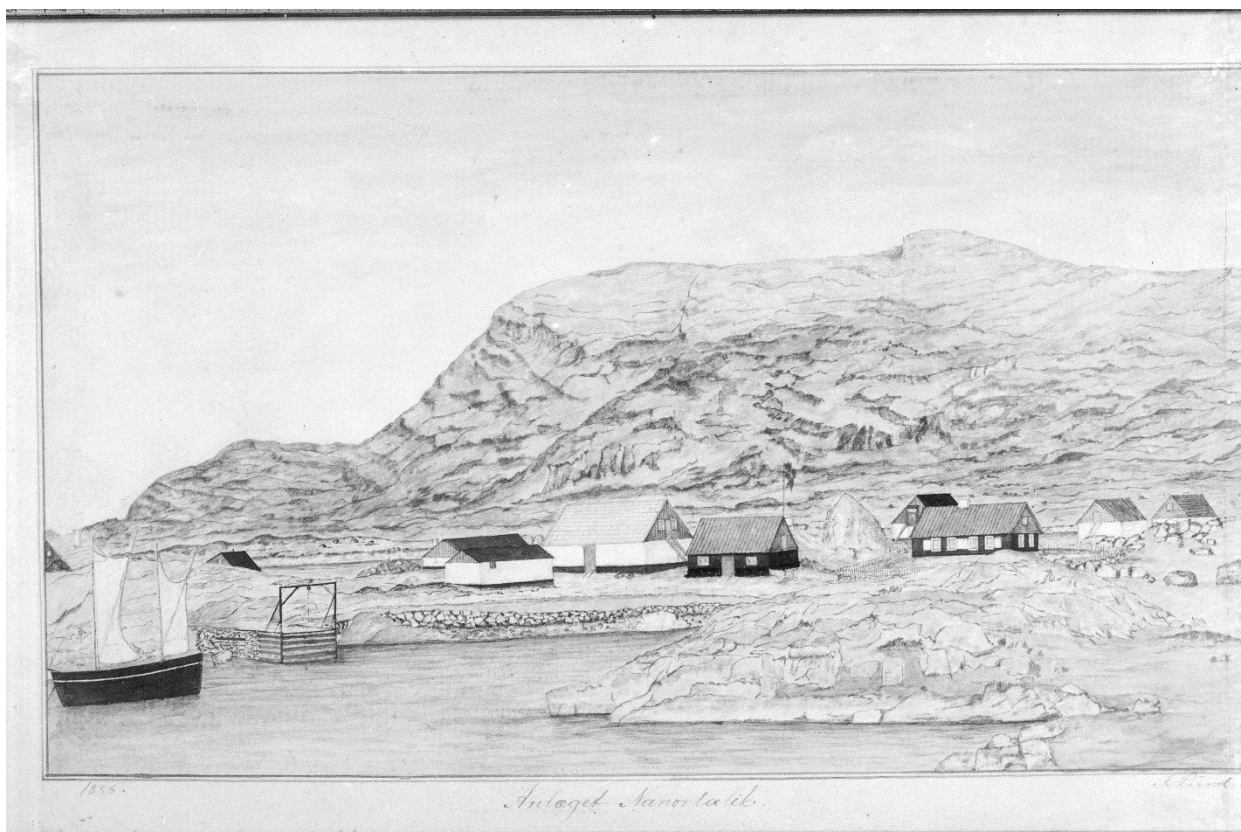

Fig. 34. Anlægget Nanortalik malet af Isak Lund i 1888. Med anlægget forstås her helt tydeligt Handelens bygninger og ikke den lokale befolknings boplads. Isak Lund var søn af Jacob Lund og overkateket i Nanortalik. Det var samme Isak Lund, der året forinden havde været i Pamialluk for at tale med en stor gruppe nyligt indvandrede østgrønlandere og havde udarbejdet en rapport, der bl.a. indeholdt oplysninger om aktuelle forhold i Østgrønland samt en liste over samtlige 50 personer. Arktisk Institut AI 50546.

Tilfældet, vilde det formentligen være Saare urigtigt, dersom man vilde skride ind og forhindre et fremmed Missionariat, som dog har virket til ikke ringe Velsignelse.”¹²²

Missionskollegiet ønskede tilsyneladende ikke en kollision med herrnhuterne, hvis missionærer jo med tilsyneladende succes var i fuld gang med at udføre en del af missionens hovedopgave, nemlig at kristne befolkningen i Grønland. Og det skete oven i købet for midler, som det hårdt trængte danske missionsarbejde ikke selv skulle skaffe. Denne positive holdning til Brødremenighedens indsat i Grønland kom blandt andet frem i 1868 i en henvendelse fra Det danske Missionsselskab til ministeriet. Anledningen var planer eller overvejelser i ministeriet om at ophæve Brødremenighedens tilladelse til at drive missionsvirksomhed i Grønland og sende de herrnhutiske missionærer hjem. Skrivelsen er et støttebrev for Brødremenigheden, hvori Missionsselskabet opregner en række faglige, politiske og økonomiske punkter til forsvar for bibeholdelse af Brødremenigheden i landet. Blandt andet opgjorde man, at udgifterne til herrnhuternes aktiviteter i

¹²² RA 1858-1867: Skrivelse fra H. Martensen til Kultusministeriet, dateret København den 28. februar 1860.

Grønland for året 1866 svarede til 5479 rigsdaler, et beløb som den i forvejen trængte danske mission selv skulle skaffe, hvis den skulle overtage Brødremenighedens stationer (Fig. 61).¹²³ Spørgsmålet om økonomi var bestemt ikke uvæsentligt. Da missionær Nissen som tidligere nævnt foreslog oprettelse af et selvstændigt missionariat i Nanortalik, havde den grønlandske lektor¹²⁴ Wandall følgende kommentar: ”Hr Nissen har gjort det Forslag, at det for Kolonien fjernt liggende, folkerige Udsted Nennortalik maatte blive oprettet til et eget Missionariat. Men hvor ønskeligt dette end i sig maatte være, især med Hensyn til de i Nærheden boende Hedninger, der have en temmelig stadig Handelsforbindelse med dette Sted, og hvor nødvendigt det end til sidst maa blive, at Julianehaabs alt for vidtløftige [dvs. udstrakte] Missionariat deles, skal jeg dog her ikke indlade mig paa at gøre dette Forslag til mit, da der vel for Tiden ikke kan være Udsigt til at faa en saa kostbar Foranstaltning imødeset.”¹²⁵ Man fornemmer tydeligt, at uanset, hvor relevant et forslag måtte synes at være, kunne man lige så godt opgive det på forhånd: der var nemlig ikke penge til at udføre det!

Danske missionærer gjorde som påvist gennem hele århundredet forsøg på at få nogle af de indvandrende østgrønlændere til at tilslutte sig den danske menighed. På trods af dette synes der efter de første skarpe sammenstød mellem Esmann og Kleinschmidt at have eksisteret et rimeligt personligt forhold mellem missionærerne fra de to menigheder. Det illustrerer en beretning af missionær Vesterboe, der kort efter sin tiltræden i Julianehåb foretog en rundrejse i den sydlige del af sit distrikt og herunder kom til Ikigaat, ”..det sydligste Punkt i mit Missionariat”, hvor der ikke havde været besøg af en dansk præst i ni år. Da han nu var i området, benyttede han sig af lejligheden til at besøge den nærliggende brødremenighed for at diskutere et tjenstligt anliggende. Da konebåden, som han rejste i, både trængte til reparation og til at blive tørret, måtte han blive et par dage i Friedrichsthal, hvor han med sine egne oplysninger havde fået en meget venlig modtagelse, og hvor han overværede en bønholdelse, der blev arrangeret for hans skyld, og fik mulighed for at tale med de tyske missionærer om ”fælles Anliggende her i Landet”. Han slutter sin

¹²³ UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 35: Det danske Missionsselskab til Ministeriet (afskrift), 12. marts 1868. Det skal bemærkes, at der i en introduktion til afskriften af brevet understreges, at modtagerne ikke skal vise skrivelsen eller viderebringe indholdet af det til de danske ansatte. Man var altså godt klar over konkurrencen eller den latent lurende konflikt mellem parterne i Grønland.

¹²⁴ Grønlandsk lektor var betegnelsen for en sædvanligvis tidligere missionær i Grønland, som var tilknyttet centraladministrationen i København som særlig sagkyndig, og som sådan blandt andet skulle rådføres i sager vedrørende missionen.

¹²⁵ RA 1828-1858: Lektor Wandalls betænkning, 2. januar 1856.

beretning fra opholdet således: ”Imorges Kl. 6 gik jeg herfra, men Brødrene havde ladet bringe 3 Geder i min Konebaad som en Foræring og Beviis paa stor Velvillie mod mig.”¹²⁶

I et dagbogsnotat fra 1845 (5. maj) skriver missionær Vesterboe: ”Kom der en anden Hedning fra Østkysten til mig, en høi smuk velvoxen Mand med store Knebelsbarter og en Skjorte syet af Sælhundetarme, men da han har opholdt sig i Vinter med Familie ved Friedrichsthal og Brødremissionen altsaa have i sinde at døbe denne Familie, talte jeg ikke til ham om at gaae over til min Menighed, for ikke at modarbejde ovennævnte Missionærer.”¹²⁷ Vesterboe har således ikke villet gå på strandhugst i herrnhuternes menighed.

De to menigheder har fra starten i praksis fungeret som to adskilte systemer, og det har ikke været tilladt for Brødremenigheden at optage folk, der kom fra den danske menighed.¹²⁸ Til gengæld har det været tilladt den danske menighed at optage medlemmer af den herrnhutiske menighed og der er, omend få, så dog eksempler på, at dette har fundet sted.¹²⁹ I 1855 blev der imidlertid til herrnhutiske missionsstationer udsendt underretning om, at Missionskollegiet nu bifaldt, at personer fra de to menigheder kunne indgå ægteskab med hinanden, og at disse selv kunne bestemme, i hvilken menighed de ville bo. Desuden blev det tilladt, at forældre, hvis børn var døbt af den danske missionær, kunne lade sig døbe af herrnhutiske missionærer.¹³⁰ Den sidste bestemmelse drejer sig helt klart om indvandrede østgrønlændere, der i sidste ende ønskede at slå sig ned i Friedrichsthal eller de dertil tilknyttede bopladser.

De nye regler om ægteskab mellem personer fra de to menigheder og efterfølgende valg af, hvilken menighed, de pågældende ville være tilknyttet, var med til at ændre forholdet mellem missionærerne fra de to menigheder. Der forekommer flere eksempler på sådanne ægteskaber, men mest bemærkelsesværdigt er eksempler på, at danske missionærer med tiden af praktiske grunde selv foreslog den administrative og formelle overflytning af nogle medlemmer fra deres egen menighed til Brødremenigheden, hvor disse allerede rent fysisk var flyttet.¹³¹ Det bidrager til billedet af, at de to menigheder i sidste del af 1800tallet trods konkurrencen om de nytilkomne efterhånden er indgået i et normaliseret forhold.

¹²⁶ RA 1828-1858: Dagbog ført fra 10de August 1843 til 1ste September 1844 af Vesterboe.

¹²⁷ RA 1828-1858: Dagbog for 1844-1845 ført af Vesterboe.

¹²⁸ UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 13: Esmann til Kleinschmidt, 20. maj 1831.

¹²⁹ RA 1828-1858: Dagbog ført fra 10de August 1843 til 1ste September 1844 af Vesterboe; Dagbog holdt i Aaret 1850-1851 af Vesterboe, Julianehaab.

¹³⁰ UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 24: Janssen til samtlige Missionairer af Brødreuniteten, Godthaab Seminarium 8. juni 1855.

¹³¹ UA R.15.J.b.VI.14: Brev nr. 25: Nissen til Ihrer, Julianehaab 5. februar 1857; Brev nr. 32: Rosen til Asboe, Nanortalik 29. september 1862; Brev nr. 38: Skårup til Hillig, 1. oktober 1882.

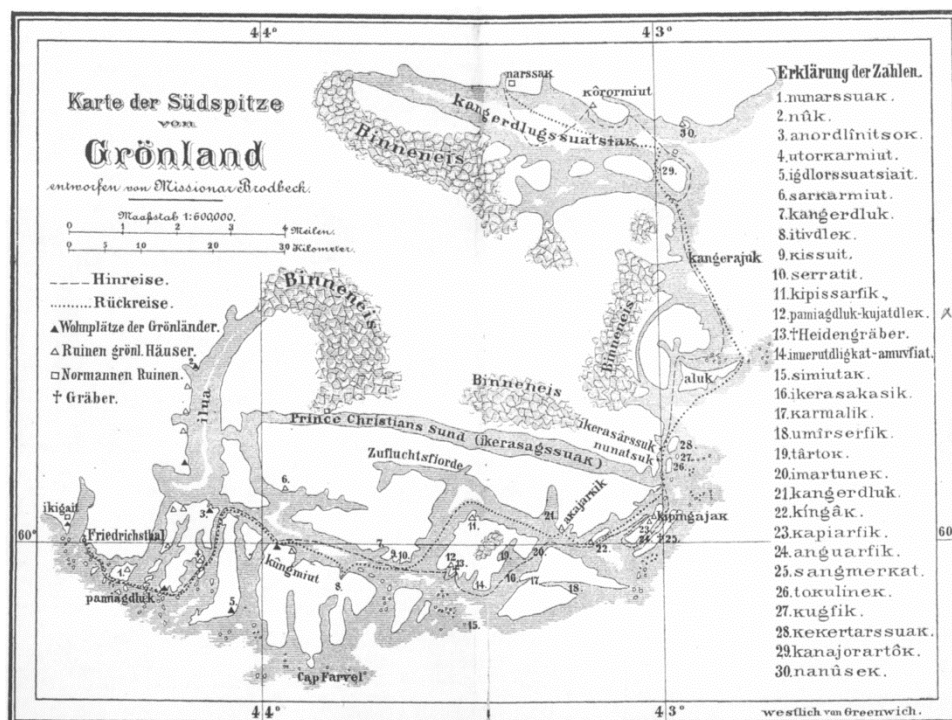

Fig. 35. Missionær Jacob Brodbeck fra missionsstationen Friedrichsthal foretog i august måned 1881 en rejse til Sydøstgrønland, hvor han nåede frem til Narsaq i Kangerlussuatsiaq (Lindenow Fjord). Han udgav en bog om rejsen, hvorfra dette kort stammer (Brodbeck 1882). På kortet er angivet Brodbecks rejserute, såvel de beboede pladser som pladser med levn efter eskimoisk og norrøn beboelse samt andre vigtige lokaliteter.

De hernhutiske missionærer havde foretaget et strategisk set særdeles godt træk, da de i 1824 etablerede missionsstationen Friedrichsthal. Missionsstationen lå lige på den rute, som de tilrejsende østgrønlændere fulgte til den nærmeste handelsstation, først Nanortalik og senere Pamialluk, der fra 1848 blev centrum for handelen mellem øst og vest. Og fra Pamialluk var der for de rejsevante østgrønlændere kun et kort smut videre til Friedrichsthal. I årene efter 1824 skabtes hurtigt en menighed, der havde en stadig tilgang af tilrejsende fra Østgrønland. Den danske mission forsøgte at tage konkurrencen op og tilknytte nogle af de tilrejsende, men havde kun ringe held hermed. Langt hovedparten af de indvandrede østgrønlændere blev døbt af Brødremenighedens missionærer og blev en del af den hernhutiske menighed. De slog sig ned ved Friedrichsthal eller i bopladser deromkring og indgik som en del af befolkningen i Kap Farvel distriktet, og kom derved under indflydelse af modsatrettede interesser fra danske myndigheder og hernhutiske missionærer. Fra indvandrerne selv er der stort set intet historisk materiale, men beretninger, kirkebøger og statistisk materiale fra denne periode indeholder en række informationer, der kan belyse den østgrønlandske indvandring som helhed, de skiftende demografiske forhold i Kap Farvel distriktet og de omstændigheder, som de tilrejsende levede under (Fig. 62).

KAPITEL IV. DEMOGRAFI OG MOBILITET I KAP FARVEL OMRÅDET 1824-1900

Er befolkningstallet i Kap Farvel området i begyndelsen af 1800-tallet usikkert, er der til gengæld helt styr på statistikkerne i den resterende og største del af århundredet. De herrnhutiske missionærer udarbejdede med udgangspunkt i kirkebøgerne oversigter over deres menigheder og sendte mandtalslister eller designationslister til såvel de danske myndigheder i København som til Brødremenighedens ledelse i Herrnhut. I 1834 blev endvidere afholdt den første af en række folketællinger i Grønland.

Folketællingerne og mandtalslisterne/designationslisterne giver et glimrende overblik over befolkningsudviklingen i Friedrichsthal distrikt som helhed, samt i udviklingen i befolkningens fordeling på missionsstationen og omliggende bopladser. Derudover indeholder materialet en lang række andre oplysninger. De forskellige lister nævner som hovedregel hvert individ ved navns nævnelse og, med forskellige variationer, oplysninger om alder, civilstand, familierelationer, fordeling i husstande og erhverv. I visse tilfælde er der også angivelse af, hvem der var husejer, om huset havde kakkelovn, om den enkelte fanger ejede kajak, konebåd og telt, samt eventuelle andre supplerende bemærkninger. Disse oplysninger danner et solidt materiale til også at belyse en række andre demografiske forhold som familiestørrelser, relationen mellem familierne, familiernes boforhold og mobilitet, samt se på eventuelle forandringer af disse i løbet af århundredet. Der føres hermed udbyggende oplysninger til den demografiske undersøgelse fra Friedrichsthal, som Heinz Israel (1978) har udført, og som primært behandler tiden omkring 1890.

Folketællingerne for Grønland skelner mellem grønlændere (= ”virkelige grønlændere”) og blandinger, dvs. efterkommere af blandede ægteskaber, samt europæere. Blandingerne var ofte ansat under Handelen, senere også under kirke- og skolevæsenet, men i retlige forhold blev de betragtet som grønlændere (Gad 1976: 23-24, 29-30). Selv om medlemmerne i den herrnhutiske menighed til daglig på fangstrejser, besøg ved handelsstationerne m.v. havde kontakt med andre grønlændere, så var det som tidligere påvist ikke normalt, at man giftede sig med folk uden for menigheden. Der var endvidere ingen blandede ægteskaber i de herrnhutiske menigheder, og der optræder altså ingen blandinger i optællingslisterne fra Friedrichsthal.

Med Handelens udbygning (Ikigaat 1834, Pamialluk 1848 og Itilleq 1893) er også folk tilhørende den danske menighed flyttet til de nævnte steder, men kun i et meget begrænset antal. Der har oftest kun været tale om udliggeren og dennes familie og tjenestefolk, som alle har tilhørt den danske menighed, og ved folketællingerne og i mandtalslister optræder de under den danske menighed.

Missionærerne og deres familier indgår i materialet fra Friedrichsthal, men som en særskilt gruppe, og de er udeladt i det følgende. Behandlingen af befolkningen og dens sammensætning omhandler derfor udelukkende den grønlandske menighed under Friedrichsthal missionsstation.

Befolkningstallet i Friedrichsthal

Fra 1834 til 1901 steg befolkningstallet i Friedrichsthal distrikt fra 391 personer til 581 personer, altså en samlet stigning på 48 %. I samme periode steg befolkningstallet i hele Vestgrønland med 42 %. Med det ekstra befolkningstilskud, der i denne periode kom til Friedrichsthal distrikt med indvandringerne fra Østgrønland, kunne man have forventet en mere markant stigning i forhold til den øvrige del af landet. Men dels er der store variationer i stigningerne i befolkningstallet i de enkelte områder i Grønland, og dels er der enkelte steder ligefrem et fald, hvilket gør tallene svært sammenlignelige (Grønlands Styrelse 1942: 418, tabel 22).

Tabel 2

Befolkningstallet i Friedrichsthal Distrikt 1834-1901.

	<i>Friedrichsthal</i>	<i>Bopladser</i>	<i>I alt</i>
1834	255	136	391
1840	242	152	394
1845	259	170	429
1855	173	297	470
1860	277	228	505
1870	164	308	472
1901	160	421	581

Kilde: RA: Folketællinger i Grønland.

I 1901 udgjorde distriktets samlede befolkning 581 personer. Året før havde Brødremenigheden forladt Grønland, og distriktet indgik nu helt på lige fod med andre områder i den danske administration, handel og mission, hvilket dog ikke har nogen mærkbar indvirkning på det aktuelle befolkningstal. På dette tidspunkt udgjorde således de indvandrede østgrønlændere og deres efterkommere i den tidligere herrnhutiske menighed 20 % af befolkningen i Julianehåb Distrikt (2.979 personer) og lige godt 5% af den samlede befolkning i hele Vestgrønland (11.190 personer) (Grønlands Styrelse 1942: 418, tabel 18). Kap Farvel området var således omkring år 1900 set med grønlandsk målestok et område med en relativ stor befolkning.

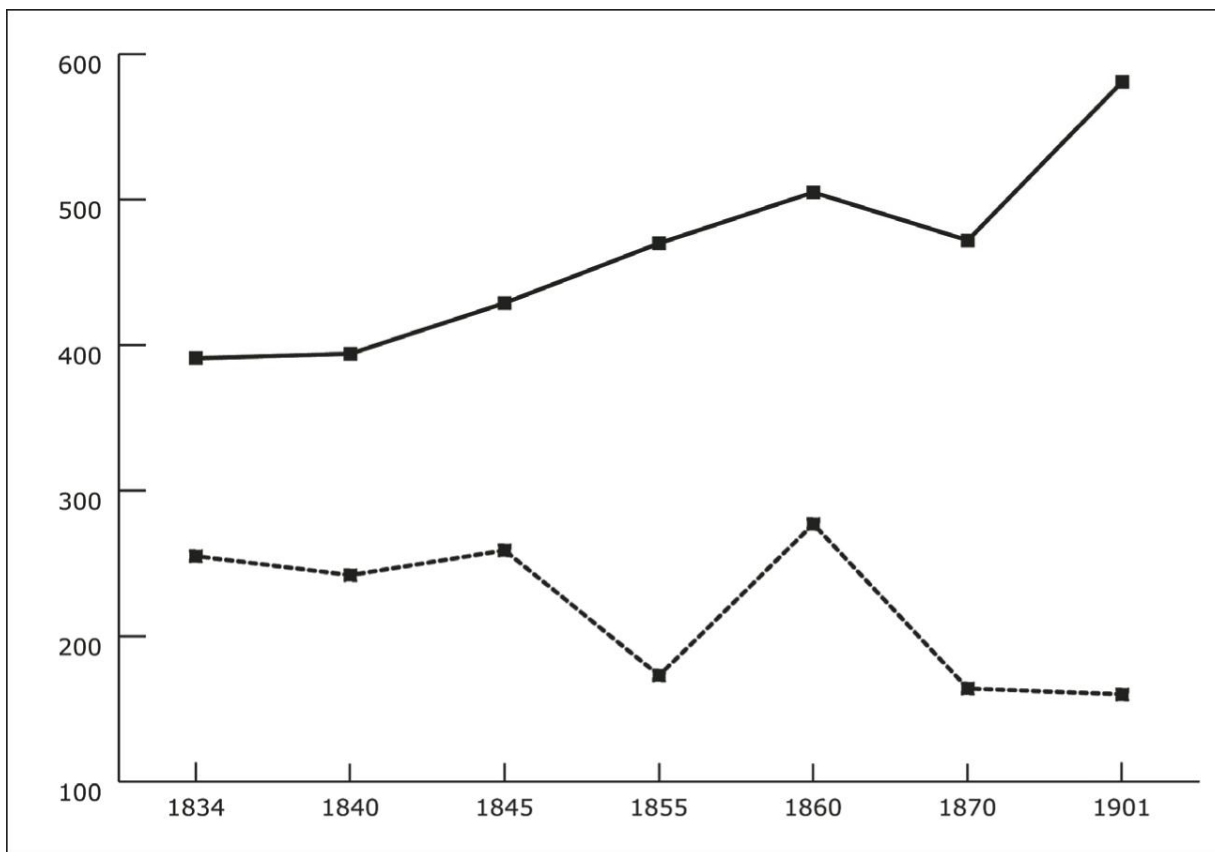

Fig. 36. Befolkningstallet i Friedrichsthal Distrikt 1834-1901.

Figurens øverste graf viser det samlede befolkningstal i Friedrichsthal menighed fra 1834 til 1901, mens den nederste graf viser, hvor stor en del af befolkningen, der i samme periode boede ved selve missionsstationen. Forskellen angiver antallet af personer bosat på bopladser uden for missionsstationen. Efter etableringen af missionsstationen i 1824 og den første massive tilvækst steg menigheden fra 1834 støt hen imod slutningen af århundredet, dog afbrudt af en mindre nedgang i det samlede befolkningstal i årene omkring 1870. De første år boede op mod to tredjedele af menigheden ved missionsstationen. Denne tendens ændres fra midten af århundredet, og i resten af perioden skete befolkningstilvæksten ved bopladserne, mens befolkningen ved Friedrichsthal udgjorde en stadigt mindre del af den samlede befolkning. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

Stigningen i befolkningstallet i Friedrichsthal distrikt fra missionsstationens oprettelse i 1824 til nedlæggelsen i 1900 skete ujævnt. I den første korte periode efter missionsstationens grundlæggelse skete en stor tilflytning fra den omliggende befolkning samt folk fra den nærmere del af østkysten, hvorefter der i tiden op til omkring 1840 var en stagnering i befolkningstallet. Fra midten af 1800tallet fandt en jævn stigning sted afløst af et fald i befolkningstallet omkring 1870. Denne nedgangsperiode afløses igen i de sidste år af århundredet af en kraftig befolkningsforøgelse, hvorefter befolkningen når sit maksimum med næsten 600 personer i år 1901. Den sidste stigning er blandt andet en følge af en intensiveret indvandring fra midten af 1880-erne.

Generelt er befolkningstallet altså stigende set over hele århundredet, og dog er der i perioder en stagnation eller et direkte fald i befolkningstallet. Udsving i befolkningstallet forklares af Israel (1978: 133-134) som konsekvenser af koncentrationen af befolkningen, udsving som følge af

fødselsoverskud i gode år og stor dødelighed i mangelår. Dertil må føjes indvandring fra Østgrønland (Fig. 70).

Stagnation eller ligefrem nedgang i befolkningstallet kan altså forklares med stor dødelighed i mangelår. En anden grund kan være kulturelt betingede ændringer i fertiliteten. Det er påvist, at et ekstremt stort kvindeoverskud kombineret med nye ægteskabsformer og seksualmoral, som den herrnhutiske menighed havde indført i området, medførte et børnetal, der lå langt under, hvad det gjorde i det øvrige Grønland (Marquardt 2002). Og som det senere vil fremgå, så var både de indvandrede grupper og samfundet i Kap Farvel området karakteriseret ved et stort kvindeoverskud, ligesom flerkoneriet blev afskaffet og indvanderne blev underlagt en ny moral på det seksuelle område.

Tabellen viser yderligere, at befolkningsudviklingen bortset fra de første år hovedsageligt er sket uden for Friedrichsthal, mens antallet af beboere ved selve missionsstationen over hele perioden er faldende. Dette er særlig tydeligt mellem 1845 og 1855. Det må ses som en konsekvens af de tidligere omhandlede kraftige danske bestræbelser på at modarbejde tendensen til at koncentrere menigheden omkring missionsstationen, herunder oprettelsen af handelsstationen Pamialluk i 1848. Antallet af bopladser og dermed det samlede bosættelsesmønster varierer over hele perioden, og dette forhold behandles i et senere afsnit.

Afstamning og fødested

Som den eneste indeholder folketællingen fra 1845 supplerende oplysninger om indbyggernes fødested, og fordelingen heraf fremgår af tabel 3.

Tabel 3

Friedrichsthals befolkning i 1845, fordelt på fødested

Østgrønland	203
Friedrichsthal	147
Bopladser ved Friedrichsthal	77
<u>Ikigaat (Østprøven)</u>	<u>2</u>
I alt	429

Kilde: RA: Folketællinger i Grønland. 1845: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1845.

20 år efter anlæggelsen af missionsstationen Friedrichsthal og koncentrationen af befolkningen i og omkring denne udgjorde de personer, der var født i Østgrønland eller ”Østbygden” som er den i originalmaterialet anvendte betegnelse, omkring halvdelen af menigheden. Disse folk udgjorde samtidig langt hovedparten af den voksne del af befolkningen. Der er tale om de grupper, der i 1824 og de efterfølgende år slog sig ned i området og blev optaget i den herrnhutiske menighed.

Til gengæld var de unge og børnene i 1845 typisk født i Friedrichsthal eller i en af de omliggende bopladser, en tendens som givet må være forstærket i tiden derefter. Når så stor en del af børnene er født i selve Friedrichsdal og en mindre del på bopladserne, er det udtryk for den stærke koncentration af befolkningen ved missionsstationen de første år. 147 personer er født ved missionsstationen, mens 77 personer er født i ”Frederiksdal sogn”, som området uden for missionsstationen og dermed også bopladserne benævnes i den pågældende folketælling, men dette kan også dække tilfælde, hvor forældre fra Friedrichsthal har været på sommerfangstplads, fx på Kitsissut.¹³² Disse oplysninger er således en konsekvens af og bekræftelse på de første års stærke koncentration af den indvandrede befolkning ved missionsstationen.

Befolkningens fordeling på køn og alder

Materialet fra den første folketælling i Grønland i 1834 indeholder udover selve listen over befolkningen også en tabel, der med udgangspunkt i folketællingens tal bl.a. viser fordelingen på alder og køn i hele Julianehåb distrikt, men fordelt på henholdsvis Colonien (dvs. Julianehåb med udsteder), Lichtenau missionariat og Friedrichsthal missionariat. Her skiller Friedrichsthal sig markant ud fra de to øvrige distrikter.

Tallene i tabel 4 taler deres tydelige sprog. Ikke mindre end 59 % af befolkningen i Friedrichsthal og omliggende bopladser var i 1834 børn og unge mellem 0 og 20 år. Til sammenligning er medtaget de tilsvarende procenttal for Lichtenau og Julianehåb, der er henholdsvis 52 og 50 %. Et andet bemærkelsesværdigt forhold er, at der blandt børn og unge ved Friedrichsthal var langt flere drenge end piger (127 mod 99), og denne forskel viser sig mest markant i den yngste gruppe (0-10 år), hvor der er 63 drenge mod kun 43 piger. En sådan forskel manifesterer sig ikke i tallene for Lichtenau og Julianehåb.

¹³² RA: Folketællinger i Grønland. A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1845.

Tabel 4**Befolkningens fordeling efter alder og køn i Friedrichsthal menighed 1834**

<i>Alder</i>	<i>Mænd</i>	<i>Kvinder</i>	<i>Andel i %</i>	<i>Lichtenau (%)</i>	<i>Julianehaab (%)</i>
0-10	63	43	28	28	27
11-20	64	56	31	24	23
21-30	38	47	22	20	18
31-40	21	25	12	13	14
41-50	6	12	5	9	12
51-60	1	7	2	4	5
61-	0	0	0	2	1
I alt	193	190	100	100	100

Kilde: RA: Folketællinger i Grønland. 1834: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermission: (uden titel).

De otte tjenerinder, der i listen fra Friedrichsthal er anført for sig selv, er ikke medtaget i den oprindelige tabel. Deraf divergensen på det samlede antal beboere i denne tabel (383) i forhold til tabel 2 (391). Vi kender ikke alderen på dem, og det er derfor ikke muligt at placere dem i de respektive grupper af kvinder.

Til gengæld udgjorde kvinderne langt hovedparten af den voksne del af befolkningen i

Friedrichsthal i 1834, idet der var 91 kvinder og 66 mænd over 20 år. Dertil kommer otte kvinder, der er registreret som tjenerinder, jf. noten til tabel 4. Af kvinderne var 27 (30%) enker. Af den samlede befolkning var kun 26 personer (7 %) over 40 år, og blandt disse var der tre enkemænd og 15 enker. Der var således en del enker, men nogle af disse kan have været andenkone for en fanger før tilslutningen til den herrnhutiske menighed, hvor polygami ikke var tilladt. Israel dokumenterer (1969: 25) i en undersøgelse af de sociale og erhvervsmæssige forandringer i den grønlandske menighed ved Neuherrehut i 1700-tallet, at mændene med flere koner godt måtte beholde disse efter dåben. I materialet, der ligger til grund for indeværende undersøgelse, er der ingen eksempler på, at en fanger ved Friedrichsthal er noteret med flere koner. Til gengæld er en del angivet som forsørgere for enker og deres eventuelle børn, og det kan dække over en tidligere andenkone.

De 66 mænd over 20 år udgjorde 17 % af befolkningen og hele forsørgerpligten har ligget på denne gruppe. Det svarer til de oplysninger, som der tidligere er refereret til, hvor det angives, at hver fanger i gennemsnit skal skaffe føde, skind m.m. til 5-6 personer (Fig. 71).

De bare tal vidner om en befolkning, der har levet en hård og risikofyldt tilværelse med en meget høj dødelighed. Sundhedstilstanden har været dårlig, og fangererhvervet har medført mange ulykker med dødeligt udfald. Mange fangere er omkommet på fangsttur, og de efterladte enker og børn har været afhængige af, at andre i samfundet har kunnet overtage forsørgerbyrden. I perioder med dårlig

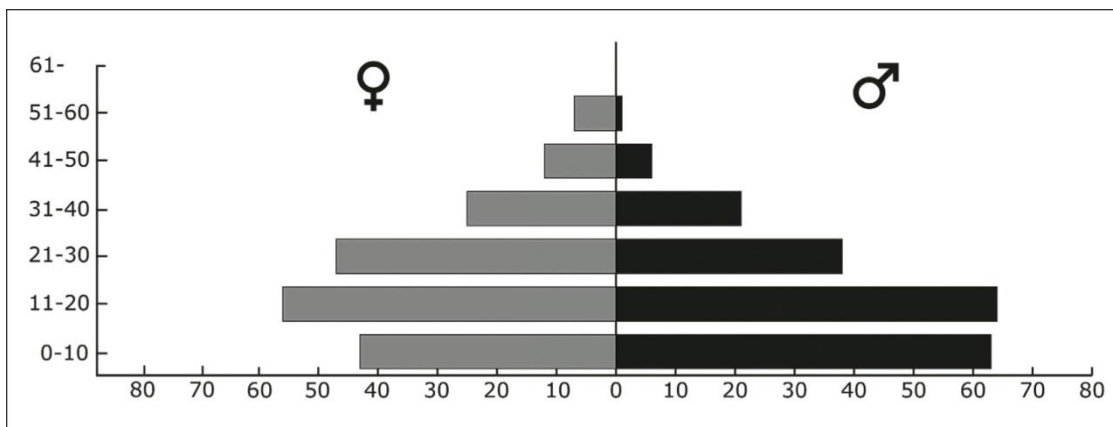

Fig. 37. Befolkningen i Friedrichsthal menighed 1834 fordelt på alder og køn.

Befolkningspyramiden for 1834 må formodes at give et billede af befolkningssammensætningen, der er tæt på forholdene, som de så ud i inuitsamfundet før en europæisk påvirkning. Børn og unge udgjorde langt over halvdelen af befolkningen, og kun en lille del blev mere end 50 år. Drengene var i klart overtal, hvilket kan være en konsekvens af, at piger i krisetider blev forladt eller sat ud i kulden. Til gengæld har risikoen ved fangererhvervet betydet, at mange fangere er omkommet, og der har været et overskud af voksne kvinder i forhold til mænd, så der var balance i det samlede antal af drenge/mænd og piger/kvinder. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

fangst var der en høj risiko for hungerdød, og i sådanne situationer lå det i det oprindelige samfund lige for, at enker eller forældreløse børn blev dræbt eller efterladt og dermed overladt til døden (Robert-Lamblin 2006). Det er derfor nærliggende at slutte, at den konkrete påviste skæve fordeling mellem drenge og piger i Friedrichsthal i 1834 er en følge af, at befolkningen eller dele af den i årene op til indvandringen til Vestgrønland har oplevet trangstider, og at nyfødte eller mindreårige piger er sat ud. Og overleveringerne indeholder da også fortællinger, der beretter om udsættelse af børn eller hele familier, hvilket også er berettet fra Sydøstgrønland (Rasmussen 1906).

De nævnte tal viser befolkningssituationen i 1834, altså ganske få år efter etableringen af missionsstationen i Kap Farvel området og en indvandring, der frem til 1831 år for år forøgede befolkningstallet. Man må formode, at der på dette tidspunkt endnu ikke er sket nogen nævneværdig påvirkning som følge af indvandringen til Vestgrønland hvad angår befolkningssammensætningen. Det er derfor nærliggende at slutte, at det billede, der her tegner sig af distriktets befolkning i tiden umiddelbart før indvandringen, samtidig afspejler forholdene i det Sydøstgrønland, som den tilvandrede befolkning kom fra – altså det oprindelige eskimoiske samfund!

Livet under nye forhold synes dog efterhånden at have indvirket på befolkningssammensætningen, i hvert fald på et enkelt område. Som for 1834 forefindes i Brødremenighedens arkiv en tabel for 1840, der viser fordelingen på køn og alder i Friedrichsthal menighed.¹³³ I årene fra 1834 til 1840 havde der kun været tale om en meget beskeden indvandring, og det samlede folketal (uden

¹³³ UA R.15.J.b.5.b: Tabelle über die Volksmenge bei der Brüder-Mission Friedrichsthal mit District dem 31. December 1840.

europæere) er da også stort set uforandret (394 i 1840 mod 383 i 1834), men der er nu i modsætning til seks år tidligere flere kvinder end mænd, nemlig henholdsvis 201 og 193. Og hele denne forskydning kan indkredses til forandringer inden for en enkelt aldersgruppe, nemlig 0-10 år, hvor der i 1840 var præcist lige mange drenge og piger, 50 af hver, mens der i 1834 i denne aldersgruppe var langt flere drenge end piger. Det kan i dette konkrete tilfælde kun have én forklaring: efter tilslutningen til Brødremenigheden er skikken med at udsætte eller ombringe pigebørn ophørt. En samlet og bredere tolkning af oplysningerne om befolkningen fra folketællingen i 1834 kan afprøves ved en sammenligning med oplysninger om tilsvarende forhold i en senere periode. Nedenstående tabel indeholder tal fra folketællingen i 1901, og igen vises fordelingen efter alder og køn i distriktet, der nu, efter at herrnhuterne er rejst, og missionen er overgået til den danske mission, hedder Frederiksdal. Denne gang er tallene fra Kap Farvel området sammenlignet med tal fra hele Vestgrønland.

Tabel 5

Befolkningens fordeling efter alder og køn i Frederiksdal distrikt 1901

<i>Alder</i>	<i>Mænd</i>	<i>Kvinder</i>	<i>Andel i %</i>	<i>Vestgrønland i %</i>
0-10	64	78	24	27
11-20	63	80	25	21
21-30	46	53	17	18
31-40	32	38	12	13
41-50	29	34	11	10
51-60	17	33	9	7
61-69	3	11	2	3
70-	0	0	0	1
I alt	254	327	100	100

Kilde: RA: Folketællinger i Grønland. A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Kolonien Julianehaabs Distrikt den 1. Oktober 1901. ; Grønlands Styrelse 1942: tabel 22.

Efter Friedrichsthal menigheds overgang til den danske mission anvendes nu betegnelsen "Frederiksdal". På forsiden af optællingslisten for 1901 er påført følgende anmærkning: "De Personer, ved hvis Alder er sat et Spørgsmaalstegn, ere alle forhenværende Hedninger fra Østkysten". Der er dog angivet alder ud for alle de pågældende personer, og skulle der være enkelte gange, hvor den skønnede alder er forkert, påvirker det dog ikke det samlede billede. Optællingslisten omfatter også den på det tidspunkt i Frederiksdal placerede overkateket Jens Chemnitz og familie (i alt otte personer), der dog er holdt uden for tallene i nærværende tabel.

Tallene i tabellen viser, at i 1901 var fordelingen mellem på den ene side gruppen af børn og unge og på den anden side gruppen af voksne stort set ens i henholdsvis Frederiksdal og hele

Vestgrønland. Det samme gælder fordelingen af mænd og kvinder. Der var på grund af det risikable fangererhverv stadig stor forskel på antallet af mænd og kvinder: Frederiksdal 254 mænd (44%) og 327 kvinder (56 %), Vestgrønland 5198 mænd (47 %) og 5976 kvinder (53%), men der var ikke længere den store forholdsmeæssige forskel i de to områder. Den markante forskel mellem 1834 og 1901 i Friedrichsthal ses i forholdet mellem drenge og piger: hvor der i 1834 var klart flest drenge, er der i 1901 et overskud af piger. Denne udvikling bekræfter antagelsen af, at den sydøstgrønlandske befolkning efter at have slå sig ned i Vestgrønland ikke længere i trangtid slog piger ihjel eller satte dem ud, dels på grund af af forbud mod dette, dels fordi der i det nye samfund var andre muligheder for at undgå sultedøden (Fig. 72).

På et enkelt væsentligt punkt adskilte forholdene i Kap Farvel området sig stadig klart fra forholdene i det samlede Vestgrønland, nemlig hvad angår folks levealder. Mens omkring 1% af befolkningen i Vestgrønland som helhed i 1901 var 70 år eller derover, var der slet ingen personer i Kap Farvel området i denne aldersgruppe. Af materialet, der ligger til grund for tabellen, fremgår, at i 1901 var fire personer (én mand og tre kvinder) i Vestgrønland 80 år eller derover, mens de tre ældste personer i Frederiksdal alle var 67 år: Renatus bosat i Illorsuatsiaat, Rosine bosat i Illukasik og Henriette bosat i Anorliuitsoq.

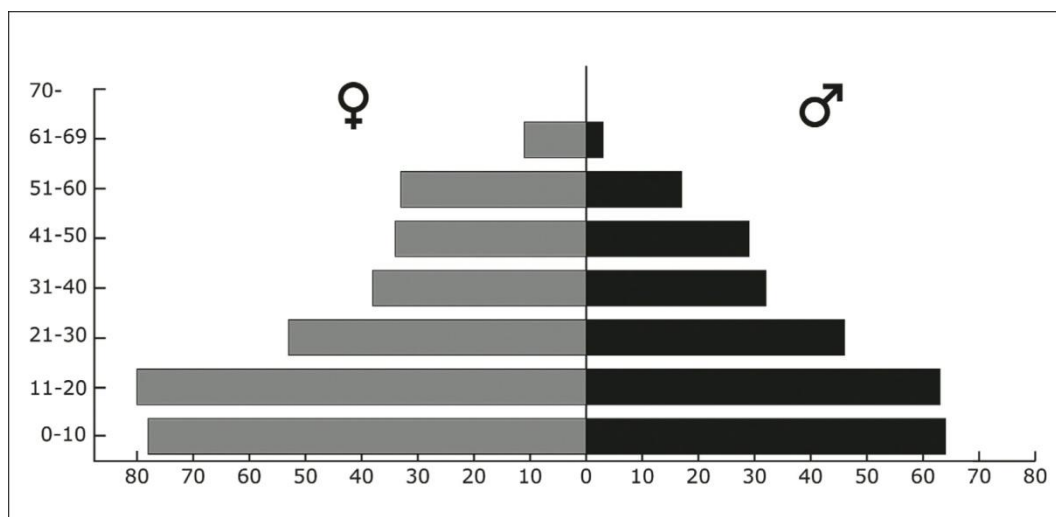

Fig. 38. Befolkningen i Frederiksdal Distrikt 1901 fordelt på alder og køn.

Figuren viser fordelingen på køn og alder iblandt befolkningen i Frederiksdal i 1901, året efter at de herrnhutiske missionærer forlod Grønland. I forhold til 1834 ses nogle markante ændringer: Der var nu lige mange drenge og piger, og da der stadig var mange dødsulykker blandt fangerne, opstod et samlet stort overskud af kvinder. Børn og unge udgjorde nu en mindre del end i 1834, ca. halvdelen, mens der var flere ældre. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

Uanset de påviste forskelle er det gennemgående træk dog, at befolkningen i Friedrichsthal, fra de første østgrønlandske indvandrere i 1824 til de sidste indvandrere i 1900 slog sig ned ved missionsstationen, har været udsat for en påvirkning og en udvikling, som førte til, at sammensætningen af befolkningen derefter i vid udstrækning svarer til resten af den koloniserede del af Grønland.

Befolkningens fordeling på bopladser

Mandtalslister og designationslister fra Brødremenigheden og folketællingerne fra de danske myndigheder giver ud over oplysninger om befolkningens størrelse, fordeling på køn og alder m.v. over hele perioden også præcise informationer om, hvor i distriktet befolkningen boede de år, hvor optællingerne er foretaget. Med udgangspunkt i tallene, der fremgår af bilag 1, foretages nu tre nedslag, der viser befolkningens fordeling på bopladser i Kap Farvel området i tre udvalgte år, nemlig 1834, 1855 og 1901. Derved sigtes på at skabe et overblik over den samlede mobilitet i området i den del af 1800-tallet, hvor den pågældende befolkning hørte ind under den herrnhutiske menighed.

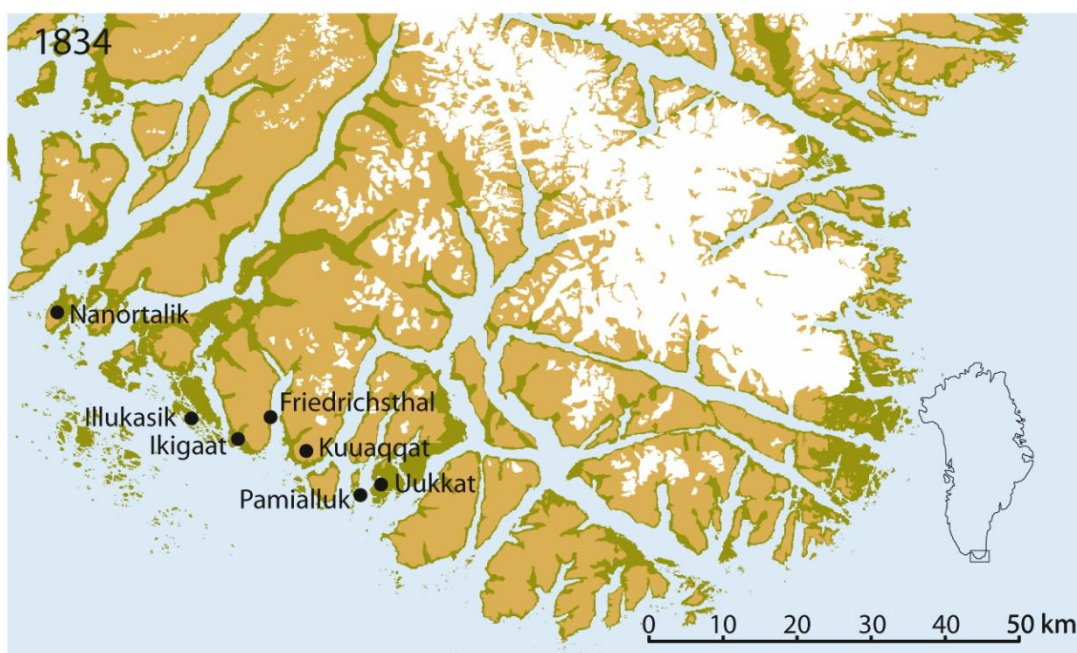

Fig. 39. Beboede pladser i Friedrichsthal Distrikt 1834.

I de første år efter etableringen af missionsstationen Friedrichsthal var den herrnhutiske menighed bosat ved selve missionsstationen eller på et mindre antal bopladser tæt ved denne. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

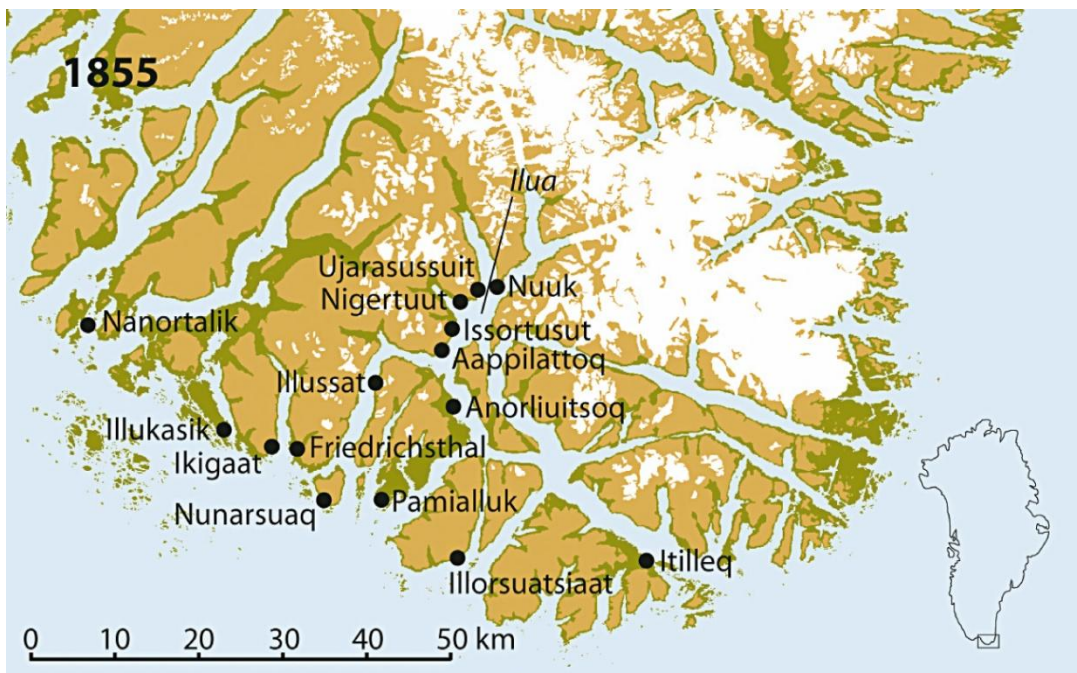

Fig. 40. Beboede pladser i Friedrichsthal Distrikt 1855.

I midten af århundredet var befolkningen i den herrnhutiske menighed under Friedrichsthal spredt ud på et større antal bopladser og dækkede en større del af distriktet, herunder Ilua, området bag de store øer, der ligger ud mod det åbne hav. Dette var ikke mindst et resultat af de danske myndigheders stærke pres mod de herrnhutiske missionærers ønske om at koncentrere menigheden omkring missionsstationen, samt oprettelsen af handelsstationen ved Pamialluk i 1848. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

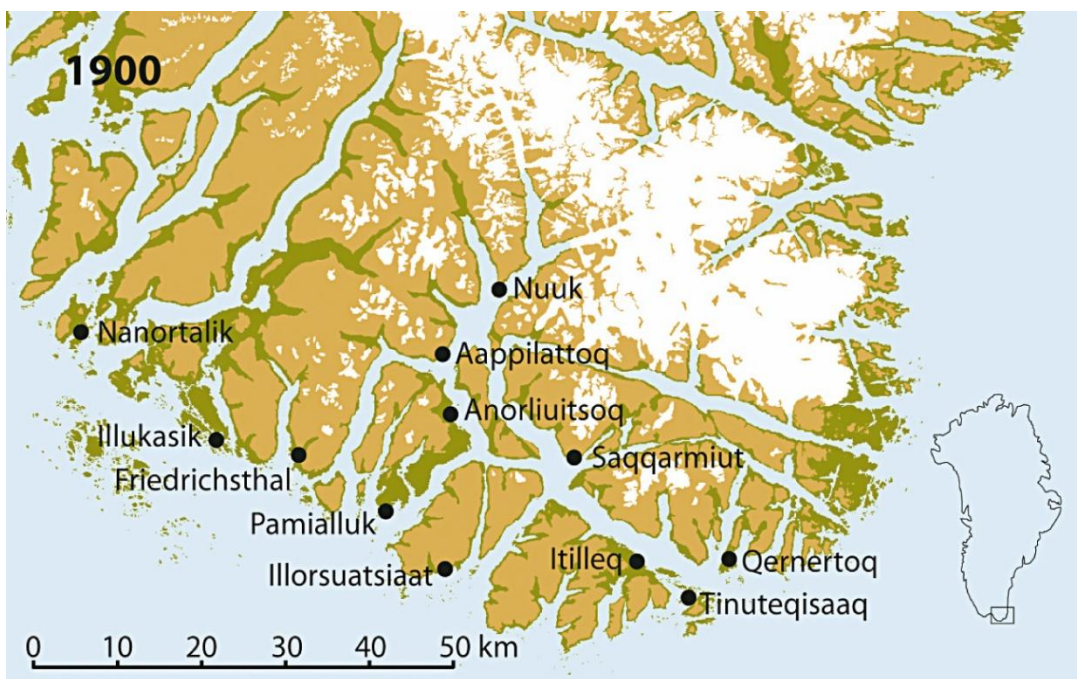

Fig. 41. Beboede pladser i Friedrichsthal Distrikt 1900.

I 1893 etablerede Handelen et udsted ved Itilleq, og de danske myndigheders bestræbelser på en spredning af befolkningen var nu slået helt igennem. Ved Brødremenighedens afrejse fra Grønland i 1900 var menigheden i Friedrichsthal udover selve missionsstationen således bosat på ti bopladser jævnt fordelt over hele den vestlige del af Kap Farvel-området. Kilde: RA Folketællinger i Grønland.

Materialet fra Brødremenighedens lister og de danske folketællinger indeholder omkring 25 identificerbare lokaliteter, der i den omhandlede periode var beboet i kortere eller længere tid (se bilag 1). Der kan imidlertid derudover have været steder, der kun har været bosat i meget kort tid og i år, hvorfra vi ikke har oplysninger. Det er fx tilfældet med Illukoq syd for Itilleq (Raahauge et al. 2005: 12). Derudover er der enkelte tilfælde, hvor nogle af menighedens medlemmer boede på en boplads, hvis beboere hørte under den danske menighed, fx Papikitsok, hvilket vil sige uden for Kap Farvel området.

Kortet over distriktets beboede pladser i 1834 viser en stærk koncentration af menigheden i Friedrichsthal og nogle få bopladser i umiddelbar nærhed af missionsstationen (Fig. 73). Den stærke koncentration accentueres af, at hovedparten af befolkningen boede i selve Friedrichsthal, hvor befolkningstallet i den efterfølgende periode steg støt og omkring 1850 var på mere end 300 personer. I perioden 1833-1850 udgjorde befolkningen på missionsstationen mellem 56 og 70% af det samlede registrerede befolkningstal i distriktet.

Problematikken omkring den stærke befolkningskoncentration og de danske myndigheders bestræbelser på at overtale eller tvinge de herrnhutiske missionærer til at sprede menigheden er tidligere beskrevet. Fra midten af århundredet skete der en forskydning af befolkningens bosættelse mod syd, og der var i 1855 14 beboede pladser mod seks i 1834 (Fig. 74). En stor del af befolkningen var nu bosat ved den nyoprettede danske handelsstation Pamialluk og på bopladser i Ilua, fjordsystemet bag Pamialluk Ø. Selv om antallet af beboere ved missionsstationen var faldet mærkbart, var Friedrichsthal stadig den talmæssigt største bebyggelse i Kap Farvel området. Det blev den ved med at være århundredet ud, men samtidig steg befolkningstallet i Pamialluk støt henimod 1880, og der skete en stabilisering af antallet af beboede pladser i Ilua området.

I de sidste 15 år af 1800-tallet skete en yderligere forskydning mod syd, og en stigende del af menigheden boede på bopladser tæt ved Kap Farvel (Fig. 75). Dette falder sammen med indvandringen af de sidste store grupper i perioden 1887-1900. Det er tidligere nævnt, at oprettelsen af udstedet Itilleq i 1893 mod forventning ikke kunne forhindre, at de sidste folk i Sydøstgrønland slog sig ned ved missionsstationen. Ved efterårsmødet 25. september 1895 besluttede Julianehåb Forstanderskab derfor at fremsende en anmodning til inspektøren om tilladelse til at åbne op for fri handel med alle handelsvarer ved Itilleq med følgende begrundelse: ”Anlægget Itivdleq er vel oprindelig anlagt særlig med Hedningene for Øje, men Omegnen er faktisk kun beboet af Vesterlændinge der er vant til europæiske Fødemidler.”¹³⁴ Det kan imidlertid påvises, at fx nogle af

¹³⁴ RA 1882-1899: Referat fra efterårsmødet, 25. september 1895.

de 50 personer, der i 1887 slog sig ned ved Friedrichsthal, efterhånden sivede ud og bosatte sig på bopladserne, blandt andet i området omkring Itilleq (Jensen 2002b). Selv om oprettelsen af det pågældende udsted ikke opfyldte intentionen om på dette tidspunkt at stoppe indvandringen fra Østgrønland, så synes det i det mindste for nogle grupper af regionens befolkning at have medvirket til at fremme udflytningen til den allersydligste del af området.

Under eet viser disse eksempler på befolkningsfordelingen i Kap Farvel området, at store ændringer fandt sted i bosættelsesmønstret i løbet af en forholdsvis kort periode. En grund hertil er givetvis myndighedernes pres for at få befolkningen til at bo spredt. Rent tidsmæssigt falder bevægelserne i bosættelsesmønstret sammen med de tre indvandringsperioder, der tidligere er påvist. Den første hurtige periode med stærk koncentration ved og omkring missionsstationen. Dernæst en afmatning med en mindre indvandring, men til gengæld med en udflytning til området omkring Pamialluk og Ilua. Og til sidst, efter midten af 1880-erne, en sidste kraftig indvandring over en kort årrække samtidig med en udflytning til den allersydligste del af Kap Farvel området.

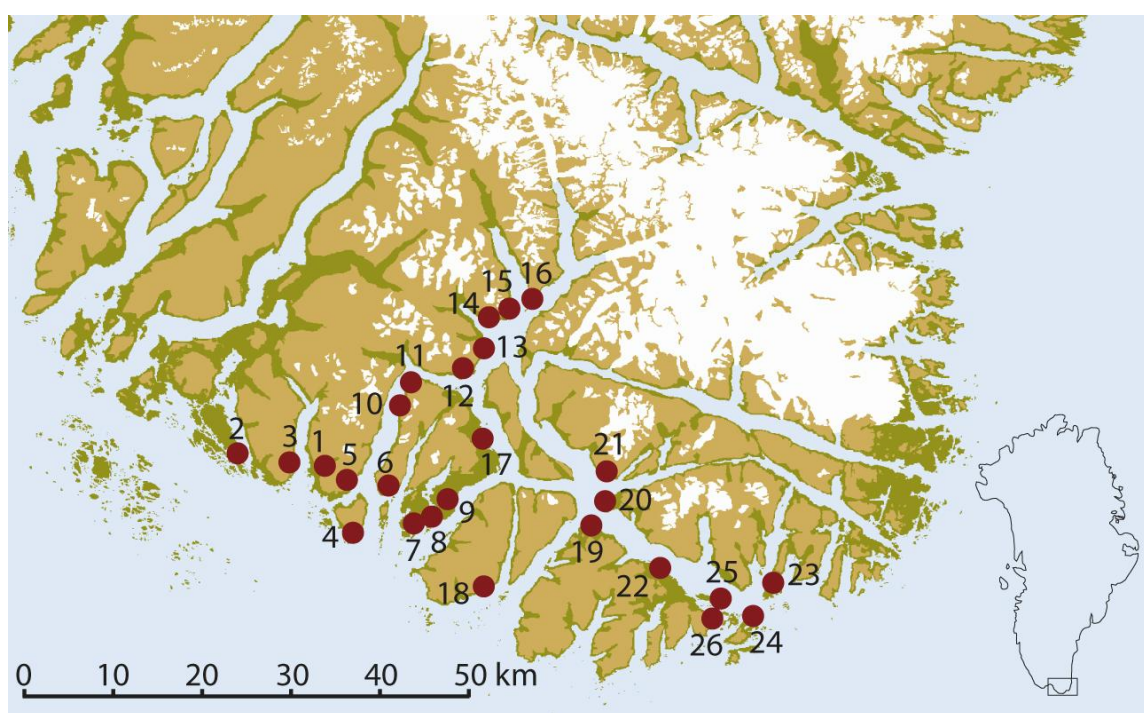

Fig. 42. Kortet viser samtlige kendte bopladser, som i perioden 1824-1900 i kortere eller længere tid har været bosat af folk, der var medlemmer af den herrnhutiske menighed i Friedrichsthal. Hovedparten optræder i folketællingerne 1834-1901 og i de herrnhutiske mandtalslister, mens enkelte kendes fra andet materiale. Enkelte bopladser nævnt i folketællingerne (Ippimmiut, Ikerasak og Qeqertatsiaq) er ikke identificeret, mens andre bopladser kan have været beboet i perioder uden at være nævnt i det historiske materiale.

1. Friedrichsthal; 2. Illukasik; 3. Ikigaat; 4. Nunarsuaq; 5. Kuuaqqat; 6. Kuummiut; 7. Pamialluk; 8. Uukkat; 9. Utoqqarmiut; 10. Illussat; 11. Illusaatissat; 12. Aappilattoq; 13. Issortusut; 14. Nigertuut; 15. Ujarasussuit; 16. Nuuk; 17. Anorliuitsoq; 18. Illorsuatsiaat; 19. Kuummiut; 20. Sammissoq; 21. Saqqarmiut; 22. Itilleq; 23. Qernertoq; 24. Tinuteqisaq; 25. Qeqertasussuk; 26. Illukoq.

Både i midten og i slutningen af århundredet boede udflytterne først meget spredt på mange bopladser, hvorefter nogle af de nye bopladser igen er fraflyttet og det samlede antal bopladser dermed reduceret. Enkelte bopladser, fx Qeqertasussuk, er beboet i så kort en overgang, at de ikke er nævnt i folketællingerne, men kun i en enkelt mandtalslister fra Brødremenigheden. Og det er muligt, at andre beboede pladser end den tidligere nævnte Illukoq syd for Itilleq slet ikke er nævnt i materialet. Ud fra folketællinger og mandtalslister kan det imidlertid dokumenteres, at der i 1855 var ni bopladser i Ilua området, inklusive Pamialluk, i 1870 fem bopladser. I 1896 var der fem bopladser i området ved Itilleq, i 1901 fire.¹³⁵

En sådan udflytning til et større antal bopladser med en efterfølgende stabilisering på færre pladser er også påvist af Robert-Jamblin i Ammassalik området i årene efter oprettelsen af handelsstationen dér i 1894 (Robert-Jamblin 1986: 77-79). Denne demografiske bevægelse synes således at være en almindelig tendens i denne type samfund, når ude fra kommende aktører i længere tid slår sig ned i eller tæt ved den derboende befolkning.

Ved udgangen af århundredet, efter den sidste indvandring fra Østgrønland og efter at Brødremenigheden havde forladt landet, var der i Kap Farvel området 11 beboede pladser fordelt jævnt over hele regionen (Fig. 76).

Familierne

Som hovedregel er personerne i folketællingerne og mandtalslisterne angivet familievis. Som den første nævnes familiens overhoved, hvilket i hvert fald i begyndelsen og midten af århundredet altid var familiens forsørger, altså fangeren, derefter dennes nærmeste familie og endelig de øvrige personer, der var tilknyttet familien. Den familie fra Friedrichsthal, der i folketællingen fra 1834 er nævnt allerførst i mandtalslisten, er et typisk eksempel:¹³⁶

Navn	Alder	Stand	Bemærkning
1. Joh. Michael	50x	gift	

¹³⁵ RA Folketællinger i Grønland: 1850: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision: Designation over Grønlændere og Blandinger under Fredriksthals Missions Station 1855. af Missionsforstander Ihrer; 1870: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Julianehaab District den 1ste December 1870; 1901: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Kolonien Julianehaabs Distrikt den 1. Oktober 1901.

UA R.15.J.b.5.b.: 1896, Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1896.

¹³⁶ RA Folketællinger i Grønland: 1834: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision. Det oplyses i en note i denne folketælling, at hvor der ud for folks alder er angivet et x, er der tale om den omtrentlige alder.

2. Mar. Sophie	48x	gift	hans kone
3. Johanna Elisabeth	24x	ugift	deres datter
4. Samuel	14	ugift	antagen
5. Antonia	46x	enke	
6. Zephta	22	ugift	} enkens børn
7. Louise	18	ugift	
8. Nathaniel	12	ugift	

Familien bestod altså af et par, deres barn og en plejesøn. Dertil kommer en enke og hendes børn, som fangeren også forsørgede. Denne familie repræsenterer en ganske normal familietype gennem hele århundredet. I nogle af listerne oplyses det også explicit, hvem der underholdes af hvem, og i nogle tilfælde også deres eventuelle familierelationer. Det kan fx være forsørgerens eller konens forældre (oftest moderen) eller søskende, eller der kan blot være angivet, at der er tale om en enke og dennes eventuelle børn. Det skal her erindres, at hvor det er angivet, at en kvinde er enke, kan der være tale om fangerens tidligere andenkone. Der er ingen hjælp at hente i materialet, der ingen steder oplyser om sådanne tilfælde, eller om der rent faktisk er tale om, at den pågældendes mand er død.

I 1834 var der i menigheden ved Friedrichsthal 50 familier med 383 personer. Det giver en gennemsnitsstørrelse på 7,7 personer pr. familie i hele distriktet. For missionsstationen og distriktets bopladser særskilt er tallene henholdsvis 7,5 og 8 personer. I løbet af århundredet blev der gennemsnitligt færre medlemmer i de enkelte familier. Der var dog ikke tale om store ændringer, og det var i sidste del af 1800tallet stadig almindeligt, at der til en familie kunne være knyttet forskellige personer, som fangeren ud over sin egen nære familie også skulle forsørge.

I flere af listerne opregnes, hvilke familier, der boede sammen, og dermed får vi oplysninger om antallet af huse, og hvor mange personer, der boede i hvert hus. De kunne i de første år rumme mange personer. 1840 boede hele menighedens 394 indbyggere (60 familier) i 19 huse, svarende til 21 personer (tre familier) fordelt på hvert hus. Der var dog store forskelle på husstørrelserne fra sted til sted, fx boede der i 1845 i Utoqqarmiut 42 personer i bopladsens eneste hus, mens der ligeledes i et enkelt hus i Illussat boede 10 personer.¹³⁷

¹³⁷ RA: Folketællinger i Grønland: 1840: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlændere og Blandingere ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1840; 1845: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grøn lændere og Blandinger ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1845.

Mens der i løbet af århundredet ikke skete store ændringer i den normale families sammensætning og størrelse, så opstod der til gengæld store forandringer i forhold til, hvordan familierne boede. I første del af 1800-tallet var boligen fælleshuset, mens boligformen i slutningen af århundredet helt var overgået til små enkeltfamiliehuse. I 1901 boede der én familie pr. hus mod tidligere tre i hvert hus, og det gennemsnitlige antal beboere pr. hus var faldet til 6,8. Husstørrelserne på de større og mindre beboede steder udviser mindre forskelle, og de opstillede eksempler peger på, at gennemsnitsfamilierne er mindst på de større beboede pladser, missionsstationen og den centrale handelsstation, og størst på bopladserne ude i distriktet:

Tabel 6

Fordeling af personer pr. hus i Frederiksdal og distrikt i 1901

1. eksempel: Frederiksdal	6,7	person	pr. hus
Resten af distriktet	6,9	do	do
2. eksempel: Frederiksdal,	6,7	do	do
Pamialluk, Illukasik	5,6	do	do
Resten af distriktet	8,0	do	do

RA: Folketællinger i Grønland. A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Kolonien Julianehaabs Distrikt den 1. Oktober 1901.

Der kan være flere forklaringer på det nye boligmønster. I første del af 1800-tallet har boligen været det traditionelle fælleshus, som bl.a. har været anvendt af større grupper, der hyppigt skiftede vinterboplads (Gulløv 1986). Den første tid efter missionsstationens oprettelse har befolkningen bibeholdt fælleshuset. Efter etableringen af Friedrichsthal og i løbet af århundredet også nogle faste bopladser i distriktet er mobiliteten faldet, og befolkningen er gennemgående blevet mere stationær. Ændringen i boligmønsteret kan også forklares som en følge af en stigning i indtægten ved indhandling af skind og spæk. Fordeling af fangst krævede et meget solidarisk system, mens et system med flere pengeindtægter kunne påvirke erhververne til at tænke mere individuelt og dermed i mindre og selvstændige boliger (Petersen 1965). Samtidig er udviklingen henimod mindre huse til enkelte familieenheder med al sandsynlighed styrket af de tiltag, der fra de danske myndigheders side er gjort for at forbedre boligforholdene. Der er givet lån til opførelse af nye boliger til nogle af de driftige fangere, bl.a. i forbindelse med bestræbelserne på at sprede befolkningen. Tendensen er da også tydeligst i Pamialluk og Illukasik, der tog imod en stor del af udflytningen.

Fig. 43. Tjenerinderne i Friedrichsthal fotograferet uden for deres hus. Missionærerne havde tilknyttet et antal kvinder, der hjalp til med eksempelvis den daglige husholdning og i forbindelse med forberedelser til forsamlinger i kirken. Der var tale om enker og unge kvinder, der dermed tjente til en del af livets ophold. Fra i hvert fald midten af 1800-tallet boede disse kvinder i deres eget hus. Bohlmann 1900, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 910.

I Brødremenighedens materiale nævnes ofte særskilt en gruppe kvinder, enten enker eller ugifte, der arbejdede for missionens folk. Det fremgår i de første mandtalslister oftest ikke, om disse tjenestefolk boede for sig eller rundt om i de enkelte familier. Først i mandtalslisten fra 1870 fremgår det tydeligt, at de otte kvinder, der er ”i Tieneste ved Missionen”, boede i deres eget hus.¹³⁸ På denne måde synes de ikke at være tilknyttet en familie med fast forsørgerpligt. Etableringen af et selvstændigt hus for de pågældende kvinder kan i øvrigt virke som et enkelt levn fra det herrnhutiske system med inddeling af befolkningen i kor, der boede særskilt (Fig. 77). Ændringen i familie- og boligformer var mærkbar for en del øvrige kvinder, især enker, og deres børn. I slutningen af århundredet forefindes eksempler på, at ikke en fanger, men en kvinde var anført først i en familie, det vil sige som familiens overhoved. Som eksempel skal nævnes Benigne, født i 1846. Omend hendes situation ikke skal tages som typisk, så kan det dog som eksempel stå som kontrast til den første familie, som indledte dette afsnit. Benigne boede i 1890 i Friedrichsthal

¹³⁸ UA R.15.J.b.5.b.: Mandtalsliste over den grønlandske Befolkning i Friedrichsthals Missionariat indtil 31te Dec. 1870

sammen med sin mand Isak og deres to børn i hus nr. 16, og sammen med dem boede Isaks bror, dennes kone og deres to børn. Men i 1896, fremgår det af den sidste mandtalsdliste over menighedens befolkning, som vi har fra Brødremenigheden, var Isak død, og broderen David var med sin familie flyttet til Illukasik, hvor de havde fået deres eget hus. Benigne er anført som enke og husejer og boede nu alene i huset sammen med sine to børn. Det fremgår ikke, hvordan Benigne skaffede sig til dagens udkomme.¹³⁹

Det oprindelige eskimoiske samfund var bygget op om familierne. Flytningen til Vestgrønland og etableringen i det europæisk styrede samfund medførte for de indvandrede østgrønlandere de første ændringer i familiemønster og boligform. De store bofællesskaber splittedes i mindre enheder baseret på den enkelte familie, hvilket må have betydet et svagere socialt netværk for de i forvejen dårligst stillede. Det sociale ansvar, der lå i det traditionelle slægtsskabssystem, blev svækket, til gengæld indførtes gradvist en vis grad af hjælp fra det offentlige.

Mobiliteten i Friedrichsthal distrikt i 1800-tallet

En case om Tittus, Brigitte, Matthæus, Augusta og deres efterkommere

Med folketællinger og mandtalslister som primære kilder er der i det foregående opregnet en række oplysninger af først og fremmest statistisk art om befolkningen i 1800-tallets Friedrichsthal distrikt, der giver et samlet billede af udviklingen i befolkningstallet, fordelingen mellem køn og alder, familiernes størrelser og sammensætning, bosættelses- og boligmonstret, migrationer inden for distriktet m.m.

I dette afsnit vil der blive set på de tilsvarende forhold, men ud fra informationer, med baggrund i hvilke vi kan følge nogle udvalgte familier igennem den samme periode. Frem for alt vil det give mulighed for at komme tættere på nogle af områdets beboere og ganske vist uden billeder at ”få sat ansigt” på disse. Fra at være dele af statistikker vil de kunne fremtræde som enkeltindivider, og oplysningerne om dem vil bidrage til at skabe indblik i deres liv og livsbetingelser.

Udgangspunktet er et nedslag i 1845 i bopladsen Kuummiut på den vestlige del af Pamialluk Ø ikke langt fra det sted, hvor den danske handelsstation Pamialluk blev etableret tre år senere. Det er i det tilgængelige kildemateriale fra denne periode første gang, at Kuummiut er registreret som boplads. Der var i det anførte år kun et enkelt hus, og i dette boede to familier, i alt 25 personer. Hvem var disse beboere, hvor kom de fra, hvorfor boede netop de sammen i Kuummiut i 1845, hvor boede de

¹³⁹ UA R.15.J.b.5.b.: Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1890; Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1896.

Fig. 44. Kuummiut ligger mellem Friedrichsthal og Pamialluk og var i løbet af 1800-tallet beboet i flere perioder, bl.a. i 1845, hvor familien Tittus og Brigitte og familien Matthæus og Augusta boede i bopladsens eneste hus. I forgrunden ses en boligtomt fra kolonitiden, hvor resterne af tagets trækonstruktion anes. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

og deres efterkommere i resten af århundredet, og giver materialet andre udsagn om deres liv og livsbetingelser (Fig. 78)?

Der er ikke overleveret noget skriftligt kildemateriale fra eller specifikt om disse familier, men deres blotte tilstedeværelse har alligevel sat sig spor i de benyttede kilder. Ved at følge disse spor både tilbage i tiden til tidspunktet omkring etableringen af den hernehutiske menighed i Kap Farvel regionen og frem mod slutningen af århundredet kan de enkelte løsrevne informationer stykkes sammen til et samlet overblik over nogle af de hændelser og begivenheder, som har præget familierne, og på den måde kan der konstrueres i det mindste en ramme, inden for hvilken deres liv har udspillet sig.

Kildematerialet er som udgangspunkt folketællingerne. Fra den første i 1834 frem til 1901 giver disse os oplysninger om, hvor de udvalgte familier boede, familiernes størrelse, skiftende bofæller m.v. Dertil kommer kirkebogen for Friedrichsthal for perioden 1824-1900, der indeholder en række

supplerende informationer om menighedens medlemmer. Kirkebogen nævner i kronologisk rækkefølge alle de personer, der er blevet døbt i Friedrichsthal af Brødremenigheden. Hver indført person er angivet med et nummer, som der refereres til andre steder i kirkebogen, og som her vil blive nævnt første gang personen nævnes i relation til kirkebogen, fx (174) Tittus. Derudover er noteret døbenavn og dåbsdato, og for dem der er flyttet til fra Østgrønland også det oprindelige grønlandske navn. Hvor dette nævnes, gengives det i den i kirkebogen anvendte stavemåde. Endelig er der i en del tilfælde også oplysninger omkring familierelationer, ægteskab og dato for død og dødsårsag. Personerne er ofte anført, dvs blevet døbt, familievis, men der er også flere eksempler på, at personer er døbt på andre tidspunkter end den øvrige familie (NKA 1824-1900). Endelig kan Brødremenighedens optællingslister i visse tilfælde give enkelte supplerende oplysninger, som kan bidrage med mere detaljeret viden om enkeltpersoner. Navnene på de enkelte personer forekommer ofte med forskellige stavemåder, men for at undgå forvekslinger vælges her i de konkrete tilfælde at anvende én stavemåde.

I folketællingen for 1845¹⁴⁰ er der i Kuummiut registreret nedenstående to familier, der boede i alt 25 personer sammen i et fælleshus. De enkelte personer er anført med navn, alder, civilstand og indbyrdes familierelationer. Specielt for denne folketælling angives også de enkelte personers fødested, og der skelnes mellem Østgrønland, Friedrichsthal og Friedrichsthal distrikt, i sidste tilfælde uden angivelse af hvilken boplads, vedkommende er født på.

Første familie:

Tittus, fanger (33, Østgrønland)

Brigitte, hans kone, (32, Østgrønland)

Deres børn:

Elisa (9, Friedrichsthal)

Esra (5, distriktet)

Josua (2, distriktet)

Mandens søskende;

Friedrika, ugift (27, Østgrønland)

Heinrich, ugift (24, Østgrønland)

Mandens slægtninge:

Elisabeth, enke (41, Østgrønland) og hendes 3 børn

Maria (18, Friedrichsthal)

¹⁴⁰ RA: Folketællinger i Grønland: 1845: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlandere og Blandinger ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1845.

Amalia (8, Friedrichsthal)

Paulina (5, Friedrichsthal)

Desuden:

David, ugift fanger (19, Friedrichsthal) og hans to søskende

Theresia, ugift (24, Friedrichsthal)

Micha (14, Friedrichsthal).

Anden familie:

Matthæus, fanger (43, Østgrønland)

Augusta, hans kone (38, Østgrønland)

Deres børn:

Tabea (16, distriktet)

Erdmuth (13, distriktet)

Blandina (7, Friedrichsthal)

Enoch (4, distriktet)

Abia (17, distriktet), deres plejesøn

Mandens slægtninge:

Phöba (46, Østgrønland), ugift, mandens søster

Mariana (31, Østgrønland), ugift, mandens søster

Joab (30, Østgrønland), ugift fanger

Daniel (23, Østgrønland), ugift fanger.

De to familier, der boede sammen i Kuummiut i 1845 var bygget op om de to forsørgere Tittus og Matthæus og deres koner Brigitte og Augusta. Foruden koner og børn var der til familierne tilknyttet slægtninge til de to fangere, fx ugifte kvinder, en enke og hendes børn, men dog også voksne fangere, der kunne bidrage til fangsten. Børnene og de unge er født i området som en del af menigheden, nogle i Friedrichsthal, andre i distriktet, hvilket tyder på en del mobilitet blandt de pårørende. Derimod er de voksne født i Østgrønland og er indvandret til området, hvor de har tilsluttet sig den herrnhutiske menighed og er blevet døbt. Man vil derfor kunne finde dem i kirkebogen blandt de mange, der blev døbt i årene lige efter etableringen af missionsstationen. Kirkebogen oplyser, at (174) Tittus, der oprindeligt hed Auamio, blev døbt 15. januar 1826. Han var på det tidspunkt tolv år gammel. Allerede i december 1824, altså som nogle af de allerførste i

Friedrichsthal, var hans forældre (59) Abia (Oqāraq) og (60) Benigne (Tarte) og fire yngre søskende blevet døbt. Det fremgår ikke, hvorfor Tittus ikke er blevet døbt sammen med sine forældre og søskende. Tittus' forældre døde allerede i 1826 og 1828, dødsårsagen er ikke angivet.

(133) Brigittes (Tupernaq) forældre var (65) Elisa (Ussuena)¹⁴¹ og (66) Bibiana, der ligesom Tittus's mor også oprindeligt hed Tarte, blev døbt og indført i kirkebogen samtidig med Tittus' forældre. Elisa døde i 1833 og efterlod Bibiana som enke med fire børn. Året efter blev Tittus og Brigitte gift.

Den anden fanger fra Kuummiut i 1845 var Matthæus. Hans oprindelige navn var Kappaq og han blev døbt i marts 1827 omkring 25 år gammel og indført i kirkebogen som nummer 238. Blandt kirkebogens oplysninger fremgår det, at Matthæus var bror til den tidligere nævnte Elisa, Brigittes far. I 1828 blev Matthæus gift med (108) Blandine. Matthæus og Blandine fik derefter to børn, (293) Tabea og (376) Erdmuth, men sidstnævnte døde i 1832 kun eet år gammel, og da parret året efter fik endnu en pige, opkaldtes hun efter god gammel grønlandsk skik efter sin afdøde søster og døbes (448) Erdmuth.

I 1834 var Tittus og Brigitte altså et ganske ungt og nygift par, omtrent henholdsvis 21 og 23 år, og Tittus er i folketællingen, der blev udført samme år, opført som forsørger for folketællingens 30. familie i Friedrichsthal. De har ikke selv nogen børn, men ikke desto mindre en stor forsørgerbyrde. Hos dem bor nemlig hans søskende Augusta, Friederica, Heinrich og Benjamin på henholdsvis 23, 15, 13 og 11 år, samt Brigittes mor Bibiana (enke, 42 år) og Brigittes søskende Cornelia, Simon, Amos, Sem og Paulina på mellem 15 og 1 år. Denne folketælling lister blot familierne op og oplyser ikke, hvilke familier, der bor sammen i husene. Vi ved således ikke, hvem Tittus, Brigitte og deres familier eventuelt boede sammen med.

Samme år finder vi parret Matthæus og Blandine og deres to døtre på bopladsen Uukkat på Pamialluk Ø. Sammen med dem bor hans tre søstre Julia (enke, 40 år), Phoebe (ugift, 37 år) og Mariane (ugift, 19 år) og to 18-årige drenge Tobia, der er Blandines bror, og Joab, der er "antagen", dvs. taget til familien.¹⁴²

Ved den næste folketælling, som fandt sted i 1840¹⁴³, boede Tittus og Brigitte stadig i Friedrichsthal. I forbindelse med registreringen er de enkelte huse nu nummererede, og deres hus er benævnt "hus 12". Ifølge folketællingen havde de to børn, Elisa (3 år) og Marthe (1 år), men på

¹⁴¹ Elisa er her et drengenavn. Der er i Grønland i vore dage stadig enkelte eksempler på denne brug af navnet.

¹⁴² RA: Folketællinger i Grønland: 1834: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermission: (uden titel).

¹⁴³ RA: Folketællinger i Grønland: 1840: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlandere og Blanding ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1840.

dette punkt giver kirkebogen en del supplerende oplysninger. Parret havde i juni 1835 fået deres første barn, en dreng, der blev døbt (512) Elisa efter Brigittes afdøde far, men barnet døde allerede i februar 1836. Året efter fik de endnu en søn, der også blev døbt (544) Elisa. Det er ham, der optræder i folketællingen. I 1839 fik de igen en søn, der samme dag, som han blev født, blev døbt (596) Esra.

Den hurtige dåbshandling tyder på, at drengen har været svagelig, og han døde da også kort tid efter, kun ni dage gammel. Den nævnte Marthe er ikke deres barn, og det er usikkert, hvem hendes forældre er. Parret har altså inden for godt fire år fået tre børn, hvoraf kun det ene overlevede, men har til gengæld taget et spædbarn til sig.

Som tilknyttet deres familie er nu kun anført Tittus' tre søskende Frederikke, Henrik, der som 18-årig havde status af fanger, og Benjamin. Brigittes søster Kornelia (22 år) var nemlig i mellemtiden blevet gift med og flyttet til Otto (26 år), som boede på bopladsen Kuuaqqat sammen med to brødre på henholdsvis 24 og 16 år. Otto var fanger, men det angives også, at han var "Skolelærer" og Kornelia var "Læserinde". Hos dem boede også Bibiana, Kornelias mor, der altså var flyttet med fra Friedrichsthal sammen med tre andre af hendes børn. Af disse var Simon (18 år) "sindsvag". Om Bibiana oplyses: "Underholdes med Sine af Familien og Nationen". Ved udtrykket "underholdes af nationen" skal forstås, at man fik til livets opretholdelse af fangerne på stedet. I forhold til 1834 mangler sønnen (69) Amos, der døde i 1835 omkring elleve år gammel.

I folketællingens hus nummer 12 i Friedrichsthal boede nu også Matthæus. Han og Blandine havde siden 1834 fået to døtre, (509) Pauline og (547) Pauline, men begge var døde inden de er fyldt et år, og i september 1837 døde også deres mor, Blandine. Allerede i november samme år blev Matthæus gift med (87) Augusta, som var Tittus' ældste søster, og de fik året efter en datter, døbt (582) Pauline opkaldt efter sine to afdøde halvsøstre, men efter et halvt år var også hun død! Endnu en datter, (608) Blandine, født i 1840 og navngivet efter Matthæus' første kone, optræder i folketællingen. Sammen med sine børn fra første ægteskab var Matthæus nu flyttet til Friedrichsthal og boede sammen med sin nye svoger Tittus og dennes familie. Med til Friedrichsthal var flyttet to af hans søstre, Phoebe og Mariane, mens den tredje søster (227) Julia, der var enke allerede ved tilslutningen til Brødremenigheden, nu også selv var død uden tilsyneladende at have efterladt sig nogen børn. Som en del af familien er desuden opgivet drengen Paulus (13 år), der betegnes som "Fostersøn".

I samme hus som Tittus' og Mathæus' familier boede i 1840 endvidere parret Andreas og Elisabeth og deres to børnsamt, den ugifte Benigne (24 år) og samt det helt unge par Justus og Karitas, der på dette tidspunkt ikke havde nogen børn.

Efter 1840 har de to svogre Matthæus og Tittus med familier forladt Friedrichsthal og har slået sig ned i Kuummiut, hvor de var bosat ved folketællingen i 1845. Tittus og Brigitte har fået yderligere to drenge, (621) Esra og (670) Josua. Til gengæld er adoptiv- eller plejedatteren Marthe ikke nævnt, og det forekommer ikke umiddelbart klart, hvad hendes videre skæbne er. I Friedrichsthal boede i 1840 Elisabeth og hendes mand Andreas med Tittus og Mathæus, men i mellemtiden var Andreas død, og Elisabeth og hendes børn var fulgt med til Kuummiut, hvor de forsørgeres af Tittus, der var hendes slægtning. Til familien var desuden kommet den unge fanger David og dennes to søstre. Mathæus og Augusta havde fået en søn og desuden er en plejesøn knyttet til familien. Men deres datter (608) Blandine var død to år gammel. Den syvårige Blandine, der optræder i folketællingen, kan således ikke være deres datter, men hendes tilhørsforhold fremgår ikke klart af materialet. Matthæus' ugifte søstre boede stadig hos dem, og tre nye personer var kommet til, nemlig hans slægtninge Joab og Daniel og en plejesøn Abia.

Fig. 45. Anorliutsoq med rester af bolig fra kolonitiden i forgrunden. Mod nordøst ses øen Annikitsok med det store fjeldmassiv. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

Til gengæld var det unge par, der i 1840 boede sammen med de øvrige i ”hus 12”, Justus og Karitas, i 1845 stadig bosat i Friedrichsthal, hvor vi finder dem i folketællingens sidste hus. De havde nu to drenge på 5 og 2 år, og boede bl.a. sammen med hans bror Lukas på 18 år og hendes søster Filipina på 21 år. I samme hus boede for øvrigt også Otto og Kornelia og sidstnævntes mor og søster, som vi tidligere så sammen med Tittus og Brigitte. De boede i 1840 i Kuuaqqat, men var flyttet tilbage til Friedrichsthal. Hos dem boede desuden Benjamin (22 år), ”Mandens Paarørende”. Det var Tittus’ lillebror, som altså havde valgt ikke at følge broderen til Kuummiut.

Vi har indtil nu fulgt de to par Tittus og Brigitte og Matthæus og Augusta fra deres indvandring fra Østgrønland til Friedrichsthal, til de bor sammen i Kuummiut i 1845. De var veletablerede fangere. De havde stiftet familie og havde samtidig, som skik var, påtaget sig forsørgerpligten over for andre personer. Det fremgår tydeligt, at disse forpligtelser og dermed fællesskabet byggede på tætte familierelationer. Relationen i dette konkrete tilfælde gik ikke kun gennem Matthæus’ ægteskab med Tittus’ søster. Tittus’ kone Brigitte var Matthæus’ niece. De to par udgjorde gruppens kerne, der også forsørgede mødre, der var blevet enker, og mindreårige og/eller ugifte søskende. Dertil kom nogle yngre par.

Ved folkeoptællingen 1855¹⁴⁴ var de to familier ikke alene flyttet fra Kuummiut, der nu var ubeboet, men de var også bosiddende hvert deres sted. Tittus og Brigitte var med deres nu seks børn flyttet tilbage til Friedrichsthal. Sammen med dem boede stadig Tittus’ søster Friedrika. Desuden var under deres familie opført Renata (43 år), der betegnes som ”Tienerinde”.

Matthæus og Augusta samt sønnerne Enoch og Paulus og Matthæus’ søster Phoebe var flyttet til bopladsen Anorliuitsoq i Ilua fjorden (Fig. 79). Også søsteren Mariane var fulgt med til Anorliuitsoq, men hun var nu gift med Joab, som havde boet med familien længe, og de havde nu en datter på tre år. Endvidere boede den unge mand Daniel med familien. Brødremenighedens liste over befolkningen for samme år¹⁴⁵ indeholder lidt supplerende oplysninger, og det viser sig bl.a., at Daniel var bror til Joab, hvilket forklarer, at disse to har holdt sammen. Endelig boede også parret Justus og Theresia med tre børn igen hos Matthæus og dennes familie. Phoebe var nu den eneste af Matthæus’ søstre, der var helt afhængig af broderen. I Brødremenighedens designationsliste er bemærket, at hun haltede, og det kan være en forklaring på, at hun aldrig var blevet gift.

¹⁴⁴ RA Folketællinger i Grønland: 1855: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision: Designation over Grønlændere og Blandinger under Fredriksthal's Missions Station 1855. af Missionsforstandser Ihrer.

¹⁴⁵ UA R.15.J.b.5.b.: Optællingsliste den 1. oktbr 1855.

Fem år senere, ved folketællingen i 1860¹⁴⁶, skal vi tilbage til Friedrichsthal for at finde de to familier. Denne folketælling oplyser ikke, hvem der bor sammen i de enkelte huse, men de to familier er ikke oplistet i forlængelse af hinanden, og det er derfor nærliggende at formode, at de ikke længere boede sammen. Tittus og Brigitte var blevet henholdsvis 47 og 46 år og havde seks børn, fem drenge og een pige:

Elisa, (23 år, fanger)

Esra (19 år, fuglejæger og fisker)

Josua (16 år, for tiden uden kajak)

Lucas (14 år, uden kajak)

Amos (11 år, uden kajak)

Christiana (8 år, legemssvag).

I 1860 var Augusta enke, idet Matthæus var død i 1856. Hos hende boede de yngste børn Enoch (18 år) og Paulus (10 år). Enoch havde trods sin unge alder overtaget forsørgelsen af sin mor og mindreårige bror og betegnedes som ”Fanger og Familieforsørger”. Af de to ældre døtre var (448) Erdmuth i 1857 død 24 år gammel, hun var gift og mor til en dreng (967) Matthæus, der var knap et år gammel ved moderens død. Familiens ældste datter (293) Tabea blev i 1855 gift med (205) Sem, der imidlertid døde i 1859, hvorefter Tabea i 1861 blev gift med (379) Aron. Brødremenighedens designationslister for henholdsvis 1855 og 1866 viser, at hun oprindeligt var flyttet med Sem til bopladsen Nigertuut, men med sin anden mand, Aron, var hun vendt tilbage i 1866 til Friedrichsthal, hvor de boede i deres eget hus.¹⁴⁷

Ved den næste folketælling, som fandt sted i 1870,¹⁴⁸ var også Tittus død, mens Brigitte stadig levede, 56 år gammel. Sammen med alle sine børn, der nu var oppe på syv (Joab på 9 år var den sidst tilkomne), boede hun nu på bopladsen Nuuk inderst i Ilua. Hun boede med de tre yngste børn i et hus for sig. De fire ældste drenge var nu blevet gift og havde fået børn og boede i alt 14 personer sammen i et andet af bopladsens huse. De forsørgede den samlede familie, der også omfattede den umyndige søster til en af drengenes koner.

¹⁴⁶ RA: Folketællinger i Grønland: 1860: A 22.01.01 Nanortalik Distrikt Frederiksdal Herrnhuttermmission: Optællingsliste over samtlige Befolkning ved Brødre-Missionen Friedrichsthal i Julianehaab District den 1te October 1860.

¹⁴⁷ UA R.15.J.b.5.b.: 1855: Optællingsliste den 1. oktbr 1855; 1866: Mandtalsliste over den grønlandske Befolkning i Friedrichsthal's Missionariat indtil 31te Dec. 1866.

¹⁴⁸ RA: Folketællinger i Grønland: 1870: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Julianehaab District den 1ste December 1870.

Dette år levede til gengæld Augusta ikke længere. Hun døde i 1864, og i 1868 døde hendes yngste søn Paulus. Kun to af hendes og Matthæus' børn levede stadig på dette tidspunkt, nemlig Tabea og Enoch. De boede i Friedrichsthal, Tabea med sin mand Aron og Enoch med sin kone (989) Qetura. Qetura var indvandret fra Østgrønland, hed oprindeligt Allianangitsoq og blev døbt 1858, 14 år gammel. Hendes storebror var blevet døbt året før, og allerede i 1852 var deres mor, enken (874) Benedicta, blevet døbt sammen med to sønner, hvoraf den ene var yngre og den anden ældre end Qetura. Det fremgår ikke, hvorfor de ikke alle er døbt sammen, eller om familien overhovedet er indvandret samtidig. Også Enoch og Qetura oplevede dødsfald blandt børnene, idet deres

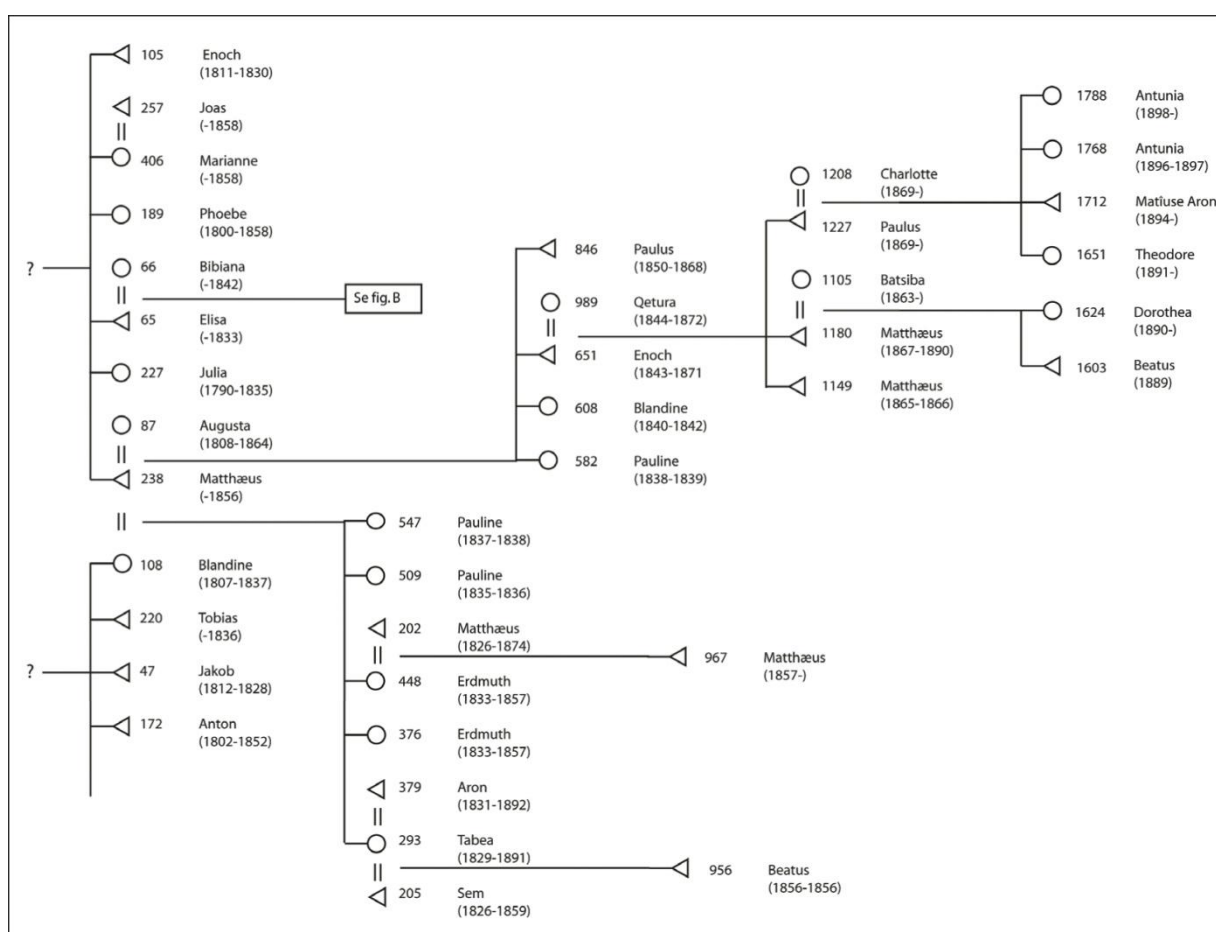

Fig. 46a. Dette skema giver sammen med figurerne 80b, c og d en samlet oversigt over familieforholdene for familien Matthæus og Augusta og familien Tittus og Brigitte, der i 1845 boede sammen i fælleshuset i Kuummiut, samt deres efterkommere. Alle oplysninger stammer fra kirkebogen for den herrnhutiske menighed i Friedrichsthal, dvs. fra de første blev døbt i 1824 til den sidste dåb i 1900 kort før de herrnhutiske missionærer forlod Grønland og menighederne blev overtaget af den danske mission. Hver enkelt person er angivet med sit nummer i kirkebogen, og hvor dette er angivet desuden fødeår og dødsår. Forældrene til de første voksne indvandrere kendes ikke, og denne generation er derfor angivet med spørgsmålstegn (NKA 1824-1900).

I dette skema er Matthæus, hans koner Blandine og Augusta samt deres efterkommere i fokus. Børnedødeligheden i datidens samfund var høj. Kun en mindre del af Matthæus og Augustas efterkommere blev voksne og fik selv børn. Antallet af deres efterkommere, der levede år i 1900, var derfor lavt.

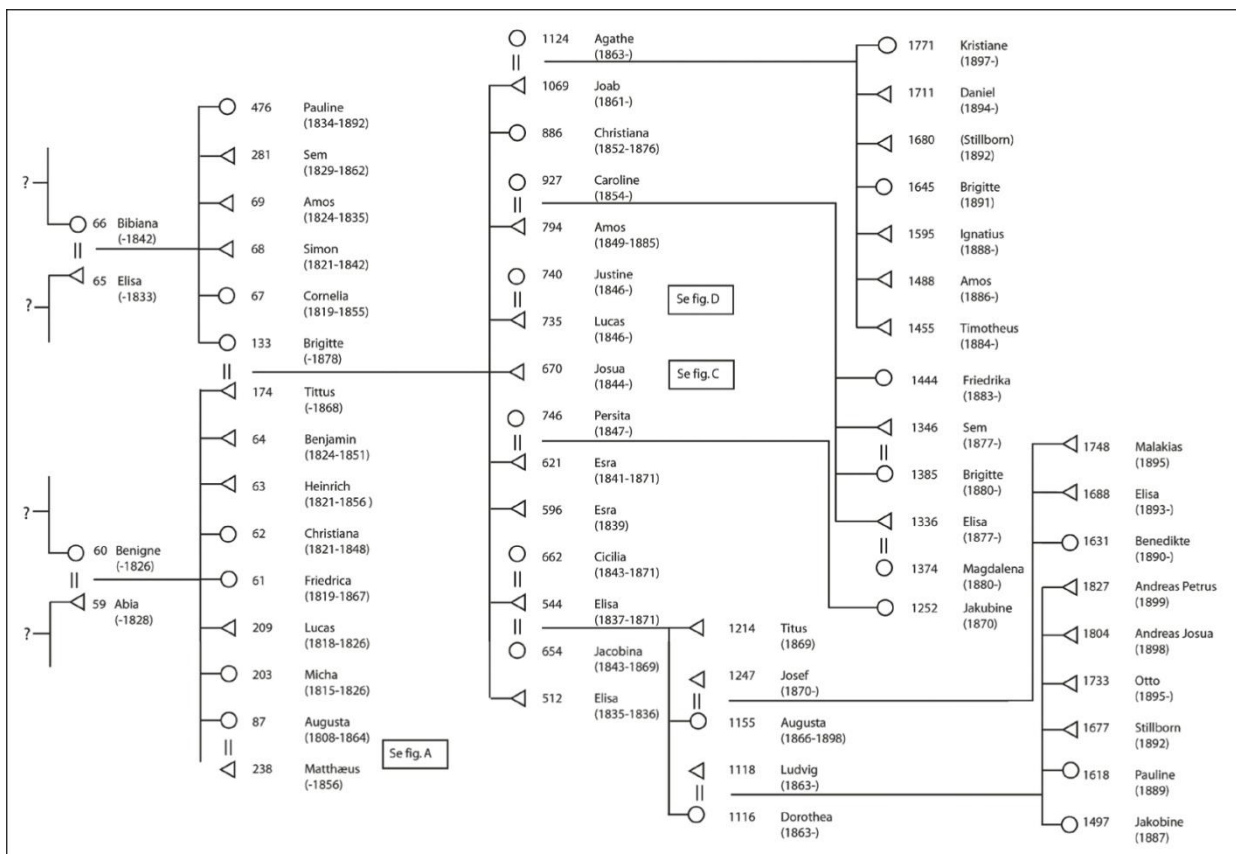

Fig. 46b. Dette skema omhandler Tittus og Brigitte og deres efterkommere, der er langt mere mangfoldige Matthæus' efterkommere, jf. fig. 80a. Af pladsmæssige grunde er en del derfor gengivet i fig. 80c og d. Et stor del af deres børnebørn og oldebørn overlevede, og deres efterkommere igen kan med sikkerhed findes i den nuværende befolkning i Sydgrønland.

førstefødte (1149) Matthæus døde i 1866 kun eet år gammel. I 1870 havde de to sønner (1180) Matthæus og (1227) Paulus.

Den næste folketælling blev gennemført i 1901.¹⁴⁹ Det er ikke hensigten her at identificere hver enkelt af Tittus og Brigitte og Matthæus og Augustas efterkommere i den forløbne menneskealder, men blot give en form for status og overblik. Af Tittus og Brigittes store børneflokk opnåede hovedparten at blive voksne, blive gift og få børn. Tre af sønnerne levede stadig i 1901 og boede som i 1870 på bopladsen Nuuk, men nu i hvert deres hus. Familien havde altså holdt sammen gennem hele århundredet (Fig. 80a, b, c og d).

Anderledes var det gået Matthæus og Augustas børn. Mange var døde som børn eller unge, og kun to overlevede moderen. Sønnen Enoch døde i 1871, og året efter døde også hans kone Qetura og efterlod sig parrets to drenge på henholdsvis fem og tre år. Hvem, der derefter havde taget dem til sig, fremgår ikke, men det kunne være drengenes faster, Tabea og hendes mand Aron, hos hvem

¹⁴⁹ RA: Folketællinger i Grønland: 1901: A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlige Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Kolonien Julianehaabs Distrikt den 1. Oktober 1901.

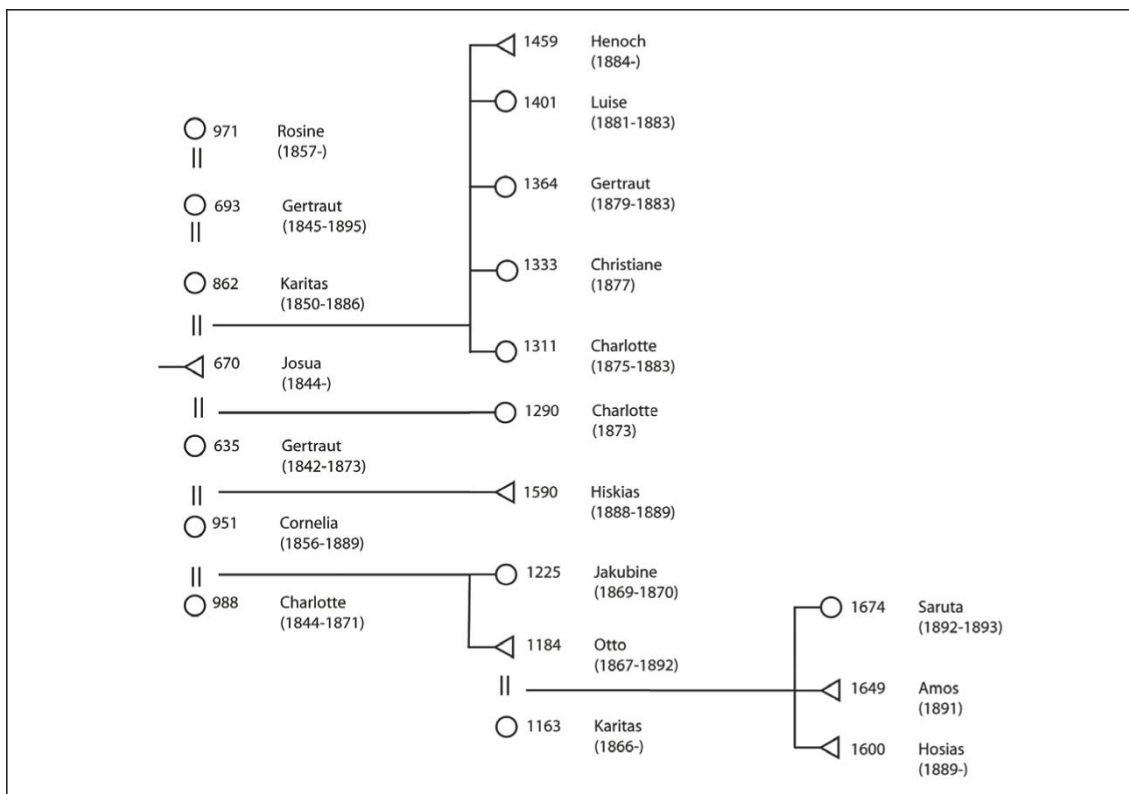

Fig. 46c. Tittus og Brigittes søn Josus blev en efter datidens forhold gammel mand og var gift ikke mindre end seks gange. Alligevel fik han ikke mange børn, og flertallet af disse døde tidligt, nogle allerede i det samme år, som de blev født.

den yngste søn, Paulus, boede i 1890.¹⁵⁰ Af Enoch og Qeturas drenge blev Matthæus gift med (1105) Batsiba og fik i 1890 en datter, men døde samme år, hvorefter enken nogle år senere giftede sig med en enkemand med to børn. Paulus blev i 1889 gift med (1208) Charlotte (også kaldt Sâruta), og de boede i 1901 sammen med deres fire børn i Friedrichsthal. Tabea, som Paulus boede hos i 1890, døde senere samme år, tilsyneladende barnløs. I modsætningen til hovedtendensen blandt Tittus og Brigittes efterkommere var de relativt få efterkommere af Matthæus og Augusta ikke samlet, men levede spredt ud i flere andre familier, som de var gift ind i eller på anden vis havde relationer til.

Casen omkring Tittus og Brigitta og Matthæus og Augusta og deres familier indeholder på trods af det til grund liggende kildemateriales relativt beskedne omfang mange og detaljerede oplysninger om de implicerede familier og en del af familiernes medlemmer. Denne del af undersøgelsen har bevæget sig på, hvad man kan kalde et mikroplan, altså på niveau med den enkelte person og dennes familie. Disse oplysninger belyser imidlertid, når man ser dem samlet og i sammenhæng

¹⁵⁰ UA R.15.J.b.5.b: Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1890.

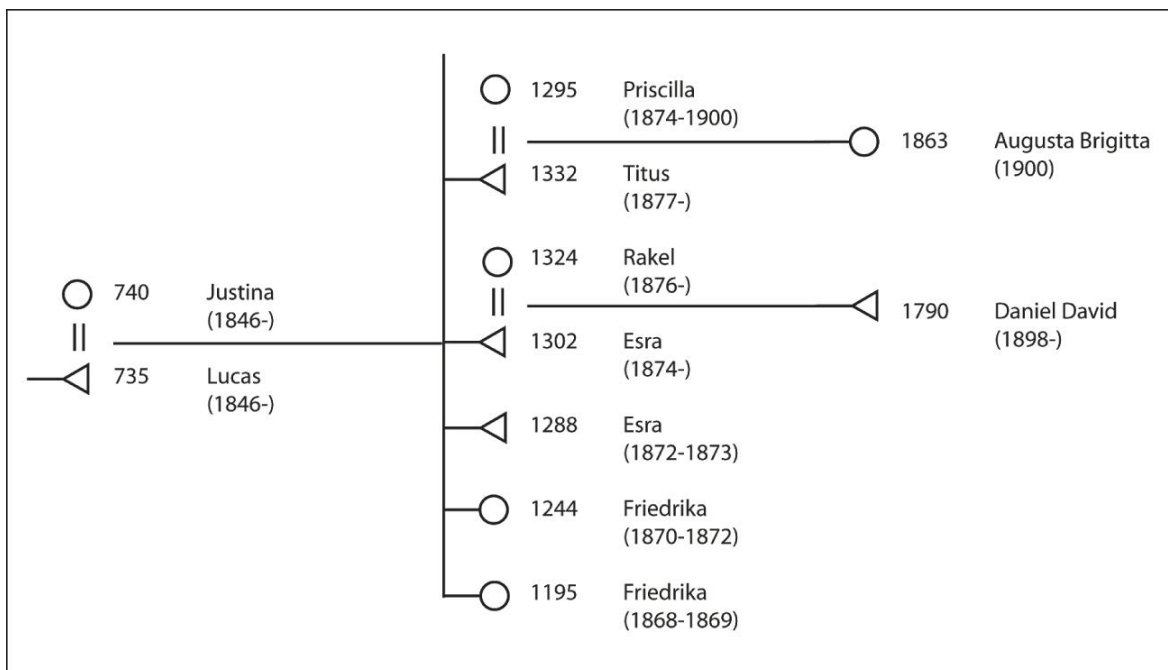

Fig. 46d. Også Lucas, en anden af Tittus og Brigittes sønner, overlevede flere af sine børn. Han selv, to af hans sønner og et barnebarn levede dog stadig ved menighedens overgang til den danske mission i 1900.

med, hvad der i øvrigt eksisterer af oplysninger med relevans for det behandlede emne, en række overordnede forhold, der gjorde sig gældende i datidens samfund ved Kap Farvel.

På trods af det fælles udgangspunkt viser casen to meget forskellige forløb for de valgte familier. Men den demonstrerer samtidig, at hele samfundet var organiseret omkring familien eller familierne, og at folk, der boede sammen, som hovedregel var knyttet til hinanden gennem familiebånd. Bærende i samfundet var kernefamilierne med forsørgerne, og til disse var knyttet forskellige familiemedlemmer såsom enker og eventuelt deres børn, forældreløse børn, yngre søskende og andre, der var afhængige af familien for at overleve. Til disse kom ofte unge par, der endnu ikke havde etableret sig for sig selv.

En anden ting, der falder i øjnene, er den store dødelighed, ikke mindst blandt børnene, hvoraf mange døde inden for det første år. Men også blandt voksne var dødeligheden stor, og mange kvinder måtte gifte sig anden gang for at få børnene forsørget, eller mænd for at få en partner til at tage sig af det nødvendige arbejde med behandling af fangsten og opdragelse af børnene.

Endelig viser casen, at der i 1800-tallets samfund ved Kap Farvel var tale om stor mobilitet. En vigtig årsag hertil er den traditionelle grønlandske levevis, hvor en fanger i sit liv normalt boede på mange bopladser. Dertil kommer myndighedernes bestræbelser i midten af 1800-tallet på at fremme en udflytning fra Friedrichsthal til området omkring Pamialluk og Ilua, og senere til Itilleq og andre bopladser omkring selve Kap Farvel.

Medvirkende til den store mobilitet var imidlertid også både organiseringen omkring familier og den store dødelighed. Blev fx en ung kvinde gift flyttede hun som hovedregel til mandens familie, der meget vel kunne bo på en anden boplads, og døde manden, flyttede hun tilbage til sin familie. Blev enken gift på ny, måtte hun igen flytte, denne gang til den nye mand osv. Den store mobilitet var en følge af livsbetingelserne og samfundsorganiseringen og et led i kampen for at overleve.

De østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere levede i og var ofte afhængige af et familiefællesskab, som også kendes fra det oprindelige samfund. Imidlertid betød indvandringen til Vestgrønland og påvirkningen fra de nye samfundsmæssige forhold, at der i løbet af 1800-tallet skete ændringer i fx befolkningssammensætningen, bosætningsmønstre og de familiære relationer. Men også på områder som det erhvervsmæssige, det sociale og det åndelige medførte indvandringen til Vestgrønland for samfundet som helhed såvel som for den enkelte person mærkbare forandringer. I det følgende redegøres for nogle af de nye omgivelser, som de tilrejsende skulle leve i, samt nogle eksempler på, hvad det betød for østgrønlænderne at skulle tilpasse sig de nye forhold.

KAPITEL V. ØSTGRØNLÆNDERNE UNDER NYE FORHOLD

Ved indvandringen til Vestgrønland blev de østgrønlandske indvandrere såvel beboere i den danske koloni som medlemmer af herrnhuternes menighed. De bosatte sig således ikke kun i et område med anderledes fysiske og erhvervsmæssige forudsætninger, men underlagde sig i praksis to myndigheder eller øvrigheder, hvis regler og foranstaltninger fik indflydelse på deres og deres efterkommeres liv. Wilhjelm (2001: 374) har behandlet denne problemstilling og konkluderer, at missionens initiativer har bidraget til en passivisering af befolkningen.

Heinz Israel (1969) har undersøgt forandringer i forhold omkring beboelse og erhverv hos befolkningen i Neuherrnhut i 1700-tallet under indflydelse af den herrnhutiske brødremission. Selv om indvandringen fra Sydøstgrønland og bosættelsen omkring herrnhuternes missionsstation i Friedrichsthal fandt sted i det efterfølgende århundrede, så peger Israels analyser også på en række generelle og sammenlignelige forhold, og udsagnene fra 1800-tallets kildemateriale fra det sydligste Grønland viser mange fælles træk i udviklingen i de to samfund.

Et andet arbejde af Heinz Israel (1978) indeholder en demografisk undersøgelse af Frederiksdal (han anvender det danske navn) i 1890, der berører de sociale og økonomiske forhold for det enkelte menneske i Frederiksdal og omegn i slutningen af 1800-tallet, som også inddrages i denne undersøgelse.

Medlemmer af herrnhuternes menighed

Når enkeltpersoner eller grupper fra Østgrønland slog sig ned i Vestgrønland, bosatte de sig for hovedpartens vedkommende i Friedrichsthal, hvor de straks blev medlemmer af den herrnhutiske menighed (Fig. 81). Der fulgte de over fx en vinter missionærernes undervisning og blev derefter døbt, hvorved de skiftede det gamle navn ud med et europæisk, ofte bibelsk navn. Men dermed var forandringerne ikke forbi. I menigheden eksisterede en række regler, som medlemmerne måtte følge, ellers risikerede de sanktioner. Kontrol og uddeling af sanktioner i forhold til menighedens regler blev udført af missionærerne, der således optrådte som øvrighed over for grønlænderne. Det var en helt ny situation.

En række af de gamle skikke og tabuer blev afskaffet omkring fødsel, navngivning, indgåelse af ægteskaber, død og begravelser. Skilsmisser blev tidligere effektueret uden formaliteter, men kunne principielt ikke finde sted hos herrnhuterne, dog var der åbnet op for kompromisløsninger. Død og

Fig. 47. Menigheden i Friedrichsthal forsamlet foran kirken. De afbildede missionærer var placeret ved flere af Brødremenighedens missionsstationer i det sydligste Grønland og er fra venstre Hinz fra Lichtenau, Riegel fra Illorpaat, Schärf og yderst til højre Bohlmann, begge fra Friedrichsthal (Bugge 1969: 336). Fotoet er dateret 1897, mens Bugge nævner Schärf som fotograf 1899. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 667.

begravelse havde tidligere været noget, der angik de allernærmeste, men det blev nu et anliggende for hele menigheden (Israel 1969: 29-33).

Blandt Brødremenighedens karakteristiske træk var inddelingen af menigheden i kor og princippet om anvendelse af lodtrækning til afgørelse af beslutninger omkring valg af navn, tilladelse til ægteskab m.m. Disse principper havde dog ikke langvarig virkning i Grønland og slet ingen indflydelse i Friedrichsthal (Israel 1969: 46-49; Wilhjelm 2001: 35-36). Ved optagelsen i menigheden accepteredes eksisterende ægteskaber, dog var det ikke tilladt at have flere koner. Havde en mand flere koner, blev den, han først var blevet gift med, betragtet som hans lovformelige kone, og eventuelle andre koner blev betragtet som enker. Den tidligere mand havde ikke længere

Fig. 48. Skoleelever i Friedrichsthal opstillet sammen med deres lærer. Bohlmann 1900, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 918.

noget formelt ansvar for sin nu tidligere kone, og i nogle tilfælde vides, at deres sociale situation er blevet stærkt forringet (Jensen 2003; Rasmussen 1906).¹⁵¹

Børnene skulle nu til at gå i skole og blev undervist i de for herrnhuterne mest basale fag som læsning, skrivning og religionsundervisning. I 1832 hedder det i en indberetning fra Friedrichsthal, at skolen har været besøgt af "omtrent 60 Drengébørn og 80 Pigebørn". Drengene har således ikke besøgt skolen så flittigt, og det forklares med følgende: "Fordi Grønlændernes Erhverv og de fornødne Øvelser i at fare med Kajak lægger nogen Hindring i Veien for Drengébørnene, saa er deres Skole mindre besøgt end Pigebørnenes."¹⁵² Man skal dog også lægge mærke til, at der tales om "deres Skole", altså synes drenge og piger, helt efter herrnhutisk princip, at være blevet undervist hver for sig (Fig. 82).

Nyt for indvandrerne var også forsamlinger, hvor man mødtes og ofte spiste sammen, og hvor kristendommen blev forkyndt, samt indførelsen af højtidere som påske, pinse og jul, og de ritualer

¹⁵¹ Dansk Missionsblad 1901: 369-380: Beretning fra pastor Balle i Grønland.

¹⁵² RA 1828-1858: Indberetning af 22 Octb: 1832 om Brødremenighederne i Grønland (underskrevet af Johannes Reufs).

som blev afviklet i forskellige sammenhænge. I forbindelse med forsamlingerne kunne også foretages praktiske ting, og der synes at have været god tilslutning til aktiviteter omkring håndarbejde eller syskole ("Nähschule"), som missionærernes koner stod for.¹⁵³

Et særligt element var musikken. Allerede ved anlæggelsen af missionsstationen i 1824 introduceredes valdhornet for de højst sandsynligt forbavsede tilhørere,¹⁵⁴ og siden var musik en del af indholdet ved forsamlingerne på stedet. En af de danske missionærer skriver i sin dagbog: "Grønlænderne have af Naturen et afgjort musikalsk medfødt Talent, hvilket ogsaa mine Venner de evangeliske Brødre ved Lichtenau og Friedrichsthal have end bemærket og lægge af den Grund

Fig. 49. Et kendetegn ved Brødremenigheden var anvendelsen af blæserinstrumenter i forbindelse med afholdelse af menighedens forsamlinger. Her er blæserne ved Friedrichsthal afbildet på et højdedrag ved missionsstationen. Neden for højdedraget ses sletten og til venstre og til højre i billedet tørvehuse, telte og konebåde. Bohlmann 1900, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 908.

¹⁵³ UA R.15.J.b.VI.12a: Brev nr. 215: Hilbig til Reichel, 2. august 1861; brev nr. 240: Asboe, Starick og Spindler til Missionsdepartement, juli 1865; brev nr. 259: Gericke og Spindler til Missionsdepartement, 15. august 1867; brev nr. 264: Gericke til Missionsdepartement, 24. august 1868; UA R.15.J.b.VI.12b: Brev nr. 18a: Hilbig og Brodbeck til Missionsdepartement, 14. juni 1882.

¹⁵⁴ RA 1811-1829: Conrad Kleinsmidt, Baus og de Fries: Schrift von der Anlegung der neuen Missions-Postens und der Gemeinde zu Friedrichsthal bey Statenhuk in Grönland im Julii u. Aug. 1824. (Bilag til brev fra Johannes Reufs til Missionskollegiet 24. marts 1825.

megen Vind paa en smuk Kirkemusik thi de have Orgler i deres respective Kirker og disse ledsages paa Helligdagene af blæsende Instrumenter, Violiner og Basser, som spilles af halvvoxne Grønlændere, der i meget kort Tid ere indøvet af Brødrene...” Og så et lille hjertesuk: Det er så ”smukt, at jeg Ret i mit Hjerte maatte beklage, at vi intet Orgel har i Julianehaabs skønne Kirke...”¹⁵⁵ (Fig. 83).

De, der ikke overholdt de herrnhutiske missionærers regler, kunne blive ramt af den såkaldte kirketugt. En meget almindelig sanktionsgrund var overtrædelsen af det sjette bud, og breve og indberetninger er fulde af beklagelser over den lave moral, der ifølge missionærerne herskede blandt menighedens medlemmer.¹⁵⁶ Sanktionerne kunne være udelukkelse i forskellige sammenhænge, fx forsamlinger og nadveren, eller i alvorlige tilfælde korporlig straf eller udvisning fra missionsstationen (Israel 1969: 53-54; Wilhjelm 2001:36-39). Den sidste mulighed fjernedes dog på et tidspunkt, idet det af et brev fra Sydgrønlands inspektør til de herrnhutiske missionærer fremgår, at de ikke havde kompetence til at flytte rundt på den lokale befolkning. Omflytning, hvis sigte var direkte eller indirekte at straffe den eller de pågældende, kunne kun iværksættes af forstanderskaberne. Og hvor der ikke var tale om straf, måtte man ikke tvinge folk. De skulle altså være villige til at til- eller fraflytte.¹⁵⁷ Så kunne det for øvrigt i nok så høj grad være i tråd med de samme myndigheders ønske om, at befolkningen i Friedrichsthal så vidt muligt skulle bosætte sig på bopladser ude i distriktet!

Som det også fremgår af folketællingerne, betød handelens pres, at store dele af befolkningen i Friedrichsthal i løbet af 1800-tallet flyttede ud på mindre bopladser i Kap Farvel området. Baggrunden for missionens ønske om at samle menigheden om sig blev sat i perspektiv med udflytningen. Sæsonen for rejser var kort og dårligt vejr eller meget is kunne betyde, at man på årets missionsrejse ikke nåede ud til alle bopladser. For at bøde på dette forsøgte man at etablere en kateketuddannelse, men uden den store succes. I stedet ansatte man de såkaldte nationalhjelper, dvs. fangere bosat på de enkelte bopladser, som skulle stå for skolegangen på stedet. De havde ofte ikke nogen uddannelse eller oplæring og fik en dårlig eller slet ingen løn, men var udvalgt, fordi de var de bedste på stedet til at læse. Hjelperne blev ofte suppleret af læsere eller læserinder, hvis boglige forudsætninger normalt har været endnu mindre end hjælpernes (Missionstidende 1851: 164; Wilhjelm 2001: 246, 402-403).

¹⁵⁵ RA 1828-1858: Dagbog for 1844-45 ført af Vesterboe.

¹⁵⁶ Dansk Missionsblad 1898: 87-89: Smertens Barn.; 1899: 280-281: Hvor er kvinden?

¹⁵⁷ RA 1795-1901: No 72: 27-5-1890: Til de herrnhutiske missionærer.

Missionærerne måtte ændre deres arbejdsform og blive mere opsøgende, og der blev oprettet filialer i distriktet, fx i Pamialluk, om hvilket Rink skrev: ”Den yngste derværende Missionær Hr. Schneider synes at være driftig i at reise omkring til de beboede Pladser for at undervise Børnene og har i den Anledning endog øvet sig i Kajakroning. Han yttrede det Ønske at Missionen kunne erholde noget Huusmateriale til at bygge et simpelt Skolehuus ved det meget beboede Sted Illoa, for at han kunne sættes i stand til at opholde sig der midlertidigt nogle Maaneder af Aaret”.¹⁵⁸ I 1860 kunne Brødremenigheden berette, at man havde fået ønsket om et skolehus i Pamialluk opfyldt: ”Paa den ydre Plads Pamiadluk, ved Friedrichsthal, bleve i det nyopbyggede og den 20. October høitidelig indviede Huus regelmæssig Skole og Forsamlinger holdte, til stor Nytte og Velsignelse for denne temmelig talrigt beboede Plads, som ogsaa besøges af Hedninger fra Østkysten” (Evangelisk Missionstidende 1861: 184).

Beboere i den danske koloni

Ved at slå sig ned i Sydvestgrønland fik de indvandrede østgrønlandere umiddelbart lettere adgang til at handle sig til europæiske varer, og det har naturligt nok givet den enkelte større kontakt med de danske handelsfolk. Handelens tilstedeværelse som egentlig myndighed bliver dog nok først rigtig mærkbar efter indførelsen af forstanderskaberne i midten af århundredet. Forstanderskaberne var en form for lokale råd, og de bestod af danske embedsmænd og fangernes egne valgte repræsentanter, forstanderne (*paarsisut*, ental *paarsisoq*), og de havde som opgave blandt andet at stå for repartitionen, der var en uddeling af bonus til de gode fangere, ligesom de i trangstider forestod uddelingen af hjælp til folk, der var i nød. Uddeling af hjælp kunne for befolkningen imidlertid også medføre inddragelse af rettigheder både for den enkelte, der havde modtaget hjælp, eller kollektivt, fx ved udstedelse af forbud mod salg af kaffe på modtagernes boplads, eller at folk ikke måtte rejse andre steder hen for at købe kaffe.¹⁵⁹ Baggrunden for at begrænse netop kaffesalget var en formodning om, at nogle folk havde en tendens til at bruge for mange ressourcer, altså i bogstavelig forstand købe sig fattig på kaffe, samt at et for stort kaffeforbrug var sundhedsskadeligt og kunne frarøve fangeren hans erhvervsevne.

De danske myndigheders og de herrnhutiske missionærers konflikt er tidligere behandlet.

Bosætningspolitikken betød for de indvandrede østgrønlandere, at de ikke nødvendigvis selv kunne beslutte, hvor de skulle bo. Begrænsningerne blev skærpet efter den store indvandring 1887 og den

¹⁵⁸ RA 1774-1916: Journal for Julianehaab Sept. 1853-Marts 1854. Af Rink som Inspektør og Bestyrer af Distriktet Julianehaab.

¹⁵⁹ RA 1882-1889. Referat fra Julianehaab Forstanderskab: Forårsmødet 3. maj 1899.

efterfølgende sociale nød i Friedrichsthal, og i 1893 foreslog Julianehaab Forstanderskab restriktioner, der umiddelbart ville ramme indvandrere fra Østgrønland. Forslaget gik ud på, at nye tilflyttere kun midlertidigt kunne slå sig ned ved Friedrichsthal, og at de skulle flytte til det udsted, som netop på dette tidspunkt planlagdes anlagt ved Qernertoq, så snart dette var etableret. Inspektøren billigede forstanderskabets indstilling om, at "...de til Friedrichstahl fra Østkysten kommende Grønlændere betydes, at de kun interimistisk forblive ved samme Plads, men at de, naar det nye Udsted paa Østkysten er oprettet, helst tage Boplads der, ligesom ogsaa, at en Forstander vælges, naar Stedet er oprettet."¹⁶⁰ Det skal bemærkes, at de nye indflyttere derved blev sikret repræsentation i Julianehaab Forstanderskab, men at den indflydelse og autoritet, som det lokale medlem derved formelt måtte opnå, samtidig var underlagt regler og strukturer dikteret af de danske myndigheder.

I de danske kolonidistrikter eksisterede et lægevæsen. Det var ganske vist i følge lægen Prosch's beretning svært at få indrettet "et blot nogenlunde tarveligt Lægevæsen", men der blev dog efterhånden foretaget mere eller mindre regelmæssige rejser rundt i distriktet. Lægen rykke de ud ved epidemier, der jævnligt brød ud, og der blev lavet forebyggende arbejde, fx blev hele befolkningen vaccineret mod kopper.¹⁶¹ Med overgangen til kristendommen mistede de tidligere åndemanere, *angaklut*, ikke alene deres position på det religiøse plan, men blev nu også erstattet af læger eller i hvert fald af en person, der havde det lægelige ansvar.

Erhverv

Indberetninger og breve indeholder naturligt nok en del oplysninger om befolkningens erhvervsmæssige forhold. Flytningen til et nyt område betød ikke umiddelbart nogen ændring i erhvervet for de nye beboere i Sydvestgrønland. Det vigtigste erhverv var og blev sælfangst, og derudover udgjorde fangst af søfugle, fiskeri og indsamling af andet spiseligt et godt supplement, ikke mindst i tider, hvor sælfangsten svigtede¹⁶² (Fig. 84).

Den udstrakte mobilitet med tilbagevendende rejser til fangst- og fiskepladserne, eller "Grønlændernes store Flakke- og Adspredelseslyst", som det hedder i en indberetning fra en dansk

¹⁶⁰ RA 1882-1889: Referat Julianehaab Forstanderskab: Forårsmødet 25. april 1893 og ekstrakt af skrivelse fra Inspectoratet i Sydgrønland, dateret Godthaab 12. september 1894.

¹⁶¹ RA 1774-1916: Dagbog ført af Lægen i Julianehaab District i Handelsaaret 1856: 5. sept.; RA 1820-1874: Fra Lytzen til Direktionen, Nanortalik den 17. sept. 1844.

¹⁶² RA 1774-1916: Dagbog ført ved Anlæget Nannortalik fra 18de November 1854, til 25de Marts 1855, begge inclusive. Rosing, Volontair.; Journal ført ved Anlæget Nanortalik fra den 20de Aug. 1885 til den 31te Marts 1886 (underskrevet: Simony); RA 1820-1874: Skr. Nr. 1, indberetning fra Kolonibestyrelsen Larsen, dateret Julianehaab 15. April 1867.

missionær,¹⁶³ var grundlaget for en effektiv udnyttelse af ressourcerne, og om sommeren var så godt som alle af sted. På en rejse sydpå i 1851 kan missionær Vesterboe konstatere, at Ikigaat og Pamialluk er tømt for folk, der alle er taget til Kitsissut, øgruppen nordvest for Kap Farvel, og nogle år senere skriver Rink om sin ankomst til Friedrichsthal: ”Til min store Glæde saa jeg tillige, at alle Grønlænderne vare flyttede ud paa Klapmydseøerne [Kitsissut]. Der var ganske tomt paa dette om Vinteren saa beboede Sted.”¹⁶⁴ Denne levemåde var dog ikke speciel for den nye befolkningsgruppe, men var karakteristisk for hele Julianehåb distrikt, inklusive Julianehåb selv. Således skriver missionær Janssen i 1853: ”...Skoleundervisningen er nu og da dreven med de faae tilstedeværende Børn, som endda ikke befinde sig stadigen ved Kolonien: endnu tydeligere end nordpaa mærker man grant i Sommertiden, hvorlunde Grønlænderne hermed endnu aldeles ere et

Fig. 50. Fangere ved Friedrichsthal har været på fangst og har skudt sæler og isbjørn. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 661.

¹⁶³ RA 1828-1858: Indberetning og Skrivelse til Missionskollegiet. Esmann, Julianehaab 30. juni 1833.

¹⁶⁴ RA 1828-1858: Dagbog holdt i Aaret 1850-1851 af Vesterboe, Julianehaab.: RA 1774-1916: Journal ført af H Rink som Inspektør over Distriktet Julianehaab 14. April til 25. August 1854.

Fig. 51. Hjælperne forsamlet i Friedrichsthal (UA R.15.J.b.VI.12b). En hjælper (Hilfer) havde samme funktion som den danske missions kateket og forestod såvel kirke- som skolearbejdet på bopladsen. Jobbet var dog så dårligt lønnet, at det forudsattes, at de derudover fungerede som fangere. Bohlmann 1900, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 911.

nomadiserende Jagtfolk.” Og nogle år senere beretter en af hans efterfølgere: ”Da Grønlænderne nu alle trække ud paa Udhavsøerne paa Klapmydsefangst og ingen ordentlig Skolegang selvfølgelig kan finde Sted, idet Forældrene som bortrejste medbringer deres hele Familie og saaledes kun Colonisterne blive tilbage her ved Stedet har jeg i dag den 1ste Juni givet Skolen fri indtil videre.”¹⁶⁵

Den danske handels kritik af herrnhuternes koncentration af folk ved missionsstationen og den deraf følgende dårligere erhvervssituation, som flere gange her er behandlet, synes at have været reel. Israel (1978: 145) foretager i sin undersøgelse en sammenligning af produktionsapparatet, dvs. kajaker, konebåde, geværer m.m., i selve Friedrichsthal og de tilhørende bopladser og konkluderer,

¹⁶⁵ RA 1828-1858: Dagbog over Missionærens Forretninger i Missionariatet Julianehaab for Aaret 1852-53; RA 1858-1867: Dagbog ført af Missionairen ved Julianehaab fra 1ste Juli 1862 til 31te Juni 1863.

at situationen er dårligere ved missionsstationen end ved bopladserne, der er bedre udrustede, specielt med hensyn til konebåde og telte.

Kolonimyndighederne foretog i løbet af århundredet foranstaltninger til fremme af erhvervet, fx ”udborgede” man rifler til fangere, dvs. man solgte dem på kredit til dygtige fangere eller unge kommende fangere. Dette kunne ved Friedrichsthal kombineres med forsøgene på at lokke folk væk fra missionsstationen ved at betinge erhvervelsen af rifler med udflytning til en boplads.¹⁶⁶ Sådanne initiativer blev mere almindelige efter forstanderskabernes indførelse og kunne ud over hjælp til anskaffelse af riffel også gælde anskaffelse af kajak og undervisning i kajakroning og fangst fra kajak, specielt til unge, faderløse mænd.

De indvandrede østgrønlandere fortsatte således fangerlivet, men de nye forhold betød dog nye muligheder for andre funktioner og lidt indtægt (Israel 1969: 51-52). På missionsstationen var ansat et antal ”Tienerinder”, til at hjælpe missionærerne og især disses koner. Som tidligere oplyst, viser folketællingerne, at de var ugifte, ofte enker, og i sidste halvdel af århundredet boede sammen i et særskilt hus. Gennem deres forhold til missionærerne var de socialt sikret. Til de forskellige funktioner omkring møder o.l. havde man hjælpere, og på udstederne var nationalhjælpere missionærenes forlængede arm i undervisningen (Fig. 85). Når missionærerne skulle foretage en rejse, foregik det i konebåd med roersker fra menigheden og medfølgende kajakmænd. Endelig var der mulighed for at sælge en del af fangsten til missionærerne og deres familie. Nogle af disse funktioner kunne være ulønnede, fx som hjælpere, mens andre kun afstedkom en beskedent aflønning, ofte med naturalier, fx tobak.

Helt kort kan det konkluderes, at de østgrønlandske indvandrere i 1800-tallet bibeholdt deres oprindelige erhverv, men at tendensen til at koncentrere befolkningen på den herrnhutiske missionsstation skabte dårlige betingelser for fangernes udøvelse af erhvervet. Andre former for arbejde introduceredes efterhånden, men det har kun været for en mindre del af befolkningen. Og da disse nye jobs eller funktioner ofte ikke medførte nogen løn, eller lønnen blev udbetalt i naturalier, har de ikke haft stor betydning for den samlede økonomi.

Sociale forhold

I midten af marts 1855 fremsendte Jacob Lund, udligger ved Pamialluk, en indberetning om forholdene i sin del af Kap Farvel distriktet. Indberetningen illustrerer tydeligt de sociale problemer, som befolkningen kunne støde ind i, når sygdomme herskede og forhindrede fangerne i at udøve

¹⁶⁶ RA: 1820-1874: Oversigt. Biilmann, Julianehaab 30. juni 1852.

Fig. 52. Hus i Friedrichsthal bygget af sten og tørv. Skorstenen viser, at der er installeret komfur eller kakkelovn. Højre del af huset er sandsynligvis en form for forrum anvendt til opbevaring af fangstredskaber og lignende, hvor også døren ind til selve boligen befinder sig. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 7294.

deres erhverv. Den antyder desuden, hvilke beskedne muligheder Lund som statens – og dermed også ”socialvæsenets” – mand på stedet havde for at forbedre forholdene, og hvordan han i sin isolerede situation måtte handle på egen fornemmelse og ansvar. Lund kommer ind på de foranstaltninger til erhvervsfremme og til fremme af udflytning, som her tidligere har været nævnt. Han beretter, at sundhedstilstanden er ”taalelig god”, dog er elleve personer døde i løbet af vinteren, deraf syv ved Pamialluk, og tre familier har mistet deres forsørger.

Om sine initiativer for at hjælpe de nødstedte skriver han: ”De herskende sygdomme have en ikke ufølelig Indflydelse paa Fangsten og paa Grønlændernes oeconomiske Tilstand. – Da flere Fangere, som Sygdommen har hjemsøgt, enten direct eller indirect – deres Nærmeste – der hvert Øieblik maatte ansees for Døden Hjemfaldne, maatte tvunget forsømme deres daglige Erhverv, og det har ladet til, at Grønlænderne for Tiden ere temmelig blottede for frisk Kjød og Spæk, men af tørret Kjød haves der endnu noget Forraad. – De familier, som mistede deres Forsørgere, have saagodtsom intet Forraad af Fødemidler og Spæk. Dette er navnlig tilfældet med Enkerne Amalia, Christiane og Ester, hvilke jeg har tilladt mig paa en sparsommelig Maade at understøtte gratis paa Handelens Regning. – Ananias’s Efterladte ved Ujarasuksuit, som jeg tidligere havde

Fig. 53. Det indre af et hus i Friedrichsthal. Huset er bygget af tørv og sten, men væggene er beklædt med brædder. Bagest i huset er briksen, som de to kvinder sidder på. Stolpen i midten er en støtte til tagkonstruktionen. Til venstre i billedet ses en spæklampe. Bohlmann, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 913.

Anledning til at berøre, ere ved Moderens Død komne til en ret god Familie, som nok vil forsørge dem paa en ordentlig Maade. – Men jeg har dog til Dato ikke haft den sørgelige Nødvendighed, at udborge Spæk, eller Proviant, hvad i indeværende Maaned, efter Fangstens Beskaffenhed fortiden, om der ikke sker Forandring til det Bedre, bliver muligt uundgaelig i det Smaae og til enkelte Familieforsørgere.”

Han slutter sin beretning: ”Jeg har, i Henhold til ergangne Bestemmelser, i Efteraaret taget mig den Frihed at tildele Udflytterne Christian, til Kekkertaittiak [Qeqertatsiaq], og Abea, til Anordliuittik [Anorliuitsoq], en gratis Understøttelse af Huusmaterialer; men af sidstnævnte havde Handelen desværre ingen betydelig Gavn, da han, ved Forliis i Kajak, som foroven berørt, saa tidligt maatte forlade det Jordiske. – Denne forulykkede Mand var Handelen Skyldig for en Kommisriffel, men da Riffelen heldigvis var efterladt ved Stedet, har jeg, efter Tilbageholdelsen, anbragt samme til Fanger Ludvig hersteds i Haab om gunstigt Bifald.”¹⁶⁷

¹⁶⁷ RA 1820-1874: (uden overskrift) Indberetning til Rink, underskrevet af Jacob Lund, Udstedet Illoa 15de Marts 1855.

Et stort problem var sygdomme. Influenzaepidemier var almindelige og et problem for sundhedstilstanden som helhed, mens også andre epidemier forekom., fx kopper, og indberetningerne indeholder hyppigt oplysninger om heraf følgende dødsfald. Problemet var gældende for hele distriktet, og der er også eksempler på, at østgrønlandere, der blot var på handelsrejse, blev hårdt ramt (Jensen 2003). Det er nærliggende at tro, at de østgrønlandske indvandrere og tilrejsende har haft et dårligere immunforsvar og dermed været mere sårbare over for disse epidemier. Flere kilder peger på, at beboerne ved herrnhuternes missionsstationer var mere sårbare, men kilderne kan være farvede af handelens almindelige holdning til bosættelserne dér. Eksempelvis skriver kolonibestyrer Hansen i en indberetning i 1876: ”Jeg tror at kunde fremsætte som et i mange Aar bekræftet Fakta, at under Epidemier har disse Stationer været værst medtagne, og som maaske har sin Grund deri, at der ved Anlæggelsen af disse er taget formeget Hensyn til gode Græsgange og forliden Hensyn til Valget af gunstige Fangesteder, at Befolkningen er for sammenpakket og i det Heele synes at leve under et mindre heldig geistlig Tryk og under ugunstige sanitære Betingelser”.¹⁶⁸

Gennem hele århundredet melder kilderne om misfangst, sygdomme og stor nød, nogle gange i hele distriktet, andre gange mere lokalt, og Janssen betegner foråret som en tilbagevendende trangtid (Dansk Missionsblad 1853: 84). Sult og sultedød har ikke været ukendte fænomener i Grønland, men tværtimod en del af livsvilkårene, og Rink konkluderer om dette: ”For imidlertid at komme tilbage paa Trangtiden, da maa vi betænke, at ogsaa den i Reglen producerer den nødvendige Føde, hvilket man ogsaa let vil kunne indse deraf, at Befolkningen ikke allerede for lang Tid siden er uddød, det være sig enten før eller efter Handelens Etablering”.¹⁶⁹

Om betingelserne har været hårdere i den allersydligste del af Grønland, skal ikke diskuteres her. Til gengæld er det sikkert, at det i hvert fald af de danske handelsfolk og missionærer ofte dengang vurderedes, at forholdene i herrnhuternes menighed, altså også hos de indvandrede østgrønlandere ved Friedrichsthal, var værre end i den danske menighed, angiveligt på grund af befolkningskoncentrationen.

Fra midten af 1800-tallet blev der i Grønland opført stadig flere nye huse, deraf mange med kakkelovn, først og fremmest med henblik på at forbedre boligstandarden og dermed medvirke til forbedring af sundhedstilstanden (Fig. 86 og 87). Indførelse af kakkelovn havde dog også et andet formål, nemlig at få grønlanderne til at anvende fx stenkul som brændsel og derigennem skabe

¹⁶⁸ RA 1874-1898: Fremsendelse af Indberetning for Kolonien. Indberetning af 31. marts 1876, E. Hansen.

¹⁶⁹ RA 1820-1874: Rink: Om Manglerne ved de til Grønlandernes Understøttelse i Trang og Sygdom sigtende Foranstaltninger: 8. Dateret Julianehaab 22. februar 1855.

større indhandling af spæk (Mathiesen 1852: 181). Datidens vurdering af de nye huse fremgår af inspektør Holbølls indberetning til Indenrigsministeriet i 1850: ”De udsendte forbedrede Huse, eller Materialer til samme vedbliver at have en velgjørende Indflydelse i Sydgrønland, dog maaske meest i Julianehaabs District, hvor det er lettest for Grønlænderne at forskafe sig Brændsel. I Julianehaabs District har Glasruder havt en gavnlig indflydelse paa den blandt Grønlænderne til visse Aarstider saa almindelige Sneblindhed, hvilken Sygdom tildeels maa hidrøre fra den egne Belysning Tarmvinduerne giver, da der er en paafaldende Forskjæl mellem Antallet paa de Grønlændere, der angribes af Sneblindhed, boende i Huse med Tarmvinduer og de som beboe Huse med Glasvinduer”.¹⁷⁰

Det er ovenfor beskrevet, hvordan indførelsen af nye huse i Julianehaab distrikt også blev brugt som et led i bestræbelserne på at få befolkningen i Friedrichsthal distrikt til at leve mere spredt.

Den generelle tendens i Kap Farvel området var, at man i løbet af 1800-tallet gik fra fælleshuse til at bo i mindre huse med en eller to familier. Samtidig indførtes ”husejer”-begrebet (Israel 1978: 146), og i folketællingerne blev det endog almindeligt at se kvinder opført som husejere og ejere af konebåd eller telte, og således begynder nu enkerne at arve bolig og produktionsapparatet ved forsørgerens død.

Elisabeth – en jordemoder fra Østgrønland

Missionærernes tjenerinder og enkers overtagelse af huse og konebåde er eksempler på de forandrede forhold, hvor i hvert fald nogle kvinder kunne opnå en selvstændig status og socialt sikrede forhold. I den følgende case om jordemoderen Elisabeth gives endnu et eksempel. Hendes situation er på den ene side speciel, idet kun ganske få på dette tidspunkt fik en egentlig oplæring til en funktion, der ikke var tilknyttet fangererhvervet. På den anden side er hun et illustrativt eksempel på det forhold, at specielle opgaver, som i det oprindelige samfund blev udført af særligt kyndige eller erfarne, når det var aktuelt og nødvendigt, ved integreringen i den danske koloni efterhånden blev funktioner eller jobs, som krævede særlig oplæring eller uddannelse, og som kunne afstedkomme en ansættelse.

Casens udgangspunkt er nogle få oplysninger om en jordemoder i Friedrichsthal distrikt, som var født i 1839 og død i 1908. Hun blev oplært til jordemoder i 1887, men havde angiveligt også virket

¹⁷⁰ RA 1820-1874: Brev fra Holbøll til Direktionen, dateret 31. december 1850. I brevet er indlagt afskrift af Holbølls indberetning, dateret 30. december 1850.

som jordemoder, før hun blev oplært i vestlig forstand.¹⁷¹ Ud fra disse spinkle oplysninger kan personen via kirkebogen for Friedrichsthal og de samtidige mandtalslister identificeres.

Første skridt er at undersøge, om nogle piger i 1839 i Friedrichsthal distrikt var blevet døbt Elisabeth, og det var der rent faktisk, endda hele to nyfødte, indført lige efter hinanden i kirkebogen. Men samtidig vise andre oplysninger i kirkebogen, at den ene af pigerne (590) var død samme år knap 3 måneder gammel og at den anden (591) døde i 1855, altså 16 år gammel.¹⁷² Således kunne ingen af disse være den pige, der senere blev jordemoder.

1852 giver kirkebogen oplysninger om en pige, hvis oprindelige navn var Takka, som altså stammede fra Østgrønland, der som stor pige blev døbt Elisabeth. Hun var angiveligt født 1839, hvilket dog kan være et skøn. Kirkebogen giver ingen oplysning om, hvornår denne Elisabeth døde, men det må være sket efter 1900, efter hvilket år der ikke længere blev foretaget indskrivelser i kirkebogen. For at af- eller bekræfte, at der er tale om den rigtige Elisabeth, må der supplerende oplysninger til fra andre kilder, nemlig mandtalslisterne.

Oplysninger i mandtalslisten for 1890 bringer os på sporet. Her optræder nemlig en kvinde ved navn (nr. 68) Elisabeth, født 1839, enke og jordemoder, som boede i Friedrichsthal i hus nr. 10 ejet af enken Henriette. I samme hus boede en lille familie, hvis mandlige overhoved var fangeren Ludvig. I mandtalslisten for 1896 finder vi Elisabeth igen (nr. 43), dog nu med det forkortede navn Lisbet, sammen med familien Ludvig, der nu har fået eget hus i Friedrichsthal. Endelig finder vi hende i mandtalslisten for 1870 (nr. 52) med denne bemærkning: ”Jordmoderlæring ved Julianehaab.”¹⁷³ Mandtalslisterne bekræfter oplysningerne om, at Elisabeth også fungerede som jordemoder før 1887, men fortæller også, at hun allerede da havde modtaget en eller anden form for uddannelse.

Det er stadig ikke påvist, om Takka, i 1852 døbt Elisabeth, og jordemoderen Elisabeth er den samme person. I mandtalslisten for 1870 er dog et afgørende spor. Jordemoderen Elisabeth boede sammen med sin bror Anthon, - og så skal vi tilbage til kirkebogen. Ud for Elisabeth (Takka) er anført, at hendes fader var (760) Simon. Han blev døbt 1848 sammen med kone og tre børn, og kirkebogen giver følgende oplysninger om familien: Simon hed oprindeligt Alluktak, hans kone var (761) Jakobina (Nukagpiak, d. 1867) og børnene (762) Augustinus (Aqqajuk, f. 1842, d. 1858 i

¹⁷¹ Oplysningerne er givet af Mette Rønsager, ph.d. i forbindelse med hendes arbejde med afhandlingen: Imellem læger og landsmænd. Den vestgrønlandske jordemoderinstitution 1820-1920, Københavns Universitet 2006.

¹⁷² NKA 1824-1900: Kirchen-Buch der Gemeinde in Friedrichsthal vom ersten Anfangen 1824. Som i den tidligere case med Tittus, Brigitte, Matthæus og Augusta angiver tal i parentes før en person dennes nummer i kirkebogen.

¹⁷³ UA R.15.J.b.5.b: Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1890; Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1896; Mandtalsliste over den grønlandske Befolkning i Friedrichsthal's Missionariat indtil 31te Dec. 1870.

kajak), (763) Josua (Ulluksuk, f. 1832, d. 1854 af influenza) og (769) Anton (Sokattelik). Det var sidstnævnte Anton, som var bror til Elisabeth, og som hun boede hos i 1870, og hvis enke Henriette hun boede hos i 1890. Vi kan således slutte, at pigen Takka, der indvandrede fra Østgrønland og blev døbt Elisabeth, og jordemoderen Elisabeth var den samme person.

På samme måde som Elisabeths identitet og oprindelse er fastslået, er det muligt at danne sig et rids af hendes livsforløb. Takka og hendes familie flyttede fra Østgrønland til Vestgrønland, hvor forældrene og brødrene blev døbt i Friedrichsthal i 1848. Indvandringen må dog være sket nogle år forinden, for allerede i 1846 døbttes en pige, hvis forældre var Simon (760) og Jacobina (761). Pigen var født samme år i februar, mens dåben fandt først sted i september, hvilket sandsynliggør, at familien var indvandret og havde tilsluttet sig menigheden senest samme sommer.

Pigen blev døbt (738) Elisabeth, men hun døde allerede tre dage senere af ”innerlicher Entzündung”, sandsynligvis lungebetændelse. Den øvrige familie blev som nævnt først døbt nogle år senere, storesøsteren Takka endda først i 1852, hvor hun efter den lokale tradition fik sin afdøde søster Elisabeths navn. Simon og Jacobina slog sig ned i Friedrichsthal med deres børneflokk, der i 1852 var forøget med (894) Ferdinand (d. 1867 i kajak). I 1854 døde Simon og i mandtalslisten for 1855 står Jakobina (156) opført som enke og uforsørget.¹⁷⁴

I 1862 blev Elisabeth gift med (858) Paulus (f. 1837). Også Paulus og hans familie var indvandret fra Østgrønland. De boede i 1850 i Friedrichsthal i hus nummer femten, og det fremgår af mandtalslisten, at kun de yngste af børnene på dette tidspunkt endnu var døbt, og at moderen, noget usædvanligt, tilhørte den danske menighed og derfor ikke er talt med i listen. Faderen (849) Petrus, oprindeligt Puiak, og Paulus, oprindeligt Ajuak, blev begge døbt i 1851. Petrus døde i 1853 og i kirkebogen er indføjet: ”d. 17. juli ist von Kajakfahren krank zu Hause gekommen u. nach 2 Tagen gestorben in Süden auf Nunatsuk“ (er [under ophold] syd for Nunatsuk returneret syg fra en tur i kajak og død efter to dage). Nunatsuk er en lokalitet lidt oppe ad østkysten, og familien har altså i hvert fald den pågældende sommer opholdt sig der, måske på fangstrejse. I 1855 boede Petrus’ fire efterladte børn hos broderen Nicodemus i Issortusut, en lille boplads i Ilua, hvor der for dette år kun er registreret et enkelt hus med i alt ti beboere. Paulus var nu 19 år, roede i kajak og havde et forladegevær.¹⁷⁵

Det unge par Elisabeth og Paulus fik i 1863 sønnen (1117) Augustus, men allerede to måneder senere døde Paulus, ifølge kirkebogen formodentlig omkommet i kajak, da han ikke var vendt

¹⁷⁴ Optællingsliste den 1. oktbr 1855.

¹⁷⁵ NKA 1824-1900: UA R.15.J.b.5.b: Mandtalsliste over Grønlænderne som opholder sig ved Friedrichsthals Missions-District ved Slutningen af Aar 1850; Optællingsliste den 1. oktbr 1855.

tilbage fra fangst. Elisabeth og hendes søn var nu uden forsørger. De boede derefter hos Elisabeths bror Anton og dennes kone Henriette, blandt andet sammen med Elisabeths og Antons mor, enken Jacobina, og den mindreårige bror Ferdinand.

I 1870 boede Elisabeth og Augustus stadig hos broderen Anton (hus 6). Hun havde i mellemtiden været i Julianehåb, hvor hun var blevet oplært som jordemoder med deraf følgende ny status, og kunne nu, om end nok beskedent, bidrage til familiens underhold. Desuden var moderen Jacobina død. 1890 var både broderen Anton og sønnen Augustus døde (henholdsvis 1880 og 1876), og Elisabeth boede hos svigerinden Henriette, Antons enke, der benævnes "Huseier" (Hus 10). I samme hus boede bl.a. det unge par Ludvig og Pauline, der er Henriettes datter. 1896 havde

Fig. 54. Fisk udgjorde en væsentlig del af føden i Kap Farvel-området. I perioder med dårlig fangst erstattede fangerne fangsten med fiskeri. Nogle, fx fader- eller forældreløse, blev ikke oplært som fangere og måtte derfor for de flestes vedkommende forsøge at opretholde livet med fiskeri alene, hvilket generelt gav en lav status i samfundet. Som det fremgår af billedet, foregik fiskeriet fra kajak, idet joller først blev introduceret til området i det 20. århundrede. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 483.

Her slutter historien om Elisabeth, der blev næsten 70 år gammel. På trods af epidemier, kajakulykker m.m. var levealderen stigende blandt befolkningen i Friedrichsthal distrikt. Selv om flere end tidligere fik en forholdsvis høj alder, må Elisabet alligevel i sine sidste år være blevet betragtet som en meget gammel dame.

svigersønnen Ludvig overtaget huset, og Elisabeth (kaldt Lisbet), den lokale jordemoder, boede stadig hos familien.¹⁷⁶

Historien om Elisabeth indeholder imidlertid også en række oplysninger, der rækker ud over den enkelte person, og de følgende eksempler viser, hvordan hendes historie også til historien om den tid og det samfund, hun levede i.

Middellevealderen i datidens samfund har været lav. Epidemiske sygdomme har været almindelige og for mange haft dødelig udgang. Perioder med sult har ofte hersket, og således angives dødsårsagen for Elisabeths far Simon bl.a. som ”Noth” og ”Auszähmung”, med andre ord: han er død af sult. Endelig er et stort antal fangere omkommet i kajak eller på anden vis på fangst, således et par af Elisabeths brødre, hendes mand Paulus og dennes fader Petrus.

Den høje dødelighed og især de mange omkomne på havet har givet store forsørgelsesproblemer. Da Paulus’ far døde, overtog dennes bror forsørgerpligten for hele børneflokken, der flyttede ud til ham eller med ham til Issortusut. Anton, som var den eneste af Simon og Jakobinas sønner, der nåede voksenalder, tog moderen til sig, da faderen døde, og senere også søsteren Elisabeth og dennes søn, da hendes mand Paulus døde. Således har familierne forsøgt at løse problemerne for dem, der ellers ville stå uden forsørgere (Fig. 88).

Elisabeths historie vidner også om ændringer i livet og samfundsordningen, både for de indvandrede østgrønlandere og for distriktets befolkning som helhed. I den første del af missionsstationens historie boede mange sammen i relativt store huse, som regel flere familier sammen. Hen imod århundredets slutning bliver husstandene mindre og mindre og nærmer sig en kernefamilie med tilhørende medlemmer, som ellers var forsørgerløse. Det er netop den situation, vi ser i tilfældet med Elisabeth. Og nu kunne også kvinder blive husejere, således Henriette efter at hun blev enke. Denne ændring må forklares med netop det forhold, at husstandene er blevet reduceret til en størrelse og en sammensætning, der minder om en kernefamilie. Desuden var de

¹⁷⁶ NKA 1824-1900: UA R.15.J.b.5.b: Mandtalsliste over den grønlandske Befolkning i Friedrichsthals Missionariat indtil 31te Dec. 1866; Mandtalsliste over den grønlandske Befolkning i Friedrichsthals Missionariat indtil 31te Dec. 1870; Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1890; Designation over Missionariatet Frederiksdal den 31. December 1896.

enkelte familier blevet mere stationære, idet de oftest, og navnlig enkerne, boede samme sted og i samme hus hver vinter.

Elisabeth blev sendt til Julianehåb for at blive oplært som jordemoder og varetog efterfølgende denne funktion i Friedrichsthal i mere end en menneskealder. Østgrønlanderne har givetvis haft kvinder med forstand på fødselshjælp og dermed en særlig rolle eller funktion i samfundet. Det var en ny situation, at personer direkte blev uddannet til denne funktion, også i den danske koloni, og derefter fik en ansættelse. Ud over hjælp ved fødsler har jordemoderen i den udstrækning evnerne og uddannelsen har rakt til det også skullet bistå med vejledning og pleje i sygdomstilfælde, en funktion der i det oprindelige samfund delvis blev varetaget af åndemanageren.

Historien om Elisabeth har berørt en række af de forhold og forandringer, som de østgrønlandske indvandrere kom ud for, da de slog sig ned i Vestgrønland. Beretningen handler således i udgangspunktet om Elisabeth og hendes liv, men samtidig kan Elisabeth ses som en personificering af historien om de indvandrede østgrønlandere og det samfund, som de blev en del af.

Det åndelige

Når det kommer til spørgsmålet om, hvordan de østgrønlandske indvandrere blev påvirket i deres tankegang eller moralske forestillinger, eller hvilke overvejelser de gjorde sig herom ved mødet med den vestlige kultur og religion, bliver manglerne ved det eksisterende kildemateriale meget tydelige. Kilderne viser i langt højere grad, hvordan missionens og Handelens folk så på denne del af befolkningen, men gennem de beretninger, som ligger til grund for det følgende, kan der dog opnås et indtryk af, hvordan befolkningen forholdt sig til de nye budskaber, samt de konflikter, som hen ad vejen opstod med især de tyske missionærer (Fig. 89).

I en oversigt over Brødremenighedens missionsvirksomhed i 1845 berettes der om Grønland blandt andet, at "...i Friedrichsthal, paa Sydspidsen af Landet, indfinde sig aarlig for Handelens Skyld, flere hedenske Familier fra den østre Deel af Landet. Vore Missionærer benytte denne Foranledning til at gjøre dem bekjendte med Evangeliet, og søge at formaae dem til at blive her, og om Fleere, som for et Aar siden ankom her, have vi Grund til at nære det bedste Haab" (Evangelisk Missionstidende 1846: 22).

De østgrønlandske indvandreres ønske om at slå sig ned i Sydvestgrønland synes dog, som det fremgår af afsnittet om årsagerne til udvandringen, ikke at have været styret af åndelige motiver, hvilket bekræftes af det beklagende udsagn fra den herrnhutiske missionær Asboe: "I denne Sommer have 16 Personer meldt sig hos os, for at optages i Menigheden. Flere Selskaber af

Fig. 55. Konfirmanderne i Friedrichsthal i 1898 (UA R.15.J.b.VI.12b). De unge er i festtøjet, der helt tydeligt er præget af kontakten med Vestgrønland, fx ved anvendelsen af stof til anorakker, samt pigernes perlekraver. Bohlmann 1898, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 580.

Hedninger kom for nylig hertil for at handle. Desværre havde de ikke Forlængsel efter at købe den eene kostelige Perle” (Evangelisk Missionstidende 1860: 43).

Fra Ammassalik beretter Thalbitzer om den tidligere åndemaner Mitsivarniannga, at han havde meget svært ved at begribe eller oversætte billedlige udtryk fra Bibelen, mens han ikke havde nogle problemer med at forklare abstrakte begreber eller problemstillinger fra sin egen verden (Thalbitzer 1933/34: 60-63). Det må have været tilsvarende svært for menigheden i Friedrichsthal, ikke mindst for de nyankomne fra Østgrønland. I hvert fald viser de følgende eksempler, at missionen havde store problemer med at udbrede sine ideer til de østgrønlændere, der slog sig ned i Sydvestgrønland og ved dåben formelt frasagde sig hedenskabet og den gamle tro. Og eksemplerne viser vel også et afgrundsdybt gab mellem missionærerne og den grønlandske befolkning.

Den herrnhutiske missionær Lund berettede fra missionsarbejdet i Friedrichsthal, at folk gerne ville døbes og optages i menigheden, men: ”At anstrænge deres Tanker og Hukommelse, for at erhverve sig Kundskab om Ting, der strække sig ud over det daglige Liv, eller endog ind i Evigheden, er kun

sjelden Grønlændernes Sag....” og ”...især naar Talen er om aandelige Ting, kun lidet eller intet Indtryk paa Grønlændernes dorske og kolde Hjerter” (Evangelisk Missionstidende 1849: 163-165). Janssen var dansk missionær, men udtalte sig også om forholdene i Friedrichsthal: ”...; stor Forvildelse hersker i denne til Hedenskabet saa nær grænsende Menighed, og det er ikke uden dyb Smerte, at jeg drager bort herfra, thi her er saa meget at arbeide og virke i Kirkens og Skolens Gjærning.”¹⁷⁷ Også de herrnhutiske missionærer var til tider meget negative og gik så vidt som til at karakterisere tilstanden således: ”Der findes ingen levende Christendom iblandt dem” (Evangelisk Missionstidende 1891: 39). Menigheden levede altså fjernt fra missionærernes anvisninger, og der var lang vej til, hvad disse betragtede som et kristent liv.

I ovennævnte beretning fra missionær Lund fortælles også om dødssyge folk, som i sidste øjeblik blev omvendt og dermed, efter missionærernes opfattelse, indså meningen med det evige liv. De nåede derfor lige at blive døbt, altså i missionens øjne frelst, inden de døde. Sådanne historier er almindelige i fx Nachrichten og Evangelisk Missionstidende, der blev læst af den brede herrnhutiske menighed. De nævnte handlingsforløb kan selvfølgelig ikke afvises, men der kan også ligge andre grunde bag beretningerne. En undersøgelse af nedskrevne levnedsskildringer viser, at disse synes skabt over en fast skabelon, hvori den beskrevne person blandt andet gennem en følelsesfuld omvendelse erkender tidligere synder og bekender sig til Jesu nåde (Jarrick 1987: 78-128). På samme måde synes de beretninger om omvendelser på dødslejet, som her refereres til, at være bygget over en fast skabelon, hvor hensigten er at bekræfte og styrke læseren i herrnhuternes tro. Beretninger i de nævnte blade er endvidere henvendt til de folk, der både moralsk og økonomisk skulle støtte missionsarbejdet i Grønland, og missionærernes fortsatte eksistens måtte formodes at bygge på resultater eller forventninger om sådanne. Allerede i samtiden var der kritik af, at missionærernes breve og indberetninger blev udsat for en redigering og forskønnelse af virkeligheden (Wilhjelm 2001: 153-155). En tilsvarende redigering synes også at præge indberetningerne fra Friedrichsthal og de offentliggjorte underretninger herom.

I en beretning om de dårlige åndelige forhold rettes søgelyset mod familiefædre/konebådsejerne. De foregik efter missionærernes mening ikke deres hushold med et godt eksempel og viste ”ringe Attraa efter Guds Ord”, og de var heller ikke behjælpelige med, at folk på udstederne kunne komme til missionsstationen for at deltage i de kirkelige forsamlinger (Evangelisk Missionsblad 1884: 56-57). Ud fra denne beskrivelse synes i hvert fald en del af det lokale samfunds autoriteter at have udvist en del modstand og modvilje mod missionærerne og deres bestræbelser.

¹⁷⁷ RA 1828-1858: Dagbog for missionariatet Julianehaab 1851-1852.

Det var ikke kun fra europæisk side, der blev set kritisk på det kristelige eller såkaldt moralske niveau blandt befolkningen i Kap Farvel området. I 1882-83 overvintrede den grønlandske kateket Johannes Hansen, der senere var tolk på Gustav Holms Konebådsekspedition, i Aappilattoq, blandt andet med det formål at beskrive nogle skikke og ritualer, som indbyggerne dér fulgte ved isbjørnefangst, samt den efterfølgende behandling af fangsten. Johannes Hansen vurderede, at der var tale om gamle hedenske skikke, der havde holdt ved, og som var specielle for dette område. Folkene var ganske vist døbt, men anvendte disse efter hans mening ukristelige skikke, fordi de jævnlig havde kontakt med hedningene i Østgrønland.¹⁷⁸

Religiøse sværmerier var et fænomen, som til tider dukkede op forskellige steder i Grønland, og fra Kap Farvel området kendes historien om Mathæus, der udgav sig som ærkeenglen Gabriel. Historien kendes fra samtidige kilder, og Rink, der på dette tidspunkt var inspektør i Sydgrønland, gengiver den i sine udgivelser (Rink 1857, II: 288-289, 1866: 367). Historien har endvidere levet videre i det mindste i nogle generationer efter, at begivenhederne fandt sted, idet den kendes i en ikke oprindelig publiceret udgave, sandsynligvis nedskrevet af Knud Rasmussen under dennes besøg i området i 1904 (Sonne 2004).

Historien går i al korthed ud på, at nogle mænd i Friedrichsthal i vinteren 1853-1854 havde skabt stor opstandelse og var ved at splitte hele menigheden i to lejre. De begyndte at afholde deres egne forsamlinger, og flere mente at have fået åbenbaringer. I løbet af vinteren døde tilslutningen dog efterhånden ud, og Mathæus, som altså nu kaldte sig for Gabriel, og hans profet, Aron, forkyndte, at verdens ende var nær, og at de ville drage til østkysten for at omvende befolkningen der. De drog med en del af missionsstationens beboere til den nærliggende boplads Kuummiut, hvor de slog sig ned for til foråret at tage til Østgrønland. Under medvirken af bl.a. Jacob Lund, der jo som udligger i Pamialluk var tæt på begivenhederne og tilsyneladende havde stor indflydelse også i den herrnhutiske menighed, og som efter eget udsagn også havde sine ”agenter”, blev folk talt til fornuft. Og inden foråret var det hele gået i sig selv igen.¹⁷⁹

Der var i Julianehåb distrikt som helhed, men også i herrnhuternes område, eksempler på, at folk trods dåben stadig troede på eller praktiserede nogle af skikkene fra den hedenske tid (Fig. 90). Fra Julianehåb berettede Janssen om rygter om, at en kvinde ved trolddom var skyld i, at en fanger var omkommet i kajak.¹⁸⁰ Et par år senere blev det om ovennævnte Mathæus rapporteret, at han lod

¹⁷⁸ Atuagagdliutit 1889: Tamardlisit: 10. januar (nr. 8): 125-28; 23. januar (nr. 9): 143-144.

¹⁷⁹ RA 1820-1874: Besvarelse af const Inspektør og Colonibestyrer Rinks Breve 1854. Breve mærket: no 3 a-f Bilag til Formandsindberetning fra Julianehaab.

¹⁸⁰ RA 1828-1858: Dagbog over Missionærens Forretninger i Missionariatet Julianehaab for Aaret 1852-53.

Fig. 56. En gruppe kajakmænd forsamlet i bugten foran missionsstationen Friedrichsthal. Den forreste af kajakkerne er bemærkelsesværdig ved sine karakteristiske opadvendte spidser. Der er tale om en såkaldt *piaaqqisiaq* (midtvestgrønlandsk *piaaqqusiaq*), en dreng, hvis ældre bror eller brødre var afgået ved døden. Han kunne derfor også være i fare for onde kræfter, og kajakken med den særegne form skulle beskytte ham under hans opvækst. Anvendelsen af denne kajak var således en fortsættelse af en tradition, der rakte tilbage til det oprindelige samfund. Når drengen var vokset op, ville han få en kajak bygget som de andre kajakker (Petersen 1986: 51). Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 669.

”...hente en Pige fra Komiut, til sig, paa hedenske Maade som Kone...”¹⁸¹ Og igen nogle år senere noterede Nissen i sin dagbog, at der ved Itilleq boede nogle få mennesker, der hører til den herrnhutiske menighed, og at en af disse er ”bekjendt for Hexekunster.”¹⁸²

Knud Rasmussen gjorde de samme erfaringer under sit ophold i området i 1904, altså efter den sidste indvandring og efter herrnhuternes afrejse fra Grønland. Han indsamlede informationer om befolkningens leveforhold, kultur og overleveringer, blandt disse en så stor mængde levereregler og varsler, at det er nærliggende at mene, at disse stadig var i spil trods overgangen til kristendommen. Her er et par eksempler: ”Skriger ravnene stærkt, idet de flyver over en boplads, betyder det held” og ”Amuletdrenge”, *piârqusiat*, med dragter, der er splittet op i ryggen, må nøje overholde, at den

¹⁸¹ RA 1820-1874: Besvarelse af const Inspectør og Colonibestyrer Rinks Breve 1854: brev nr. 3-a. Bilag til Formandsindberetning fra Julianehaab. Dateret Østprøven 12. marts 1854, underskrevet af Chemnitz.

¹⁸² RA 1828-1858: Julianehaabs Missionariat 1855-56.

første sæl, de fanger, også bliver skåret op i ryggen og ikke i bugen, således som man ellers plejer” Rasmussen 1979: 54, 66).

Eksemplerne synes at dokumentere, at befolkningen på trods af den formelle overgang til kristendommen på en række punkter har bibeholdt skikke og tro, som de var vokset op med i Sydøstgrønland. De vidner samtidig om den afstandtagende holdning, som fra europæisk side blev vist overfor det oprindelige tankesæt, og dermed de latente muligheder for konflikt.

Vestgrønlændernes syn på de indvandrende østgrønlændere

Der er tidligere gjort rede for, hvordan folk i Vestgrønland fx i 1700tallet betragtede østgrønlænderne som vilde folk med hang til kannibalisme. En undersøgelse på grundlag af artikler i Atuagagdliutit 1861-1914 viser, at vestgrønlænderne især i den første del af denne periode havde en generelt negativ holdning til østgrønlændere, og herunder hører østgrønlændere indvandret til Sydvestgrønland. De glider ind i en større missionssammenhæng, hvor hedninge betragtes med mistro og i nogle tilfælde som direkte farlige. I sidste del af den undersøgte periode bliver holdningen mere neutral. Efter oprettelsen af en handels- og missionsstation i Ammassalik området i 1894 og en derefter følgende større bevågenhed for Østgrønland i den vestgrønlandske befolkning som helhed benævnes østgrønlænderne af nogle som ”merdlertut”, dvs. børn, forstået således, at vestgrønlændere og østgrønlændere skulle ses som en del af det samme nationale fællesskab, men med vestgrønlænderne som de udviklede eller civiliserede og østgrønlænderne som dem, der endnu var langt fra et højere civiliseret stade (Langgaard 1999).

I Julianehåb distrikt har holdningen givet været anderledes, jf. Mørchs beskrivelse af forholdet og holdningen til befolkning på østkysten. Ikke desto mindre er der eksempler på, at man har benyttet sig af østgrønlændernes manglende kendskab til forholdene i det koloniserede område. I referatet fra mødet i Julianehaab forstanderskab i efteråret 1873 lyder det således.:

”Formanden forespurgte, hvorledes Grønlænderne, som fra Østkysten vare komne til Pamiagdlok, vare blevne behandlede af Befolkningen dersteds. – *pârssisoq*¹⁸³ erklærede, at saavel Udliggeren som Befolkningen havde været lige gode, om at bedrage Østlændingene. For Udliggerens Vedkommende anstiller Kolonibestyreren den fornødne Undersøgelse, og for Befolkningens Vedkommende har hr. Rosing paataget sig, ved sin forestaaende Reise til Pamiagdlok, at forsøge

¹⁸³ Ny retsskrivning: *paarsisoq*, se note 99.

paa at indhente de nødvendige Oplysninger”¹⁸⁴. Både Handelens folk og den lokale befolkning har tilsyneladende snydt tilrejsende østgrønlandere i handel med deres varer.

Selv om de indvandrede østgrønlandere formelt var blevet en del af den vestgrønlandske befolkning, synes de ud fra de nævnte eksempler ikke at være blevet betragtet som sådan. I stedet bed man mærke i forskellene og understregede anderledesheden, det oprindelige østgrønlandske præg.

Det østgrønlandske præg

De indvandrede østgrønlandere bosatte sig i vid udstrækning geografisk set samlet og isoleret og medbragte derudover en række særtræk, der har adskilt dem fra Sydgrønlands øvrige befolkning og givet dem et særligt østgrønlandsk præg. Lars Møller, Atuagagdliutits redaktør, var i 1864 med inspektøren på dennes rejse sydpå og kom bl.a. til Julianehåb, hvor de fleste dog var bortrejst, enten på ammassatfangst eller på sælfangst på Kitsissut (*kipparsimallutik*). Han kan om sproget blandt *qavanngarnisaviit* (de der er kommet fra Østgrønland) sige, at det er svært at forstå, og at de indbyrdes taler meget hurtigt.¹⁸⁵ Og også assistent Ulrik Rosing, der arbejdede flere år i Nanortalik og havde meget kontakt med indvandrede folk, fortæller fra en vinter, hvor han overvintrede i Pamialluk, at han kunne have problemer med sproget.¹⁸⁶ Med indvandringen fra Sydøstgrønland fik området, der dengang var beboet af herrnhuternes menighed, dvs. fra Friedrichsthal og sydefter, indført sin egen dialekt, der stadig herskede i området.

Om isbjørnejagten beretter flere kilder, at skindet tilfaldt den, der først havde set bjørnen, også selvom en anden nedlagde byttet (Mathiesen 1852: 116) (Fig. 91).¹⁸⁷ Den ældste af de anførte kilder er fra omkring 1800 og skikken har således været kendt i det sydlige Grønland før den egentlige indvandring dertil. Dette kendes da også i Vestgrønland og praktiseres endnu i Østgrønland.

I 1859 var lægen i Julianehåb på rejse i den sydlige del af distriktet, og nåede også frem til Friedrichsthal, hvorfra han oplyste, at der var to huse, som beboedes af folk, der året i forvejen var kommet fra Østkysten, og af disse var flere af ”Fruentimmerne” tatoverede.¹⁸⁸ Et par år senere var Rosen, der tidligere havde været missionær i Godthåb, på besøg i Friedrichsthal og skrev om sine indtryk bl.a.: ”Jeg har besøgt Grønlanderne der paa Stedet i deres Telte. De fleste har været

¹⁸⁴ ” RA 1877-1879: Julianehaab forstanderskab: referat fra Efterårsmødet, 25. september 1873.

¹⁸⁵ Atuagagdliutit 1864: Lars Møller: Kujatâliarnermik aussautitdlugo: 12. december (nr. 37): 567-569.

¹⁸⁶ Atuagagdliutit 1880: Ulrik Rosing: Pamiagdlungme ukînivnit erqaimassâka: 15. november (nr. 4): 49-51; 14. december (nr. 6): 81-84; 1881: 25. februar (nr. 10): 157-159.

¹⁸⁷ RA 1774-1916: Dagbøger: Continuations Journal holden ved Colonien Julianehaab fra 1te August 1801 til 15de Junii 1802 af købmand Joh: Chr: Mörch.

¹⁸⁸ RA 1774-1916: Dagbog for H:A: 1860 ført af Lægen i Julianehaab District.

Hedninge og mange er tatoverede. De er meget lattermilde og ubekjendte med alt hvad der ei er rent Grønlandsk.”¹⁸⁹

Men østgrønlanderne satte også på anden vis deres særpræg på området. Jens Mathiesen, assistent og bestyrer i Julianehåb 1820-33 og tolk på Graahs tidligere omtalte ekspedition til østkysten, beskriver befolkningens skikke, fx sangkampe på Kitsissut, og også flerfamiliehuset, om hvis beboere han skriver: ”...Qvinderne ere blottede til den Grad, at kun Midien er bedækket med et par muligst korte Beenklæder. Ved Colonierne og i disses Nærhed er Reenligheden i Husene noget bedre, end ved bortliggende Udsteder; ogsaa har Qvindekjønnen her opnaaet saa meget Blussel, at de idetmindste bedække Overkroppen med en Chemisse og Underextremiteterne med de almindelige Beenklæder” (Mathiesen 1852: 81). Omkring dødsfald og begravelser skriver Mathiesen endvidere bl.a.: ”Den hedenske Grædeceremoni finder endnu kun sted syd for Nennortelik og maaske langt under Nord [dvs. oppe ad østkysten]” (Mathiesen op.cit., p. 88).

Fig. 57. Kvinder ved Friedrichsthal forarbejder et isbjørneskind. Der bestod stadig en skarp arbejdsdeling i 1800-tallets grønlandske samfund. Når mændene havde landet fangsten, var det kvindernes opgave at behandle kød og skind. Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 672.

¹⁸⁹ RA 1858-1867: Miss. koll. Dagbog ført ved Julianehaab fra min Overtagelse af Embedet i September 1861 til 1ste Juli 1862. Bilagt Indberetning for Aaret 1861/62 af Rosen, underskrevet 23. juli 1862.

Beskrivelsen er fra Julianehåb distrikt i begyndelsen af 1800-tallet før den store østgrønlandske indvandring tog sin start. Men den har givetvis samtidig også kunnet passe på de indvandrende østgrønlændere, der i løbet af resten af århundredet bosatte sig syd for Nanortalik. Deres levevis har ligget tæt op af Julianehåb-befolkningens tidligere måde at leve på, og de har for disse været som et billede på forgangne tider.

Ovennævnte eksempler kan suppleres med andre bidrag, der alle peger på, at befolkningen i Kap Farvel området havde eget sprog og fælles skikke.¹⁹⁰ Man har i det øvrige Vestgrønland betragtet dem som anderledes. I begyndelsen af 1900-tallet var eskimologen Thalbitzer først i Ammassalik og senere i Kap Farvel området, og for ham var der heller ingen tvivl: befolkningen omkring Kap

Fig. 58. En del af beboerne ved Friedrichsthal samlet foran kirken og missionærernes bolig. I forgrunden står to af missionærerne og deres koner. Bagved dem medlemmer af den grønlandske menighed. Nogle af de fotograferede står med river til at rive græs sammen med. Det kan bl.a. være nogle af tjenerinderne, der deltog i arbejdet med at samle vinterfoder til gederne. Bohlmann, Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität, LBS 303.

¹⁹⁰ Atuagagdliutit 1872: Hagen: Qavángarnitsat (imaípoq tunumiut) Pamiagdlungme nungussut aussaq; 1881 Oqalualârutit. Qideon (qajaitsoq) Igdlorssuatsiarmio, Pamiagdlûp erqánguarmio; 1881 Univkârut Tingmiarmiunik, aussaq 1879-80.

Farvel var stadig østgrønlændere! (Thalbitzer 1917). De tilrejsende østgrønlændere var godt nok blevet en del af et større samfund, en minoritet i Vestgrønland. Men med eget sprog, egne skikke og deres østgrønlandske oprindelse definerede de både sig selv og blev af den øvrige befolkning defineret som en særlig gruppe med egen identitet. De var *qavappiaat*! (Fig. 92).

Der er nu forløbet mere end et århundrede, siden den sidste gruppe af østgrønlandske indvandrere slog sig ned i Kap Farvel området. Grønland er i dag et moderne industrisamfund, og der er sket voldsomme samfundsmæssige forandringer. I Kap Farvel området er nu kun to bygder tilbage med godt og vel et par hundrede indbyggere. Resten af indvandrernes efterkommere bor for hovedpartens vedkommende i Nanortalik, andre er spredt ud til andre egne af landet.

Der eksisterer imidlertid en kulturarv som et levn fra og en erindring om 1800-tallets indvandring fra Sydøstgrønland. Sejler man rundt i området, ser man resterne af de tidligere beboede pladser og andre tegn på menneskelig aktivitet. Og på skrift og i tale læses og høres endnu beretningerne om livet dengang. For mange i specielt det sydgrønlandske område er bevidstheden om og den historiske tilknytning til Sydøstgrønland og området omkring Kap Farvel stadig levende.

KAPITEL VI. ERINDRINGER OM FORTIDEN

År 1900 boede omkring 600 mennesker i Kap Farvel området på bopladser, hvoraf nogle lå ganske tæt på landets sydligste spids. De sidste grupper var ankommet fra Østgrønland, og efter et århundrede med stor mobilitet også indenfor selve Kap Farvel området, syntes bosættelsesmønstret nu at have stabiliseret sig. Der skulle dog kun gå ganske få år, før ændringer i klimaet og de erhvervsmæssige betingelser igen kastede befolkningen ud i nye opbrud. Folk flyttede eller blev forflyttet til nordligere beliggende bopladser eller helt ud af distriktet, og fra midten af 1900-tallet var der kun to beboede pladser tilbage i distriktet, nemlig Aappilattoq og bopladsen ved den oprindelige missionsstation Friedrichsthal, som i dag kendes under det lokale navn Narsarmijit, i dag Grønlands sydligste bygd (Bak 1981: 253-255). Tilsammen bor nu omkring 250 indbyggere i de to bygder. Efter affolkningen af Kap Farvel området har man stadig levnene fra de sydøstgrønlandske indvandrere, *uiarnerit*, i det kulturelle landskab og i befolkningens bevidsthed, det mentale landskab.

Fangere fra især de to nævnte bygder jager stadig ved Kap Farvel og som i forfædrenes tid foretages jævnligt fangstrejser til farvandene ved Aluk og endda længere op ad østkysten. Den lokale befolkning og i mindre omfang tilrejsende foretager ture ind i området. Og når man først er der, får man uundgåeligt øje på de fysiske levn fra tidligere generationer.

Fra de indvandrede østgrønlandere er overleveret en række sagn samt beretninger om livet de sidste år i Sydøstgrønland. De er blevet fortalt igen og igen og nogle er nedskrevet ad flere omgange. De har virket som inspiration for grønlandske forfattere, og også i dagens Grønland indgår erindringer om forfædrene og deres rødder i Sydøstgrønland som en vigtig del af identitetsopfattelsen i specielt det sydligste Grønland.

Det kulturelle landskab

Fra kilderne, først og fremmest folketællingerne og Brødrementighedsmandtalslister, kendes et stort antal pladser i Kap Farvel området, der i perioden 1824 til 1900 har været beboet i kortere eller længere tid og nogle af flere omgange. Hovedparten af de forladte bopladser har været ubeboede i mere end hundrede år, men i det arktiske klima og med den begrænsede menneskelige aktivitet i det affolkede område, har der været optimale betingelser for at bevare de fysiske levn for eftertiden. Bopladserne ligger der derfor stadig i dag, forladte, men som vidnesbyrd om tidligere menneskelig tilstedeværelse (Raahauge et al. 2005) (Fig. 93).

Fig. 59. Pamialluk var fra 1848 og et stykke ind i det 20. århundrede den centrale handelsstation i Kap Farvel. Handelsstationen er nu nedlagt og bopladsen forladt, men i landskabet ses stadig tydeligt levnene fra grønlændernes boliger til venstre i billedet og handelsbygningerne af sten (se fig. 37). Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

Bopladsernes beliggenhed følger det generelle mønster i Grønland (Petersen 1965: 111). De er alle orienteret mod havet, og ofte er der flere adgange til og fra havet, sandsynligvis en sikkerhedsforanstaltning i tilfælde af, at der pludselig skulle opstå dårligt vejr, mens fangerne var ude. Som i tidligere tider foregår transporten i området med båd. Når man kommer sejlen, kan det for det utrænede øje være svært at se, hvor de tidligere bopladser er placeret, men klare grønne pletter i landskabet er et godt tegn, og kommer man nærmere, viser de sig ofte at være ruiner af tørvehuse bevokset med marehalm. På afstand kan det ofte være svært at forestille sig, at der overhovedet har været plads til beboelse, men når man går i land og begiver sig op bag bopladserne, vider landskabet sig ud. De fleste bopladser har et bagland, små sletter, dale, grønne områder, hvor beboerne har kunnet bevæge sig hen, og som er betydeligt større, end det rent umiddelbart syner udefra.

På mange af bopladserne forekommer forskellige boligtyper, der vidner om, at pladsen har været befolket i forskellige perioder, fx 15-1600-tallets huse, fælleshuse fra 1700- og 1800-tallet og yngre

Fig. 60. Herrnhutisk grav med indhegning ved Friedrichsthal med udsigt mod de karakteristiske og dominerende fjelde vest for missionsstationen og bopladsen. Enkelte af de herrnhutiske missionærer, deres koner eller deres børn døde i Grønland og ligger begravet ved den missionsstation, de var tilknyttet. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

huse til enkelte familier. Derudover forekommer teltringe og såkaldte telthuse, dvs. teltvolde anvendt i forbindelse med sommerteltet, som på denne måde blev sikret imod de ofte meget kraftige kastevinde, der forekommer i det alpine landskab. De ældste huse ses som lave volde bevokset med græs og revling, mens de nyere huse, der har været beboet i sidste del af 1800-tallet og for nogle bopladsers vedkommende også i første del af 1900-tallet, fremtræder som sammenfaldne huse eller ruiner bevokset med det grønne marehalm, som på afstand fortæller om eksistensen af den tidligere boplads. Desuden ses varder, grave, konebådsstøtter og andre eksempler på menneskelig aktivitet (Fig. 94). På flere bopladser er desuden fundet bevis for, at også den palæoeskimoiske kultur, Dorset-folket i en endnu fjernere fortid har benyttet de samme bopladser (Raahauge et. al 2005). Tilstedeværelsen af både fælleshuse og yngre enkeltfamiliehuse på nogle af bopladserne tyder på, at de pågældende steder kan have været befolket ad flere omgange i løbet af 1800-tallet. I flere tilfælde er et i forvejen eksisterende fælleshuse afkortet og indrettet, så det svarede til behovet for en mindre gruppe, og i andre tilfælde ses eksempler på, at enkeltfamiliehuse er bygget inden i et

Fig. 61. Tinuteqisaaq var en af de sydligste af 1800-tallets herrnhutiske bopladser. Her ligger gravene placeret, så der er udsigt mod "Porten til Østgrønland" og en del af den rute, som de østgrønlandske konebåde fulgte på vej til og fra Sydvestgrønland. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

fælleshus. I alle tilfælde har det lettet indsamlingen af byggemateriale og resulteret i en bolig, der var lettere at varme op.

Ved næsten alle bopladserne findes grave. De hedenske grave er kammergrave, mens de kristne grave ofte er stendynger, eller den afdøde kan være begravet i jorden, hvorefter graven er omkranset af en række sten eller tildækket med et enkelt lag sten. Gravene er oftest velbevarede, hvilket kunne tyde på at man har overholdt gravfreden, måske af respekt for de døde eller af frygt for deres ånder, eller man har været bekendt med det gamle ord om, at "den, der åbner en grav, åbner for en storm". Den herrnhutiske missionær Brodbeck oplyser i sin beretning fra området fra slutningen af 1800-tallet, at den lokale befolkning normalt respekterede grave og lod dem i fred. Noget er dog fjernet, for på samme tid var der blandt visse europæere opstået interesse for gravfund, og da egnens beboere opdagede, at man kunne sælge indhold fra grave til europæerne, overvandt nogle respekten eller frygten og brød gravfreden (Brodbeck 1882). Gravene er placeret lidt væk fra husene, som regel ude af syne og ofte på et højedrag eller en forhøjning bag bopladsen med godt syn over fjord

Fig. 62. Ved den tidligere boplads Tinuteqisaaq findes endnu et komplet sæt konebådsstøtter, der består af fire aflange og oprejste sten. Konebåden blev placeret mellem stenene med bunden i vejret og surret fast, så den var sikret mod alt vejrlig. Foto: B. Grønnow, Nationalmuseet.

eller sund og mod høje fjelde. De afdøde skulle have en smuk udsigt. I Tinuteqisaaq, der ligger på en ø af samme navn nær ved selve Kap Farvel og tæt på den imaginære grænse mellem øst- og vestkysten, er således de fleste af de omkring 10 grave placeret med udsigt mod fjeldene og det sydlige kap i retning mod øst – mod det gamle hjemland! (Fig. 95 og 96).

Det kulturelle landskab er det præg eller aftryk, som mennesket har sat på naturen. I mødet med naturen er landskabet blevet en del af en gruppe menneskers erfaringsverden, der dog kun eksisterer, så længe der er nogen til at erindre den (Berglund 2004: 347-348). De østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere har sat deres tydelige præg på Kap Farvel området. Nu har området været affolket i omkring to menneskealdre, kun en mindre del af befolkningen besejler det jævnligt, og endnu færre kender i detaljer blot en lille del af de pladser, hvor nogle af forfædrene har levet. Erindringen om nogle af disse forfædre og deres oplevelser lever imidlertid stadig i befolkningen og er med til at bevare bevidstheden om den historiske forbindelse til de nu ubeboede bopladser.

Erindringerne i forskellig tid

Allerede få år efter den sidste indvandring til Kap Farvel området blev beretninger om livet i Sydøstgrønland for første gang nedskrevet. Knud Rasmussen var i området som led i Den danske literære Grønlandsekspedition 1902-1904 og indsamlede sagn og fortællinger. Ikke alle var villige til at fortælle om fortidens begivenheder, men efter nogen tid tøede de fleste dog op. Knud Rasmussen skrev herom i sine dagbogsoptegnelser:

”De Mennesker, vi ligger i Lejr med her, – er for største Delen nydøbte hedninger fra østkysten. De er interessante at tale med. Og de gir uden større omsvøb mange ejendommelige og besynderlige Enkeltheder fra deres Hedenskab. De nærer en Forestilling om, at det er nyttigt for deres Sjæle at skrifte – at berette om deres tidligere Vildfarelse. Navnlig tror de, at de hurtigt må skrifte, for at det onde ikke skal blive siddende tilbage i dem og hindre Kristentroen i dens Udvikling.

En gammel Mand Kuânia, var saaledes i den første Tid syg, – og trods alle Forsøg hjalp intet Middel. Først da han havde lettet sin Samvittighed ved at fortælle om forskellige Synder han havde begaaet under sit Hedenskab, lykkedes det ham at faa Bugt med Ondet.

En Kone kunde slet ikke lære at læse – eller forstaa, hvad Præsten forklarede hende om kristentroen; – først da hun havde faaet lettet sin Samvittighed med, at hun en Gang havde været ved at blive Angakok, lykkedes det hende at begribe, hvad hun skulle vide og forstaa, for at annamme Daaben o.s.v.”¹⁹¹

Der berettes om adskillige mord, herunder hustrumord, og om enker og børn, som gik i døden, fordi de havde mistet deres forsørger, og børn, der blev sat ud i kulden, fordi de var blevet en byrde for det øvrige samfund. Man gav udtryk for, at livet på østkysten havde været utrygt, og at man aldrig kunne vide sig sikker mod noget. Vintertiden var fuld af konflikter på grund af lediggang og periodevis mangel på mad. Og udover frygten for at blive dræbt var der frygten for at sulte ihjel (Rasmussen 1906).

Beretningerne fra Østgrønland var spændende stof og levede videre i samfundet i Vestgrønland. På grund af det dramatiske indhold og de særdeles ukristelige elementer, kunne de være omgærdet med en del hemmelighed og var således ofte tabuiserede. Og normalt blev børnene sendt i seng, når der skulle fortælles om ting, der ikke var for sarte ører (NKA: C-08: 01-484 (Adam Aronsen) & 01-486 (Kornelius Jakobsen)). Fortællingerne er blevet fortalt fra generation til generation og fremtræder som en væsentlig del af eftertidens mundtlige lokale historietradition. De indvandrede

¹⁹¹ Hundested Bibliotek: KRA: kasse 52, nr. 3: Knud Rasmussen: Lommebog med dagbogsoptegnelser og notater fra Sydøstgrønland. 1 bind. 1904.

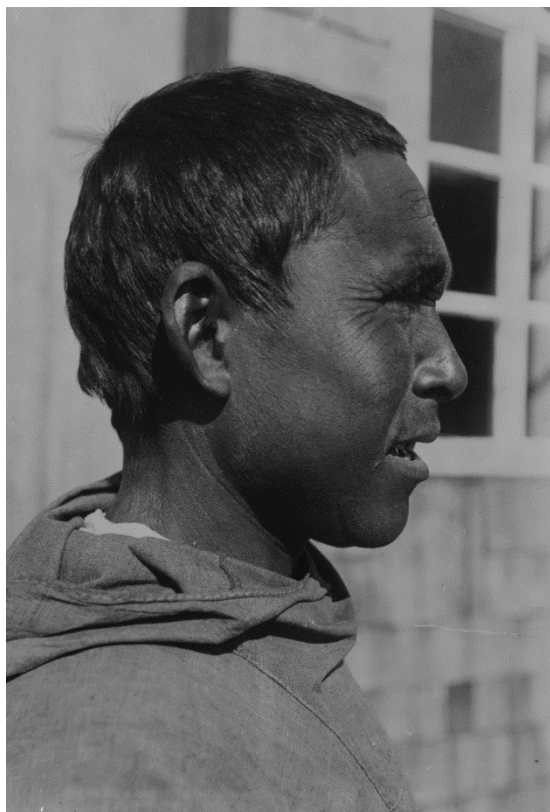

Fig. 63a og b. Aaddaaridad, døbt Kristian Poulsen, tilhørte den sidste gruppe af indvandrere, der kom til Friedrichsthal i 1900. Mændene i Østgrønland var som oftest langhårede, men det var skik, at de efter dåben blev klippet korthåret. Aaddaaridaad fortalte gerne om det tidligere liv og skikkene i Sydøstgrønland eller optrådte med trommedans. Fotos: W. Thalbitzer 1914/Arktisk Institut 07889; E. Holtved 1931/Arktisk Institut 46651.

østgrønlanderes selvoplevede erindringer er således bragt videre til og ført videre af deres efterkommere som formidlet erindring (Warring 1996: 208).

Dele af disse erindringer er i flere omgange indsamlet og nedskrevet ved blandt andet Leif og Máliâraq Vebæk i 1948 og 1961 og Lange og Raahauge i 1991 (Vebæk 2006; NKA: C-08).

Vebæks's indsamlinger dækker både sagn og fortællinger og fortællernes egne oplevelser, mens Lange og Raahauges indsamling først og fremmest indeholder biografisk materiale med fortællinger om egne oplevelser og oplysninger om forhold og livsbetingelser i fortællernes egen tid og dertil også overleverede historier om de indvandrede østgrønlandere. Der var en generations forskel på de to indsamlingers informanter, og en del af de folk, som Vebæks interviewede, var født i sidste del af 1800-tallet og indvandret fra Østgrønland, mens Lange og Raahauges informanter alle var født i Sydvestgrønland i første del af 1900-tallet.

Med disse indsamlinger er der skabt tilgængelige kilder for eftertiden og en mulighed for at give indblik i efterkommernes bevidsthed (Floris 1996: 127-133), og hvordan der med tiden er sket ændringer i fortællingen og tolkningen af historien.

I forhold til de beretninger, som blev gengivet af Knud Rasmussens kort tid efter 1900, og de indsamlede beretninger fra midten og sidste del af århundredet, er der sket et skred i indhold og fokus. Knud Rasmussens fortællere var folk, der selv var indvandret fra Østgrønland. Deres selvoplevede beretninger indeholder et bredt galleri af personer, og de omhandlede begivenheder er yderst dramatiske med eksempelvis adskillige drab, og beretningen om en mor og hendes fem børn, der kastede sig i havet, fordi manden var død, og der ikke var nogen til at forsørge den efterladte familie. Dette har ændret sig med tiden. I efterkommernes erindringer er der et langt mere forsonligt skær over de dramatiske begivenheder, og en enkelt person dominerer fortællingerne. Denne mand hedder Aaddaaridaad (Fig. 97a og b).¹⁹²

Aaddaaridaad var også en af Knud Rasmussens kilder. Han fremstår som den ledende person i den gruppe, der i 1900 som de sidste indvandrede til Friedrichsthal, og han havde stået i centrum for de dramatiske begivenheder i de sidste år i Sydøstgrønland og beretningerne om disse. Han havde været åndemaner og var en stor sagnfortæller, og han delte beredvilligt ud af sit kendskab til sagn og myter og eskimoisk tradition. Men drabene ville han ikke ind på, og da Knud Rasmussen

¹⁹² Navnet, der betyder konebåd, forekommer i forskellige andre stavemåder, fx Autdarida, Autdlârutât, Aallaaridaa samt Aallaarutaat, som er den vestgrønlandske form i ny retsskrivning. Den her anvendte stavemåde, Aaddaaridaad, er den, der formodes at komme tættest på Kap Farvel dialekten, og dermed mest autentisk. Aaddaaridaad blev født omkring 1884 og døde i 1941. Ved dåben i 1901 blev han døbt Kristian Poulsen. Han deltog senere på Sjette og Syvende Thule Ekspedition til Østgrønland i 1931-1933, hvor Knud Rasmussen brugte ham som kendtmand og informant om livet før indvandringen til Vestgrønland, og for dette modtog han senere fortjenstmedaljen (Ostermann 1938: 130-139; Bak 181: 247-249).

forsøgte at presse ham dertil, svarede han: ”Ja, de Mennesker, jeg dræbte, fortjente den Død, de fik, for de var farlige for os andre. Jeg dræbte dem ikke af Lyst til Mord, men af Pligtfølelse overfor mine Bopladsfæller” (Rasmussen 1906: 162).

Aaddaaridaad indtager den dominerende hovedrolle i efterkommernes beretninger om forfædrenes liv i Østgrønland og indvandringen til Vestgrønland, såvel hos Vebæks og Lange og Raahauge, som i nutidens Grønland. Historier om andre markante personer og begivenheder fortælles stadig inden for bestemte familier eller blandt dele af befolkningen med rod i bestemte afgrænsede geografiske områder, fx nogle af de tidligere bopladser i distriktet. Men historien om Aaddaaridaad er blevet ”den store historie” og må i dag ses som eksponent for efterkommernes fælles erindring om deres forfædres liv i Sydøstgrønland og indvandringen til Sydvestgrønland (Jensen 2009).

Samtidig med at beretningerne ændrede fokus, og Aaddaaridaad nu indgik som den centrale figur, forsvandt den frygt og afsky for ham, som Knud Rasmussen havde mødt hos nogle af sine informanter. I efterkommernes historier udelukkes drab og lignende ikke, men de nævnes sjældnere, og i de tilfælde, hvor Aaddaaridaad er involveret, er han ikke omgærdet med den samme frygt som i nogle af de tidlige beretninger. Flere af de senere fortællere har kendt ham, og en af dem fortæller, at det da godt nok en gang imellem kunne være skræmmende at lytte til hans beretninger, men at det også var spændende som barn fx at se ham optræde med trommesange, og han karakteriserer ham som ”meget rar og sjov”.¹⁹³ I de tilfælde, hvor de dramatiske episoder nævnes, sker det oftest kun ganske kort og ukommenteret, som en selvfølge. Eller som det blev udtrykt om de hjælpeånder, der optrådte i beretningerne: ”Så almindelige var de, de var ikke til at undre sig over. Vi [...] undrede os ikke, jeg har hørt om det så mange gange som barn, så jeg tager mig ikke af det”.¹⁹⁴

I de senere beretninger optræder et nyt tema, det religiøse. I Knud Rasmussens version fra 1904 fortæller Aaddaaridaad indgående om sin oplæring til åndemaner og om, hvordan han fik sine hjælpeånder. Kun i en enkelt sætning nævnes hans beslutning om at tage til vestkysten og lade sig døbe, men hovedvægten er lagt på hjælpeåndernes reaktion og deres forsøg på at overtale ham til at blive – og dermed holde fast ved den gamle tro. I efterkommernes historier har denne del fået en hel anden vinkel og et helt nyt element: mødet med den kristne religion, personificeret ved Jesus. Der er forskellige versioner af begivenhedsforløbet, men kort fortalt er kernen i disse historier, at en lysende skikkelse viser sig for Aaddaaridaad, da han en dag er af sted i kajak. Skikkelsen taler til ham og forsøger at overtale ham til at tage til vestkysten og blive døbt. Da Aaddaaridaad vendte

¹⁹³ NKA: C-08: 01-486: Kornelius Jakobsen ”Nuannersukuluusimavoq”.

¹⁹⁴ NKA: C-08: uden journalnummer: Emma Kielsen (”Tassa taama naliginnaatigipput, tupinnanngitsigipput. Uagut [...] tupigusunneq ajorpugut, meeraagama tamakkuninnga tusarnermik soqutiginngilakka”).

tilbage til bopladsen, blev han modtaget af sin kone, der inden han tog af sted var dødssyg. Hun var ved et under blevet rask, og dette overbeviste Aaddaaridaad, så han besluttede sig for straks at flytte vestpå og lade sig døbe.

Knud Rasmussen holder sig i sin trykte version af beretningerne meget tæt til sine nedskrevne noter og gengiver ofte sine noter i helt uændret form. Denne del af beretningen om Aaddaaridaad findes imidlertid slet ikke i hans dagbøger og håndskrevne noter (Hundested Bibliotek: KRA; KB: Knud Rasmussens arkiv 4). Der synes ellers ikke at være nogen grund til, at Aaddaaridaad i 1904 skulle undlade denne del af historien, tværtimod repræsenterer Knud Rasmussen jo netop det samfund, hvortil han var flyttet og dermed kristendommen. Aaddaaridaad var en karismatisk figur og en stor fortæller, der yndede at fortælle og optræde. Det fortælles også, at han på sine ældre dage ofte blev kaldt til andre familier, hvor han mod betaling blev bedt om at underholde og fortælle om livet i Østgrønland, og at det kunne vare hele aftenen og natten med.¹⁹⁵ Det er derfor nærliggende at slutte, at denne del er kommet til senere, og at det meget vel kan være fra Aaddaaridaad selv. Dermed er konstrueret en årsagsforklaring til afvandringen fra Sydøstgrønland, der dels var i overensstemmelse med ideologien i det nye samfund og dermed acceptabel, dels fik gyldighed ud over fortællingens hovedperson, idet den kunne gælde som forklaring på, at alle de øvrige sydøstgrønlandske indvandrere tog skridt til at slå sig ned i Sydvestgrønland.

Angakkoq Papik – en roman

I 1952 udkom romanen ”Angakkoq Papik. Qavanngarnitsat inuunerannik oqaluttuaq” (”Åndemaneren Papik. En fortælling om østgrønlandernes liv”), skrevet af Kristen Poulsen, der fra 1934-39 var kateket i Aappilattoq syd for Nanortalik, altså i det område, hvor de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere slog sig ned (Poulsen & Lynge 1989: 7). Der havde Poulsen blandt andet mødt Aaddaaridaad, som ”utrætteligt havde berettet for mig om det at være åndemaner” og romanen er tilegnet ”min afdøde ven Aallaarutaat [Aaddaaridaad]” (Poulsen 1975: 3).¹⁹⁶

Romanen er bygget op om en ramme skabt af beretningerne om Aaddaaridaads liv og oplevelser i Sydøstgrønland, og Papik og Aaddaaridaad er da også én og samme person. Papik blev oplært til åndemaner og fik stadigt flere hjælpeånder, han begik flere drab, men da han i et syn blev konfronteret med Jesus, besluttede han sig for at tage til vestkysten for at blive døbt. Til denne

¹⁹⁵ NKA: C-08: 01-480: Føbe og Bernhardt Petrussen.

¹⁹⁶ ”uannut qasusuilluni angakkuunilersaartarsimasooq” og ”ikinngutigigaluannut Aallaarutaamut eqqaassutissatut suliaaraa”.

historie tilføjer forfatteren en række elementer og afsnit af etnografisk karakter om fx fangerlivet, ånder, tupilakker og benytter sig desuden af den digteriske frihed til i handlingen at inddrage begivenheder og navne, der er kendt fra beretninger fra Ammassalik området (Rosing 1963, 1993). Med udgangspunkt i den oprindelige rammefortælling om Aaddaaridaad bliver historien om Papik til en generel beskrivelse af livet i det oprindelige inuit samfund.

Kristen Poulsen holder sig i romanen ganske tæt til den lokale tradition, og han omtaler slet ikke den frygt, som kommer frem i de tidligste oplevede erindringer. Forfatteren udelader ikke drab eller åndemanerne og deres ånder, men problematiserer dem ikke, og han beskriver generelt befolkningen som gode og uspolerede på trods af, at de med hans egne ord ”kun var hedninge” (Poulsen 1975: 3)¹⁹⁷. Elementer i de tidligste beretninger, som vi kender dem fra Knud Rasmussen, kan allerede på det tidspunkt, hvor Kristen Poulsen kom til området, være sendt ud i glemselen, eller Poulsen kan selv have udeladt dem eller tilpasset dem sin egen fortolkning og sine interesser. Han havde nemlig et særligt sigte med sin roman. Formålet var ikke kun at skrive om forhold i det oprindelige samfund eller lægge et kristent budskab ind i en roman om forholdene i Østgrønland og den sidste indvandring til Vestgrønland.

Kristen Poulsen var aktiv i samtidens debat om den samfundsmæssige udvikling i Grønland, og skrev blandt andet i 1936, altså mens han var kateket i Aappilattoq, i det daværende sydgrønlandske blad *Sujumut* et indlæg med overskriften ”Kingumut” (”Tilbage”), hvori han opfordrede sine samtidige til også at kigge tilbage på fortidens liv og skikke, ikke for at vende tilbage til disse, men for at spejle sig i den gamle kultur og derigennem gennemskue fejl ved det bestående og anvende fortidens dyder som inspiration til en positiv udvikling hen imod et moderne grønlandsk samfund (Mikiassen 1936).¹⁹⁸

Datidens politiske hovedstrømning i Grønland var et ønske om at komme op på samme materielle og åndelige stade som de vestlige industrisamfund, der for mange stod som et ideal. Kristen Poulsen var for så vidt enig i dette, og sigtet med ”Angakkoq Papik” var således at påvirke den historisk og politisk bevidste grønlænder til også at se elementer i det oprindelige inuit samfund som noget positivt, som nutiden kunne identificere sig med og anvende i en politisk sammenhæng. Historien om åndemaneren Papik var således revet ud af den lokale sammenhæng og via fiktionen gjort til et landspolitisk redskab. Tiden var dog ikke med sådanne tanker, idet 1950-erne og 1960-erne var domineret af ønsket om en hurtig modernisering og udvikling mod vestlige normer. Men ”Angakkoq Papik” fik en renæssance og blev genoptrykt i 1975 og 1986, hvor nye temaer som

¹⁹⁷ ”nuannersumik minguitsumillu [...] naak kuisimanngitsuinnaagaluarlutik”.

¹⁹⁸ Poulsen var døbt Mikiassen, men tog senere navneforandring til Poulsen (Poulsen & Lynge 1989: 7).

grønlandisering og indførelse af hjemmestyre var sat på dagsordenen, og hvor det oprindelige samfund og kendskabet til dette blev en væsentlig faktor som led i skabelsen af en grønlandsk identitet som et eget folk med egen historie og kultur og dermed en del af grundlaget for kravet om større politisk indflydelse og i sidste ende selvstændighed (Sørensen 2006).

Historie og identitet

De indvandrede østgrønlandere har fra første færd medbragt erindringer og viden om livet i Østgrønland, og beretningerne er indgået som en del af den mundtlige tradition. Først efter den sidste indvandring i 1900 er der foretaget indsamling og udgivelse af udvalgte erindringer og beretninger, hvorved der er skabt tilgængelige kilder for eftertiden.

Det kan ud fra den foregående gennemgang konstateres, at der op igennem 1900-tallet i Kap Farvel området har eksisteret en kollektiv erindring om indvandrerne, tilsyneladende med hovedvægten lagt på de sidste års begivenheder i Sydøstgrønland. Erindringerne har fra starten været sammenvævet af såvel selvoplevede oplevelser, som af overleverede begivenheder, altså af biografi og historieformidling. Erindringerne eksisterer ikke kun knyttet til enkeltpersoner, men i erindringsfællesskaber. Blandt efterkommerne af de østgrønlandske indvandrere overleveres nogle erindringer i familier eller andre mindre fællesskaber, mens andre, som historien om Aaddaaridaad, udgør en del af det store fællesskabs erindringer. I begge tilfælde skaber erindringerne en fælles forståelsesramme og bidrager til både en individuel og en kollektiv identitet.

I tiden op til etableringen af det grønlandske hjemmestyre i 1979 og også derefter pågik en nation-building, hvis mål var med udgangspunkt i den nye politiske situation at opbygge en fælles grønlandsk identitet og at styrke følelsen af at være eet folk i eet land. Som sådan er identitet en social konstruktion og et resultat af dynamiske processer, der knytter folk til hinanden ved hjælp af mange komponenter, fx bevidsthed om fælles etnicitet og historie (Dorais & Searles 2001). I en sådan proces, påviser Cohen (1985: 118), "[lies] the reality of community (...) in its members' perception of the vitality of its culture. People construct community symbolically, making it a resource and repository of meaning, and a referent of their identity". Erindringerne fra Kap Farvel området indgik i denne nationale proces, først og fremmest centreret omkring beretningerne om Aaddaaridaad og livet i det oprindelige samfund i Østgrønland, der fx blev spredt ud til befolkningen i hele landet gennem udsendelser i radio og fjernsyn.

Nuttall (2001) diskuterer forholdet mellem national og lokal identitet og den komplimentaritet, der ligger i både at indgå som en del af et større fællesskab, nationen, og et mindre fællesskab med egne

Fig. 64. Over den nedlagte boplads Sammisoq ses et kors, som er synligt på lang afstand. Sådanne kors er af den lokale befolkning opsat ved flere tidligere bopladser som symbol for nedlæggelsen af disse i første halvdel af 1900-tallet og til minde om det liv, der engang blev levet der. Foto: H. C. Gulløv, Nationalmuseet.

karakteristika, fx en region. Med udgangspunktet i en undersøgelse i to bygder i Sydgrønland, bl.a. Aappilattoq, som netop er en af de to tilbageværende bygder i Kap Farvel området, påviser han, at de små steder i Grønland på flere punkter er truede og den lokale identitet derfor i defensiven. Befolkningen de pågældende steder må deltage aktivt i bestræbelserne for at bevare og styrke en lokal identitet, og i den situation er man afhængig af et historisk kendskab: ”Memory brings the past into the present, strengthening sentiments and ideas of locality as well as social relationships” (Nuttall 2001: 62) (Fig. 98).

En mindre del af efterkommerne til de østgrønlandske indvandrere lever stadig i Kap Farvel området, mens hovedparten nu bor i Nanortalik eller andre fjernere steder og derfor ikke længere har eller måske aldrig har haft den tætte tilknytning til dette område, som kunne bidrage til at skabe et fællesskab eller en lokal identitet. De har imidlertid stadig erindringerne og kendskabet til fortiden. Den fælles forståelsesramme synes stadig at være levende i befolkningen i det allersydligste Grønland, og samtaler og interviews efterlader det indtryk, at folk i almindelighed har et vist kendskab til den historiske betydning af udtrykket ”uiarnerit”, der er den traditionelle

Fig. 65. Gravsten over Aaddaaridad, Kristian Poulsen. Oplysningerne på stenen angiver, at han skulle være født 1884 i Østgrønland og død 5. juni 1941 i Nanortalik. I en liste over befolkningen på Østkysten fra 1884 er han angivet til at være tolv år gammel og skulle altså være født omkring 1872. Stenen er et af de få materielle levn, der er opstillet i eftertiden efter de østgrønlandske indvandrere, og den indgår i erindringen og erindringspolitikken om den østgrønlandske indvandring til Kap Farvelområdet. Foto: H. C. Gulløv, Nationalmuseet.

betegnelse for de indvandrede østgrønlændere, og er klar over, at de via nogle af deres forfædre har rødder tilbage til østkysten. Der eksisterer i befolkningen i Nanortalik og de sydlige bygder en kollektiv erindring om de indvandrede forfædre, livet i Østgrønland og en række begivenheder i tilknytning hertil. Da der er tale om mange adskilte erindringer samlet i et fælles erindringsrum ville det måske være bedre at anvende udtrykket ”sammenbragte erindringer”. Folk er således fælles om at erindre, men ikke nødvendigvis med et identisk indhold. Rammen for erindringerne er ofte den enkeltes familie (Warring 1996; Jensen 2004).

I erindringerne lever centrale personer (fx Aaddaaridaad og Kuaania) og steder (fx Narsarmijit og Pamialluk) som symboler på den erindrede fortid. Interessen for forfædre fik udtryk ved et arrangement ved Aaddaaridaads gravsten 14. april 2001 i anledningen af 100-årsdagen for dåben af Aaddaaridaad og andre af de sidst indvandrede (Fig. 99). Gravstenen skiller sig ud fra kirkegårdens trækors og er et af de få fysiske erindringssteder, som er etableret i eftertiden omkring den historiske tilknytning til Sydøstgrønland og indvandlerne derfra (Jensen 2002a). Der synes blandt

Fig. 66. Narsarmijit (Frederiksdal) er i dag den sydligste bygd i Grønland. I midten af bygden står kirken og vidner om den tid, hvor Brødremenighedens missionsstation Friedrichsthal lå på dette sted og var centrum for en stor menighed, der boede spredt på bopladser i hele Kap Farvel-distriktet. Kirken fungerer i dag som kirke i den grønlandske folkekirke. Den lange bygning til venstre for kirken er skolen. Missionærernes bolig er nedtaget og flyttet til Nanortalik, hvor den fungerer som præstebolig. Foto: E. L. Jensen, Nationalmuseet.

efterkommerne at være en fornyet interesse for fortiden og en stigende historiebevidsthed, som blandt andet kan hænge sammen med et ønske om at styrke den lokale identitet inden for regionen. Og i den sammenhæng er historien om den østgrønlandske indvandring til og efterkommernes liv i Kap Farvel området helt grundlæggende.

Kulturlandskabet og de overleverede erindringer står tilbage som lokale vidnesbyrd om en fase i historien, hvor befolkningen flyttede fra Sydøstgrønland og slog sig ned i Kap Farvel området. Derimod er der i lokalområdet så godt som ingen materielle levn i form af genstande fra denne periode. Men drager man til Herrnhut i den tyske delstat Sachsen, hvor centeret for Brødremenigheden stadig er placeret, finder man der en overordentlig fin samling af genstande fra Grønland, inklusive genstande indsamlet ved den daværende missionsstation Friedrichsthal.

Missionærer har sendt eller bragt genstandene med sig til Europa, og de er ofte ad kringlede veje endt på museet i Herrnhut. Denne samling af museumsgenstande er et resultat af det kulturmøde, som er behandlet i denne bog, og den bidrager til at belyse såvel mødet mellem herrnhutiske missionærer og østgrønlandske indvandrere som den materielle kultur i Kap Farvel området (Fig. 100).

PERSPEKTIVERING OG AFSLUTNING

Forskningsmæssig placering

Undersøgelsen af den østgrønlandske indvandring til Vestgrønland i 1800-tallet og kulturmøderne i Kap Farvel området vil indgå i den grønlandske forskningssammenhæng i forskellige perspektiver og sammenhænge. Den yder bidrag til brede temaer som kolonihistorie, etnohistorie, missionshistorie, migration og kulturmøder, men vil også selvstændigt indgå som et lokalhistorisk og mikrohistorisk studie. Endvidere bidrager undersøgelsen med resultater inden for mere snævert definerede temaer som forholdet mellem handel og mission, den befolknings- og bosættelsesmæssige udvikling i Kap Farvel området, sociale og erhvervsmæssige ændringer, fx i kvindernes forhold, samt erindringshistorie for blot at nævne nogle eksempler.

I koloni- og missionshistorisk henseende er vægten lagt på Brødremenigheden og dens tilstedeværelse ved Kap Farvel. Herrnhuternes aktiviteter og tilstedeværelse i Grønland har ikke været genstand for større videnskabelige undersøgelser. En oversigt over Brødremenighedens hidtidige arbejde i Grønland skrevet af dens egen historiker daterer sig helt tilbage til 1700-tallet, altså før begge missionsstationerne i det sydligste Grønland, Lichtenau og Friedrichsthal blev oprettet (Cranz 1770), og i en senere missionshistorie får tilstedeværelsen i Grønland og ikke mindst i Kap Farvel området en minimal behandling (Müller 1931; Schulze 1932). I nyere tid er udgivet arbejder om detailaspekter af Brødremenighedens tilstedeværelse i Grønland (Israel 1969, 1978 og 1984; Kjærgaard & Kjærgaard 2003; Tidsskriftet Grønland 1983), og i dette aspekt bidrager nærværende undersøgelse først og fremmest med ny viden og analyser af

Brødremenighedens missionsarbejde i Kap Farvel med udgangspunkt fra missionsstationen Friedrichsthal. Endvidere kan undersøgelsen indgå i et større og globalt perspektiv og især bidrage med komparativt materiale til nyere arbejder om herrnhuternes missionsarbejde og kulturmøder andre steder i verden, fx i Labrador og Australien (Brice-Bennett 2003; Lydon 2009).

Afhandlingen bevæger sig først og fremmest inden for temaerne migration og kulturmøder i Grønland med fokus på den grønlandske befolkning og ved hjælp af etnohistorisk og mikrohistorisk metode. I det følgende præsenteres derfor en kort sammenfatning af resultater af undersøgelserne inden for de nævnte temaer med perspektivering til anden relevant forskning inden for disse felter. Endelig vil der blive givet et kort resume af bidragene til overvejelser omkring overleverede erindringer og historiebevidsthed.

Migration

Undersøgelsens udgangspunkt er den migration, som store dele af befolkningen i Sydøstgrønland i løbet af 1800-tallet foretog til Vestgrønland. Langt hovedparten af indvandrerne slog sig ned i Kap Farvel og blev medlemmer af den herrnhutiske Brødremenighed, som i 1824 havde etableret missionsstation Friedrichsthal netop med det formål at missionere blandt den lokale befolkning og de østgrønlændere, som man vidste med mellemrum kom rejsende til vestkysten for at handle. På grundlag af først og fremmest kirkebogen fra Friedrichsthal er det muligt i første omgang at uddrage størrelsen af den samlede migration, der over hele århundredet omfatter op imod tusinde personer. Det kan endvidere konstateres, at indvandringen er sket i tre faser: en første kort og meget intensiv fase fra 1824 til begyndelsen af 1830-erne; en anden fase, der strakte sig over omkring et halvt århundrede fra midten af 1830-erne til begyndelsen af 1880-erne, med en langsom og til tider sporadisk indvandring; og for det tredje en afsluttende kort fase fra midten af 1880-erne til 1900, hvor de sidste grupper på den aller sydligste del af østkysten synes nærmest kollektivt at flytte vestpå og dermed efterlade kysten mellem Ammassalik og Kap Farvel folketom.

På grundlag af såvel det historiske kildemateriale, arkæologiske undersøgelser og mundtlige overleveringer diskuteres de årsager, der kan have foranlediget dele af den østgrønlandske befolkning til at forlade deres land. Med inspiration i teorien om push-and-pull faktorer nås frem til en række omstændigheder af henholdsvis klimatisk, ressourcemæssig og social art, der samlet set over den behandlede periode dels har været attraktive i Vestgrønland og dermed trukket indvandrerne til området, dels har skabt problemer i forhold til den videre overlevelse i Østgrønland og dermed været medvirkende til at skubbe dem ud af det område.

Indvandrerne kunne fx føle sig tiltrukket af en lettere adgang til handel ved at slå sig ned i Vestgrønland, samt en øget social sikkerhed, herunder ikke mindst for særligt udsatte grupper som enker og deres børn, der ellers i perioder med trangtid risikerede at blive sat ud og overladt til døden. Der ligger også et socialt aspekt i det forhold, at familie og andet netværk var flyttet til vestkysten, og dermed en motivation for de efterladte til også at flytte. Endelig har de nye normer, der gjaldt i de koloniserede områder omkring fx hævnbrud, skabt et rum med sikkerhed for personer, der var involveret i stridigheder.

Ustabile klimatiske forhold i Østgrønland kunne være medvirkende til, at dele af befolkningen valgte at forlade Østgrønland, og det samme kunne nedgang i ressourcegrundlaget, der blandt andet skyldtes en omfattende sælfangst foretaget af europæiske sælfangere i storislen ud for den

østgrønlandske kyst. Endelig var et efterhånden svigtende befolkningsgrundlag og social ustabilitet med mange mord med til at presse folk ud af området.

Med udgangspunkt i det etnohistoriske kildemateriale forklares således de faktorer, der synes at have været medvirkende til indvandringen, samt den demografiske udvikling i Kap Farvel området blandt de indvandrede og deres efterkommere. Blandt andet resultater fra arkæologisk undersøgelser bidrager til denne analyse, men det historiske kildemateriale giver også et indblik i forhold til den østgrønlandske befolkning, som må formodes at kunne anvendes komparativt ved undersøgelser af andre forhistoriske samfund. Folketællingen i 1834 viser blandt andet fordelingen mellem køn og alder i befolkningen, som få år forinden havde sluttet sig til den herrnhutiske menighed. Et klart større antal drenge end piger bekræfter overleveringer om, at småpiger blev dræbt eller efterladt, specielt i krisetider. En lige så klar overvægt af voksne kvinder i forhold til voksne mænd viser med tydelighed, med hvilken fare det har været forbundet at udføre erhvervet som fanger. Disse forhold har formodentlig i det mindste i visse perioder været karakteristisk for de oprindelige samfund i Grønland og i det øvrige Arktis. Under de nye samfundsforhold ændrede den demografiske struktur sig imidlertid, så den efterhånden svarede til situationen i den øvrige del af det koloniserede Vestgrønland.

Migrationer har været – og er - et velkendt fænomen i Grønland og i det arktiske område i det hele taget. Fra historisk tid kendes flere større migrationer, og fortællingen om 1800-tallets østgrønlandske migration til Kap Farvel området skriver sig således ind på linje med disse. De er kendt fra de etnohistoriske kilder og i lighed med beretninger fra det sydøstlige Grønland ofte centreret om en central person. Som eksempler kan nævnes fortællingen om Sinngajik og 1700-tallets indvandring af sydgrønlandere til det efter en koppeepidemi næsten folketomme Nuuk område (Gulløv & Kapel 1979-80) og beretningen om Qillarsuaq og indvandringen fra Canada til Avanersuaq i 1860-erne (Ulloriaq 1985). Indvandringen fra Østgrønland til Kap Farvel området har sine egne lokale karakteristika i forhold til geografi, historisk kontekst og persongalleri, men bidrager samtidig til det overordnede billede af migrationer i Grønland og Arktis.

Kulturmøder

Fortællingen om 1800-tallets østgrønlandske migration er også en fortælling om mødet i Kap Farvel området mellem bærere af og repræsentanter for forskellige kulturer, nemlig de østgrønlandske indvandrere, de herrnhutiske missionærer, de danske kolonimyndigheder og de koloniserede

vestgrønlændere, og de samfundsmæssige konsekvenser, som det fik for først og fremmest de østgrønlandske indvandrere.

Det betød, at de nu som vestgrønlandske indbyggere måtte indordne sig de forhold og bestemmelser, som de danske kolonimyndigheder måtte udstikke. Det første eksempel herpå kom allerede efter den første indvandringsfase, hvor der ved den nyetablerede missionsstation Friedrichsthal efter 1824 opstod en stærk befolkningskoncentration. Dette var imod KGH's ønske om, at befolkningen af hensyn til den bedste udnyttelse af landets ressourcer skulle bo spredt, og befolkningen blev genstand for en kamp mellem kolonimyndighederne og de herrnhutiske missionærer, der ønskede menigheden bosat tæt ved missionsstationen. Missionærerne måtte bøje sig, og KGH fik det, som de ville have det, ofte med tiltag eller løkkemidler, der skulle fremme processen, fx støtte til opførelse af nye huse eller mulighed for køb af rifler. I de efterfølgende år skete derfor en udflytning mod syd i retning mod Kap Farvel, og området var siden præget af dette spredte befolkningsmønster - som for øvrigt også den øvrige del af Vestgrønland.

Da forstanderskaberne blev oprettet i midten af 1800-tallet blev befolkningen i Kap Farvel på mere synlig vis knyttet til de koloniale myndigheder og blev gennem de udpegede forstandere i Julianehåb Forstanderskab inddraget i disses styring og udvikling af landet. Forstanderskaberne havde en social forpligtelse og kunne tildele fattigydelse til stærkt trængende familier, hvis forsørger som konsekvens derefter ville miste status som fanger, hvilket igen fik konsekvenser for den såkaldte repartition, en uddeling af bonus til fangerne i forhold til deres kvalifikationer som fanger. Forstanderskaberne fungerede endvidere som retsinstans, der kunne idømme eller indstille til såvel individuelle som kollektive sanktioner i forbindelse med fx tyveri, mord, fødsel i dølgsmål og andre handlinger, der var i uoverensstemmelse med myndighedernes regler og moral. På denne måde overtog det koloniale system i hvert fald dele af de institutioner og den samfundsorden, som de østgrønlandske indvandrere hidtil havde levet under og praktiseret.

En direkte konsekvens af indvandringen fra Østgrønland var overgangen til kristendommen og dermed for langt de flestes vedkommende tilknytningen som medlemmer af den herrnhutiske Brødremenighed. Som en praktisk konsekvens skulle indvandrerne følge den dåbsforberedende undervisning, hvorefter de ved dåben afsvor sig den oprindelige tro og indgik i menigheden. Med denne overgang fulgte en række forpligtelser. Menighedens medlemmer forventedes at deltage i de møder, som blev afholdt for den samlede menighed eller grupper af denne, og som kunne have karakter af egentlige kirkelige handlinger, men som også kunne have et mere praktisk udgangspunkt, fx skolen. Børnene skulle gå i skole og følge en undervisning, der først og

fremmest havde som mål at indlære dem kristendommen og som desuden var rettet mod at give dem de tilstrækkelige kundskaber til at læse kristne tekster. Konfirmationen var en formel afslutning på denne tid og en bekræftelse af det kristne tilhørsforhold og dermed tilhørsforholdet til Brødremenigheden. Menigheden skulle følge de almindelige regler og moralske forskrifter, som udsprang af kristendommen og hernhuternes fortolkning af denne, og brød de disse regler, kunne de blive ramt af den såkaldte kirketugt. I kraft af denne kunne missionærerne idømme dem begrænsninger og påbud, der dog kun omfattede deltagelse i menighedens liv og ikke almindelige samfundsmæssige forhold. Således indskærpede Sydgrønlands inspektør, at missionærerne ikke kunne tvinge en person til i en periode at måtte bosætte sig ved en anden boplads.

I Labrador havde Brødremenigheden af de koloniale myndigheder fået tildelt retten til i et afgrænset område at handle med den lokale befolkning. Det var ikke alene med til at sikre økonomien bag det igangværende missionsarbejde, men gav en ekstra kontaktflade til og afhængighed af missionsstationen (Brice-Bennett 2003). I kolonierne i Grønland opretholdt KGH imidlertid et fast monopol på såvel indhandlingen af de grønlandske fangeres produkter som udhandlingen af europæiske varer til den grønlandske befolkning. Befolkningen i Kap Farvel området måtte således tage til de nærliggende danske handelsstationer Pamialluk og Itilleq for at handle og havde således også en vis kontakt med repræsentanter for de danske kolonimyndigheder.

Koloniseringen og kulturmødet i Vestgrønland gav betydelige ændringer i det grønlandske samfund. Med tiden opstod en befolkningsgruppe, hvis karakteristika generelt set bestod i, at de var blandinger, altså børn af et ægteskab mellem en dansk mand og en grønlandsk kvinde, eller efterkommere af disse, samt at de havde stilling i KGH eller efter en uddannelse på seminariet fungerede som kateketer i missions- og skolevæsenet. Med tiden blev denne befolkningsgruppe betragtet som en grønlandsk elite, placeret mellem den grønlandske fangerbefolkning og de danske udsendte i Grønland, som kunne medvirke til at fremme kolonimyndighedernes ideer om civilisation og udvikling (Thuesen 2007; Rud 2010). Dette skete ikke i 1800-tallets herrnhutiske menighed i Kap Farvel område, hvor det skarpe skel mellem missionær og grønlander blev opretholdt. Enkelte personer blev knyttet til missionærerne som medhjælp i forskellige sammenhænge, men fx de hjælpere, der på bopladserne skulle undervise børnene havde ikke samme uddannelsesmæssige baggrund som mange kateketer i den danske mission. Baggrunden herfor må søges i flere forhold. Giftermål mellem herrnhuternes europæiske udsendte fandt ikke sted, og der opstod der ikke en gruppe af blandinger. Desuden lykkedes det ikke Brødremenigheden trods forsøg herpå at skabe en uddannelse for kateketer, og endelig rådede Brødremenigheden, som nævnt for

oven, ikke over andre institutioner og arbejdspladser, som fx indhandlings- og udhandlingssteder, hvor dele af befolkningen kunne få ansættelse. Disse funktioner blev varetaget af den fåtallige stab, som KGH havde ansat til at drive de lokale udsteder og som små enklaver tilhørte den danske menighed.

De mikrohistoriske cases vidner om, at indvandringen til Vestgrønland på mange områder har betydet store ændringer i de sociale systemer, der bandt befolkningen sammen i Østgrønland. På den ene side viser historien om Tittus, Brigitte, Matthæus og Augusta og deres familier, at den tætte tilknytning til familien, som den er kendt fra det oprindelige samfund, stadig havde en afgørende betydning for den enkeltes overlevelse. Igennem århundredet holdt fx Tittus og Brigittes efterkommere til stadighed sammen, og til dem var knyttet fjernere slægtninge, fx enker eller forældreløse børn eller unge, der ikke kunne forsørge sig selv. Samtidig viste der sig dog også ændringer i samfundsstrukturen. Fælleshusene blev erstattet af mindre huse, og kernefamiliens rolle blev mere udpræget, og således lignede bosættelsesstrukturen og familieforholdene i Kap Farvel efterhånden forholdene i det øvrige Vestgrønland. Som påvist af Robert-Lamblin (2006) fandt tilsvarende ændringer sted i bosættelsesstrukturen omkring Ammassalik, der blev koloniseret fra 1894, og hvor den resterende del af den østgrønlandske befolkning var bosat. Denne udvikling synes således at udgøre et generelt træk og en samfundsmæssig konsekvens af koloniseringen af den oprindelige grønlandske befolkning.

Casen om Elisabeth handler ikke om en hel familie, men om en pige og nogle af de begivenheder og muligheder, som indvandringen til Kap Farvel området betød for hendes liv. Hun blev som normalt var gift med en fanger, og som så mange andre gifte kvinder mistede hun tidligt manden og siden også deres eneste søn. Hun boede sammen med familie, men der gør sig det særlige forhold gældende, at hun også selv har kunnet bidrage til livets ophold. Hun var nemlig uddannet jordemoder i Qaqortoq og fungerede derefter som jordemoder i Friedrichsthal, og skønt hendes indtægt har været lille, har hun altså ikke været helt afhængig af andre. Hun boede de sidste år sammen med svigerinden Henriette, der i mandstalslisten betegnes som husejer. Indvandringen til Vestgrønland har således ændret mulighederne for kvinderne, der i det oprindelige samfund var helt undergivet manden.

Mødet mellem på den ene side embedsfolk, handelsfolk og missionærer og på den anden side den grønlandske befolkning er et typisk asymmetrisk kulturmøde, som det kunne finde sted i koloniale relationer (Ifversen 2003). Kolonisateurerne, altså Handelen og ikke mindst missionen, har legitimeret deres tilstedeværelse med, at de overordnet set havde som formål at civilisere den

grønlandske befolkning og føre dem ud af den åndelige vildfarelse ved at kristne dem, samt ved at forsøge at indføre vestlig teknologi, værdier og livsform. Som led heri blev oprettet en række institutioner og regler, som skulle sætte rammerne for det kolonisatoriske arbejde. Den grønlandske befolkning måtte indrette sig efter de gældende systemer og regler og blev på den måde underlagt de udefra kommende kolonisatorer.

Således var også mødet mellem de østgrønlandske indvandrere og de danske handelsmænd og tyske missionærer i udgangspunktet et asymmetrisk kulturmøde. Indvandrerne og deres efterkommere måtte underordne sig KGH's og andre danske myndigheders bestemmelser omkring handel, bosættelse, indretning af et retssystem via forstanderskaberne etc., og Brødremenigheden styrede forhold omkring tro, indførte skolegang og udsatte dem, der ikke fulgte reglerne, for kirketugt. Som konsekvens af, at man underlagde sig de koloniale myndigheder forsvandt fx åndemaneren som autoritet og institution, trommedansen som retsinstitution og familierne blev efterhånden delt op i mindre enheder.

Men var kulturmødet nu også per automatik så asymmetrisk, eller var der plads til de forhandlinger og den kreativitet, der ifølge Fihl (2009) var en del af kulturmødet (se indledningen)? For en vurdering af dette må man se på indvandrerens situation og de forhåbninger og muligheder, som de kan have set i mødet med europæerne. I sidste halvdel af 1800-tallet betød såvel ustabile klimatiske forhold som en kraftig nedgang i sælbestanden ud for den østgrønlandske kyst på grund af rovdrift af europæiske, specielt norske, sælfangere, at ressourcerne blev mere knappe og kampen om overlevelse sværere. Fra denne periode kendes da også eksempler på sultperioder og endda hele bopladser, der i løbet af vinteren er døde af sult. Det kan i sådanne situationer have været nødvendigt at vurdere situationen og overveje at flytte til egne med bedre ressourcer. Undersøgelsen viser endvidere, at mange kvinder med forældreløse børn eller andre uforsørgede personer har valgt at blive eller er blevet sat af en konebåd, der har været på handelsrejse til Kap Farvel området og nu skulle returnere til Østgrønland. De kan have haft familie dér, der kunne forsørge dem, eller man kunne i yderste konsekvens håbe på, at kolonimyndighederne, fx gennem forstanderskabet, ville sikre deres overlevelse. I den sammenhæng er det nærliggende at antage, at forholdene i Kap Farvel området efter koloniseringen og de muligheder, som udsprang af at bosætte sig der, er blevet betragtet som en ressource. Og i det perspektiv kan disse beslutninger om at flytte til et samfund med ressourcer, som for indvandrerne forekom attraktive, ses som eksempler på kreativ udnyttelse af mødet med de andre kulturer.

Med overgangen til kristendommen og indlemmelsen i den herrnhutiske menighed og den danske koloni måtte indvanderne affinde sig med de regler og krav, som det førte med sig. Som en del af de danske kolonier mærkede befolkningen ændringer i samfundet som ændringer i boligforholdene og indførelse af nye erhverv, fx funktionen som jordemoder, begge forhold, som casen om Elisabeth giver eksempler på. Befolkningens spredte bosættelse, som for øvrigt også længe havde været genstand for forhandling mellem de danske myndigheder og de tyske missionærer, betød imidlertid, at de danske myndigheder kun havde sporadisk kontakt med det fjernt beliggende område med de vanskeligheder rejsebetingelser. Befolkningen levede fortsat først og fremmest af landets egne ressourcer, og kontakten med danskerne fandt først og fremmest sted gennem handelsrelationer, altså indhandlingen af spæk og skind og køb af europæiske varer, som især er fundet sted ved de dertil etablerede udsteder.

Det centrale kulturmøde fandt sted mellem de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere og de herrnhutiske missionærer og deres familier. Men igen bliver forholdene mere komplekse, når man zoomer ind på konkrete eksempler eller situationer. Fra etableringen af Friedrichsthal i 1824 var kravet, at folk, der slog sig ned ved stedet, skulle døbes, og det betød samtidig, at de i princippet måtte underordne sig de regler, der gjaldt i en menighed under Brødremissionen. Men samtidig viser indberetninger fra missionærerne, at fx de store drenge oftest havde fravalgt skolen, og at fangst og fiskeri således gik forud for missionærernes krav. Der er i det hele taget en del beretninger og beklagelser over, at menighedens medlemmer ikke levede op til missionsforventninger om et moralsk levned eller støtte til de lokale aktiviteter, samt eksempler på, at mange trods dåben alligevel stadig holdt sig til den gamle tro og praksis, og fx i forbindelse med fangst af isbjørn og fordelingen af jagtudbyttet stadig udførte de traditionelle ritualer. Det skal ikke mindst ses i lyset af, at en stor del af befolkningen boede på bopladser, hvoraf en stor del sjældent fik besøg af missionærerne eller hvis beboere selv sjældent kom til missionsstationen. Mødet med de danske myndigheder og de herrnhutiske missionærer har naturligvis haft betydning for det liv, som fangeren og hans familie i Kap Farvel området førte, men der synes at have været plads til forhandling og kreativitet.

Erindringerne

I den nuværende befolkning i det sydligste Grønland lever stadig fortællingerne om forfædre, der levede i Østgrønland, men som senere slog sig ned i Kap Farvel området. Mange af fortællingerne, eller erindringerne, og omstændighederne bag dem kan bekræftes ved arkæologisk og historisk materiale, og de indgår således som en værdifuld del af kilderne til det etnohistoriske materiale.

En del af erindringerne er nedskrevet og udgivet, nogle af disse er videreført i landsdækkende radio, og de udgør en væsentlig del af den kollektive erindring. Andre fortælles af efterkommere af hovedpersonerne i erindringer og er således kendt i mindre kredse. De supplerer de skriftlige kilder med oplysninger om omstændigheder omkring migration, kulturmøder og forhold i både Sydøstgrønland, som indvandrerne kom fra, og Kap Farvel området, hvor de slog sig ned, og kan medvirke til at belyse disse set fra indvandrerne og deres efterkommeres side.

I et nutidigt perspektiv fremstår erindringerne og den vedholdende interesse for dem som et tegn på befolkningens historiebevidsthed og identitet. Nogle fortællinger indgår som en del af enkelte familiers eller enkeltpersoners erindringer, mens andre fortællinger kendes af så godt som alle. Til sammen udgør disse erindringer en fælles referenceramme, en fælles erindring om fortiden. Gennem erindringerne kommer der navne på de forhistoriske begivenheder, og historien bliver nærværende. Samme oplevelse fornemmes, når man sejler i området og besøger de tidligere bopladser, hvor forfædrene levede og resterne af deres boliger og andre levn endnu står tilbage (Cohen 1985; Jensen et. al. 1996: 12-13). I det sydligste Grønland skaber de fælles erindringer en bevidsthed om et historisk fællesskab og en fælles lokal identitet.

Afslutning

Denne undersøgelse omhandler 1800-tallets østgrønlandske indvandring til Kap Farvel området, mødet dér med fremmede kulturer og de samfundsmæssige ændringer, som befolkningen oplevede under nye forhold og ydre påvirkninger. I 1900 fandt den sidste indvandring til Kap Farvel området sted, og den sydligste del af Østgrønland var affolket. Samme år forlod de herrnhutiske missionærer, hvis menighed langt den største del af de østgrønlandske indvandrere blev en del af, Grønland og overlod menigheden til den danske mission. Undersøgelsen har således ikke alene en klar emnemæssig afgrænsning, men også en klar tidsmæssig afgrænsning.

Efter den sidste indvandring fra Østgrønland og efter at de herrnhutiske missionærer havde forladt Grønland fortsatte livet for de østgrønlandske indvandrere og deres efterkommere i Kap Farvel og befolkningstallet steg. Men efter nogle årtier blev befolkningen igen udsat for ændringer.

Sælbestanden og dermed samfundets erhvervsgrundlag faldt drastisk, til gengæld blev der sat gang i fiskeri af hellefisk og torsk. Befolkningstallet faldt, folk flyttede til større bopladser, nogle helt ud af området, og fra 1951 har der kun været de nu to beboede steder i området. Leveforholdene kom under stærk kritik og uden for Kap Farvel diskuterede grønlandske politiske instanser og de danske kolonimyndigheder muligheder og fremtid for Kap Farvel områdets befolkning. Således blev situationen i Kap Farvel området i tiden op til og lige efter Anden Verdenskrig en vigtig del af

diskussionerne om en bosættelsespolitik i Grønland. Denne problematik er genstand for en aktuel undersøgelse, der således udspringer direkte af den undersøgelse, der ligger til grund for denne afhandling.

BILAG: FOLKETÆLLINGER I GRØNLAND

Boplads	1834	1840	1845	1855	1860	1870	1901
Illukasik		16		21	33	48	96
Papikitsoq					1 x)		
Ikigaat	18			8			
Ippimmiut		6					
Friedrichsthal	255	242	259	173	277	164	160
Nunarsuaq				27			
Illussat			10	12			
Ikerasak		21					
Ilua			57	106			
Pamialluk	32	44	18		84	118	61
Utoqqarmiut			42				
Uukkat	48	19	18		12		
Kuummiut			25		6	23	
Qeqertatsiaq	13						
Kuuqqat	25	46					
Anorliuitsog				22		21	37
Nuuk				10	17	26	56
Issortusut				11			
Aappilattoq				12	13	22	25
Ujarasussuit				20			
Nigertuut				28	25		

Illorsuatsiaat				8	37	50	30
Saqqarmiut							20
Itilleq				12			39
Tinuteqisaag							14
Qernertoq							43
I alt	391	394	429	470	505	472	581

x) Den ene person hedder Christopher. Ifølge oplysningerne i optællingslisten hører hans familie til den danske menighed.

Kilder: Rigsarkivet, Folketællinger i Grønland.

Materialet er samlet i bind for de enkelte år og placeret i distrikter eller særskilte områder med egne koder fx:

Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision, A 22.01.01

Julianehåb Distrikt, A 57.02.00

Kildeangivelse kan således være: RA Folketællinger i Grønland + årstal + talkode + distrikt + titel på den enkelte liste eller tabel. Således:

1834 A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision: (uden titel).

1840 A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlændere og Blanding ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1840. (Tilføjet med anden skrift: Den danske Menighed, saavel som Brødre-Menighederne ved Lichtenau og Friedrichsthal).

1845 A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger ved Colonien Julianehaab med District, den 31te December 1845.

1855 A 22.01.01 Nanortalik Distrikt, Frederiksdal Herrnhuttermision: Designation over Grønlændere og Blandinger under Fredriksthals Missions Station 1855. af Missionsforstandser Ihrer.

1860 A 22.01.01 Nanortalik Distrikt Frederiksdal Herrnhuttermision: Optællingsliste over samtlige Befolkning ved Brødre-Missionen Friedrichsthal i Julianehaab District den 1te October 1860.

1870 A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Julianehaab District den 1ste December 1870. NB: optællinger er indført i én stor protokol, med hvert distrikt i Grønland for sig. Dog er Frederiksdal og Lichtenau anført under Julianehåb distrikt.

1901 A 57.02.00 Julianehåb Distrikt: Navnlig Optællingsliste over Grønlændere og Blandinger i Kolonien Julianehaabs Distrikt den 1. Oktober 1901.

Det er valgt i skemaet at anvende de nutidige stednavne i ny retsskrivning, dog angives Narsarmijit ved missionsstationens tyske navn. Navnene på de enkelte bopladser er i det originale materiale stavet på mange forskellige måder. Stavemåde og rækkefølge i de enkelte lister er således:

1834: Frederiksdal, Ikkigeit, Pamiudlek, Okket, Kikkertaitsiak, Koarak

1840: Igdlukasik, Ipmiut, Friedrichsthal, Ikkeraisak, Koaraq, Pamiadlek, Okket

1845: Friedrichsthal, Idluksak, Illua, Uttokait, Okket, Pamiadlek, Kongmiut

1855: Friedrichsthal, Østprøven, Igdlukasik, Nunarsoak, Illoa, Igdlorsoaitsiak, Etiblik, Annorluitsok, Nôk, Ujaraksuksuk, Nigertout, Ivsortoursok, Aukpillartok, Idluksak

1860: Friedrichsthal, Igdlukasik, Papikaitsoak, Pamiædluk, Okæt, Igdlorsoaitsiak, Kûngmiut, Nôûk, Nigertôût, Aukpilartok.

1870: Pamiagdluk, Igdlorssuatsiak, Kungmiut, Anordluitsok, Nuk, Augpilagtok, Frederiksdal, Igdlukasik

1901: Frederiksdal, Igdlukasik, Pamiagdluk, Igdlorssuatsiaq, Anordliuitsok, Augpilagtoq, Nûk, Sarqarmiut, Itivdleq, Tinuteqisâq, Qernertoq.

Referencer

Utrykte kilder

Det Kongelige Bibliotek

KB	Knud Rasmussens arkiv 4.
	Optegnelser fra den litterære Grønlandsekspedition, 1904.
KB, NKS 826, 8:	Tagebuch von I.A. de Fries. 1830.

Hundested Bibliotek

KRA	Knud Rasmussens Arkiv.

Nunatta Atuagaateqarfia Allagaateqarfialu (NKA)

(Grønlands Nationalmuseum & Arkiv)

NKA 1827-1861	22.02.01: Ministerialbog for Julianehaab Missionariat.
NKA 1824-1900	22.01.01: Kirchen-Buch der Gemeinde in Friedrichsthal vom ersten Anfangen 1824.
NKA 1900-1913	Ministerialbog for Frederiksdals Distrikt under Julianehaabs søndre Missionariat i Grønland.
NKA C-08	Interviews i 1991 i Nanortalik Kommune ved Hans Lange, NKA, og Kristine Raahauge, Nanortalik Museum.

Rigsarkivet

Den administrerende Direktion for den kgl. Grønlandske Handel (1774).

RA 1774-1916	Dagbøger.
RA 1775-1819	Grønlandske Breve.
RA 1795-1901	Sydgrønlands Inspectorats korrespondance.
RA 1820-1873	Extrakter af Breve fra Syd-Grønland. Med Resolutioner.

RA 1820-1874	Grønlandske Breve. Indkomne Breve fra Sydgrønland. Med Resolutioner.
RA 1872-1879	40 a, b: Kommissionen for grønlandske Anliggender og Forstanderskaberne.
RA 1874-1898	Søndre Inspectorats Breve.
RA 1882-1899	Diverse korrespondancesager 38 a, b, c: Forstanderskaberne.
RA	Folketællinger i Grønland.

Missionskollegiet

RA 1811-1829	Missionssager 1811-29.
RA 1828-1858	Missionsberetninger m.m. for Grønland.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet

RA 1858-1867	Missionsberetninger m.m. fra Grønland.
--------------	--

Unitätsarchiv der Evangelischen Brüder-Unität Herrnhut

UA R.15.J.a.23a-b	Übersetzungen ins Grönländische.
UA R.15.J.b.5.b	Friedrichsthal (Volkslisten) 1833-1896.
UA R.15.J.b.VI.12a-b	1824–1900 Korrespondenz von Friedrichsthal.
UA R.15.J.b.VI.14	1826–1900 Korrespondenz Friedrichsthals mit dänischen Behörden.

Upubliceret litteratur

Jensen, Einar Lund. 2002a. Tunup Saqqaa – kontakter mellem Øst- og Vestgrønland. Rapport over forundersøgelser og arkiv søgning, oktober 2001-marts 2002. – Feltrapport 7, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning.

Jensen, Einar Lund. 2004. Erindringer om uiaernerit. Resultater fra en undersøgelsesrejse til Nanortalik april–maj 2004. – Upubliceret rapport, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning.

Kapel, Hans. 2003. Ikigaat/Herjolfsnæs. Rapport over arkæologiske undersøgelser sommeren 2002. – Feltrapport 11, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning.

Lund, Isak. 1887. Upubliceret beretning om indvandringen af østgrønlændere til Kap Farvelområdet. – Rigsarkivet, Grønlands Handel og Styrelse, gruppeordnede sager, 39 b: Diverse korrespondancesager: Forstanderskaberne, samt Populations- og Erhvervsforhold.

Raahauge, Kristine, Jensen, E. L., Grønnow, B. & Gulløv, H. C. 2005 Bopladser langs konebådsruten mellem Vest- og Østgrønland. Rapport om besigtigelser fra Pamialluk til Aluk, sommeren 2004. – Feltrapport 19, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning.

Sonne, Birgitte 2004 Sonnes Base 2004. – Afdeling for Eskimologi og Arktiske Studier, Københavns Universitet. www.eskimologi.ku.dk/bibliotek/datasamlinger/sonnesbase

Publiceret litteratur

Amdrup, G. C., Bobe, L., Jensen, A. S. & Steensby, H. P. (red.). 1921. Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing, II. – *Meddelelser om Grønland* 61.

Anderson, David G. & J. Christopher Gillam. 2001. Paleoindian Interaction and Mating Networks: Reply to Moore and Moseley. – *American Antiquity* 66(3), s. 530–535.

Appelt, Martin. 2003. De sidste palæoeskimoer. Nordvest Grønland i perioden 800–1300 e.v.t. – Ph.d.-af handling. Institut for Forhistorisk Arkæologi, Aarhus Universitet.

Atuagagdliutit. 1861ff Nuuk.

Bak, Ove. 1981. *Nanortalik. Nunap Isuata erqâ – Kap Farvel-landet*. – Nordiske Landes Bogforlag, Umanak.

Berglund, Joel. 2004. Kulturlandskab, fortidsminder og fredning. – I: Gulløv, H. C. (red.): *Grønlands forhistorie*, s. 345–380. – Gyldendal, København.

Berthelsen, Christian, Jacobsen, B., Kleivan, I., Nielsen, F., Petersen, R. & Rischel, J. 1990. *Oqaatsit kalaallisuumiit qallunaatuumut. Grønlandsk-Dansk Ordbog*. – Atuakkiorfik Ilinniuisiorfik,

Bjørnum, Stig, Grove, A. & Jensen, E. L. (red.). 2002. Jørgen Brønlund: optegnelser fra en ekspedition 1902–04. Ilisimasassarsiornermit allattukkat 1902–04. – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 35.

Bobé, Louis. 1936. *Diplomatarium Groenlandicum 1492-1814*. Aktstykker og breve til oplysning om Grønlands besejling, kolonisation og missionering. – *Meddelelser om Grønland* 55(3).

Bredsdorff, Thomas. 2003. *Den brogede oplysning*. – Gyldendal, København.

Brice-Bennett, Carol. 2003. *Hopedale: Three Ages of a Community in Northern Labrador*. – Historic Sites Association of Newfoundland and Labrador, St. John's, Newfoundland.

Bro, Henning. 1993. Grønland. Kilder til en dansk kolonihistorie. – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 31.

Brodbeck, J. 1882. *Nach Osten. Untersuchungsfahrt nach der Ostküste Grönlands von 2. bis 12. August 1881.* – Missionsdepartement der Brüdergemeine, Niesky.

Christensen, Hans-Henrik. 1983. Kirkekamp og hedningemission. Om herrnhuterne i Danmark og på Grønland 1733–50. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 8-10, s. 236–246.

Christiansen, Palle Ove. 2001. Forståelse af det anderledes. Om Carlo Ginzburg og mikrohistorie. *Historisk Tidsskrift* bd. 101, s. 111-145.

Cranz, David. 1770. *Historie von Grönland enthaltend Die Beschreibung des Landes und der Einwohner u. insbesondere die Geschichte der dortigen Mission der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels*, Bd. III. – Barby und Leipzig.

Dansk Missionsblad. 1834ff. Dansk Missionsselskab, København.

Dorais, Louis-Jacques & Searles, E. 2001. Inuit identities. – *Études Inuit Studies* 25(1-2), s. 17–35.

Egede, Hans. 1925. Relationer fra Grønland 1721-36. (Udg. Louis Bobé). – *Meddelelser om Grønland* 54, s. 1–304.

- 1925. Det gamle Grønlands Nye Perlustration eller Naturel=Historie 1741. (Udg. Louis Bobé). – *Meddelelser om Grønland* 54, s. 305–404.

Evangelisk Missionstidende. 1844ff. Nordslesvigsk Missionsforening. Christiansfeld.

Fihl, Esther. 2009: Shipwreck on the Coromandel: The first Indo-Danish contact, 1620. *Review of Development and Change* (Title: Cultural encounters in Tranquebar, past and present), (ed.: Esther Fihl & A.R. Venkatachalapathy), vol. XIV, no. 1 & 2. Madras Institute of Development Studies. S. 19-40.

Floris, Lene. 1996. Snot på ærmet – om erindringsserien Folk Fortæller. – I: Jensen, B. E., Nielsen, C. T. & Weinreich, T. (red.), *Erindringens og glemselens politik*, s. 107–136. – Roskilde Universitetsforlag, Roskilde.

Forchhammer, Søren. 2004. Kringletyveriet og de “Communale Raad” i Grønland. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 1-2, s. 59–73.

Fortescue, Michael. 1988. Eskimo orientation systems. *Meddelelser om Grønland, Man & Society* 11.

Gad, Finn. 1969. *Grønlands Historie*, II, 1700-1782. – Nyt Nordisk Forlag, København.

- 1976. *Grønlands Historie*, III, 1782-1808. – Nyt Nordisk Forlag, København.

- 1984. *Grønland*. Politikens Danmarkshistorie. – Politikens Forlag, København.

Garde, V. 1887/88. Nogle Bemærkninger om Øst-Grønlands Beboere. – *Geografisk Tidsskrift* 9, s. 93–96.

- 1889/90. Om østgrønlandernes Rejser og deres fremtidsudsigter. – *Geografisk Tidsskrift* 10, s. 181–190.
 - 1891/92. Østgrønlandske besøg i Vestgrønland 1890. – *Geografisk Tidsskrift* 11, s. 27–29.
- Gessain, Robert & Robert-Lamblin, J. 1974. Migrations des Ammassalimiut au 19e siecle d'apres les archives des Freres Moraves. – Cahiers du C.R.A. 13, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*. Tome 2e, 13e serie, s. 153–159.
- Giesecke, K. L. 1910. Karl Ludwig Gieseckes Mineralogisches Reisejournal über Grönland 1806–13. – *Meddelelser om Grønland* 35.
- Ginzburg, Carlo. 1999. *SPOR. Om historie og historisk metode*. Museum Tusculanums Forlag.
- Grønlands Styrelse. 1942. Sammendrag af statistiske Oplysninger om Grønland, I. – *Beretninger vedrørende Grønlands Styrelse*. – København.
- Graah, Wilhelm August. 1932 (1832). *Undersøgelses=Reise til Østkysten af Grønland efter Kongelig Befaling udført i Aarene 1828–31*. – Gyldendal, København.
- Gulløv, Hans Christian. 1983. Herrnhuternes grønlandere. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 8-10, s. 247–259.
- 1986. Straat David's grønlandere og sydlændinge. – I: *Vort sprog – vor kultur. Foredrag fra symposium af holdt i Nuuk oktober 1981 arrangeret af Ilisimatusarfik og Kalaallit Nunaata Katersugaasivia*, s. 101–112. – Pilersuiffik, Nuuk.
 - 1987. Dutch Whaling and its Influence on Eskimo Culture in Greenland. – I: Hacquebord, L. & Vaughan, R. (red.), *Between Greenland and America. Cross-cultural Contacts and the Environment in the Baffin Bay Area*, pp. 75–93. – Arctic Centre, Groningen.
 - 2000. 100-året for Sydøstgrønlands affolkning i 1900 – og en skitse til et forskningsprogram ved Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 6-7, s. 189–202.
- Gulløv, Hans Christian & Kapel, Hans. 1979-80. Legend, History and Archaeology. A study of the art of Eskimo narratives. *Folk*, vol. 21-22: 347-380.
- Gulløv, Hans Christian & Hans-Erik Rasmussen. 1987. Et segl, en fane og kvinders hårbånd. Glimt fra den tyske missionsmark. *Jordens Folk* 22 (4), s. 166–173.
- Hansen, Johannes. 1888. Liste over Beboerne af Grønlands Østkyst, optagen i Efteraaret 1884. – *Meddelelser om Grønland* 10(3).
- Holm, Gustav. 1885/86. Konebaads-Expeditionen til Grønlands Østkyst 1883-85. – *Geografisk Tidsskrift* 8, s. 79–98.

Ifversen, Jan. 2003. Når kulturer mødes. *Magasinet Humaniora*, 2, s. 12-15.

Ipsen, Pernille. 2002. *Et bryllup mellem to kulturer i 1614. – En litterær og en etnohistorisk metodisk tilgang til et kulturmøde i Nordamerika*. Prisopgave fra Københavns Universitet.

Israel, Heinz. 1969. Kulturwandel gronlandischer Eskimo im 18. Jahrhundert. – *Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden*, Band 29. – Akademie-Verlag, Berlin.

- 1978. Frederiksdal 1890: Demographische Dokumentation über eine Gruppe westgronlandischer Eskimo. – *Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden*, Band 36, s. 129–150.
- 1984. Kalaallit Nunaat und die Gronlander auf Zeichnungen von Carl Julius Spindler. – *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig*, Band 35, s. 119–130..

Jarrick, Arne. 1987. *Den himmelske älskaren. Herrnhutisk väckelse, vantro og sekularisering i 1700-talets Sverige*. – Ordfronts Forlag, Stockholm.

Jensen, Einar Lund. 2002b. Uiarnerit. A historical study of immigration from East to West Greenland in the nineteenth century. – *Études InuitStudies* 26(2): 23–46.

- 2003. Kap Farvel området i 1800-tallet – et mødested for fire kulturer. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 7–8, s. 301–314.
- 2006. Uiarnerit – migrations from South East to South West Greenland in the 19th century. – I: Arneborg, J. and Grønnow, B. (red.), *Dynamics of Northern Societies*. – Publications from the National Museum, Studies in Archaeology and History Vol. 10, s. 225–234.
- 2009. Stories of the Past: Collective Memory and Historical Consciousness in the Cape Farewell District. In: Bjarne Grønnow (ed.): *On the Track of the Thule Culture from Bering Strait to East Greenland. Proceedings of the SILA Conference The Thule Culture – New Perspectives in Inuit Prehistory. Papers in Honour of Hans Christian Gulløv*. Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History, vol. 15, s. 235–244.

Jensen, Einar Lund, Hans Christian Gulløv & Kristine Raahauge. 2011. Cultural Encounters at Cape Farewell. The East Greenlandic Immigrants and the German Moravian Mission in the 19th Century. *Monographs on Greenland* vol. 348/*Meddelelser om Grønland* vol. 38. Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen.

Kjærgaard, Kathrine & Kjærgaard, Th. 2003. *Ny Herrnhut i Nuuk 1733–2003: missionsstation, rævefarm, embedsbolig, museum, universitet*. – Ilisimatusarfik, Nuuk.

Kleinschmidt, Conrad. 1822. Nyeste Efterretninger fra det nordlige Grønland. – *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* Nr. 68/69.

Kleivan, Inge. 1983. Herrnhuterne eller brødremenigheden i Grønland 1733-1900. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 8–10, s. 221–235.

- Kvale, Steinar. 1998. Interview. *En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København.
- Langgaard, Karen. 1999. Vestgrønlændernes syn på østgrønlænderne gennem tiden. – I: *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning* 98/99, s. 175–200. – Ilisimatusarfik, Nuuk.
- Lydon, Jane. 2009. *Fantastic Dreaming. The Archaeology of an Aboriginal Mission*. Altamira Press.
- Madsen, Vagn Eyvind (red.). 1975. *Qaqortoq – Julianehåb 1775–1975*. Udgivet af Qaqortumi Katersugaasiveqatigiit. – Julianehåb Museumsforening, Julianehåb.
- Marquardt, Ole. 2002. Greenland's demography, 1700–2000: The interplay of economic activities and religion. – *Études Inuit Studies* 26(2), s. 47–69.
- Mathiesen, Jens Mathias. 1852. *Om Grønland, dets Indbyggere, Producter og Handel*. – H. Hagerup, København.
- Meldorf, Gustav. 1902. Fra en Vaccinationsrejse i Egnen omkring Kap Farvel i Efteraaret 1900. – *Meddelelser om Grønland* 25(2).
- Mikiassen, Kristen. 1936. Kingumut. – *Sujumut. Qaqortup niuvertogarfiane avîse*. Ammassivik & Narsaq.
- Mikkelsen, Ejnar. 1934. *De østgrønlandske Eskimoers historie*. København.
- Mikkelsen, Ejnar & Sveistrup, P. P. 1944. The East Greenlander Possibilities of Existence, their Production and Consumption. – *Meddelelser om Grønland* 134(2).
- Müller, Karl. 1931. *200 Jahre Brüdermission*. 1. band: Das erste Missionsjahrhundert. Herrnhut.
- Mørch, Johan Christian. 1831. Forsøg til Grønlændernes Charakteristik. – *Borger-Vennen. Ugeskrift udgivet af Det forenede Understøttelses-Selskab, Kjøbenhavn*, nr. 4–6, s. 25–39.
- 1942. Avhandlinger om Grønland 1799-1801. (Udg. H. Ostermann). – *Norges Svalbards- og Ishavsundersøkelser, Meddelelse nr. 52*.
- Nansen, Fridtjof. 1890. *Paa Ski over Grønland. En Skildring af den norske Grønlands-Ekspedition 1888–89*. – Aschehoug, Kristiania.
- Nowak, Elke. 1999. The “Eskimo language” of Labrador: Moravian missionaries and the description of Labrador Inuttut 1733–1891. – *Études Inuit Studies* 23(1-2), s. 173–197.
- Nuttall, Mark. 2001. Locality, Identity and Memory in South Greenland. – *Études Inuit Studies* 25(1–2), s. 53–72.
- Olsen, Carl Christian & Petersen, H. C. (red.). 1990. *Niveq*. – Nunat Aqqinik Aalajangiisartut / Grønlands Stednavnenævn, Nuuk.
- Ostermann, Hother. 1918. Inspektør Niels Rosing Bulls Beskrivelse af Sydgrønlands inspektorat 1802. – *Det grønlandske Selskabs Aarsskrift*, s. 6–25.

- 1935. De første efterretninger om østgrønlandingerne 1752. – *Norsk Geografisk Tidsskrift* 4(7).
 - 1938. Knud Rasmussen's Posthumous Notes on the Life and Doings of the East Greenlanders in Olden Times. (red. Ostermann, Hother). – *Meddelelser om Grønland* 109(1).
 - 1944. Dagbøger av Nordmenn på Grønland før 1814, 2. Andreas Bruuns og Aron Arctanders Dagbøger fra Undersøgelsesreisen i Julianehaab Distrikt 1777–1779. – *Norges Svalbards- og Ishavsundersøkelser*, Meddelelse nr. 58.
- Petersen, H. C. 1986. *Skinboats of Greenland*. – The Viking Ship Museum, Roskilde.
- Petersen, Johan. 1957. Ujuâts Dagbøger fra Østgrønland 1894–1935. (Udg. B. Rosenkilde Nielsen). – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 19.
- Petersen, Jonathan (red.). 1967. *ordbogêraq: tássa kalâtdlit oqausîsa agdlangnerinik najorqutagssiaq*. – Kalâtdlit-nunânut ministereqarfiup naqitertitâ, Nûngme sinerigssap kujatdliup naqiteriviane, Nuuk.
- Petersen, Robert. 1965. Some regulating Factors in the Hunting Life of Greenlanders. – *Folk* 7, s. 107–124.
- 2001. On ethnic Identity in Greenland. – *Études Inuit Studies* 25(1-2), s. 319–328.
- Poulsen, Holger Lennert & Hans Anthon Lynge (red.). 1989. *Kajistat. Kristen Poulsen: ajoqi, taalliortoq, atuakkiortoq*. – Atuakkiortfik, Nuuk.
- Poulsen, Kristen. 1975 (1952). *Angakkoq Papik: qavannngarnitsat inuunerannik oqaluttuaq*. – Atuakkiortfik, Nuuk.
- Rasmussen, Knud. 1906. *Under Nordenvindens Svøbe*. – Gyldendal, København.
- 1979. 500 leveregler, gamle ord og varsler fra Vestgrønland. (red. Regitze Margrethe Søby). *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 23.
- Rink, Hinrich Johannes. 1857. *Grønland geographisk og statistisk beskrevet*, I-II. – A. F. Høst, København.
- 1866. *Eskimoiske Eventyr og Sagn Oversatte efter de indfødte Fortælleres Opskrifter og Meddelelser*. – C. A. Reitzels Boghandel, København.
 - 1871. *Eskimoiske Eventyr og Sagn med Supplement indeholdende et Tillæg om Eskimoerne, deres Kulturtrin og øvrige Eiendommeligheder samt formodede Herkomst*. – C. A. Reitzels Boghandel, København.
 - 1877. *Danish Greenland, its People and its Products*. – Henry S. King & Co., London.

- Robert-Lamblin, Joelle. 2006. Demographic Fluctuations and Settlement Patterns of the East Greenlandic Population – as gathered from Early Administrative and Ethnographic Sources. – I: Arneborg, J. and Grønnow, B. (red.), *Dynamics of Northern Societies*. – Publications from the National Museum, Studies in Archaeology and History Vol. 10, s. 235–246.
- Rosing, Emil. 1994. *Tunuamiut aarnuaat / Østgrønlandske amuletter*. – Atuakkiorfik, Nuuk.
- Rosing, Jens. 1960. Ísímardik – den store drabsmand. – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 20.
- 1963. *Sagn og Saga fra Angmagssalik*. – Rhodos, København.
 - 1993. *Hvis vi vågner til havblik. En slægtssaga fra Østgrønland*. – Borgen, København.
- Rowley, Susan. 1985. Population Movements in the Canadian Arctic. – *Études Inuit Studie* 9(1), s. 3–21.
- Rud, Søren. 2010. Subjektiveringsprocesser i metropol og koloni. København og Grønland i 1800-tallet. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Ryberg, Carl. 1893/94. Østgrønlandernes Besøg i Vestgrønland 1893 m.m. – *Geografisk Tidsskrift* 12, s. 160–161.
- Rüttel, F. C. P. 1917. *Ti Aar blandt Østgrønlands Hedninger. Dagbog fra Angmagssalik*. – Gyldendal, København.
- Rønsager, Mette. 2002. Grønlandernes sundheds- og sygdomsopfattelse 1800-1930. – *SIFs Grønlandsskrifter* 14. – Statens Institut for Folkesundhed, Afdelingen for Grønlandsforskning, København.
- 2006. Imellem læger og landsmænd. Den vestgrønlandske jordemoderinstitution 1820-1920. – Ph.d.-af handling. Afdeling for Eskimologi og Arktiske Studier, Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet.
- Raahauge, Kristine & Appelt, M. 2002. Itilleq og palæoeskimoerne i Sydgrønland. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 4, s. 113–124.
- Schulze, Adolf. 1932. *200 Jahre Brüdermission*. 2. band: Das zweite Missionsjahrhundert. Herrnhut.
- Schultz-Lorentzen, Christian Wilhelm. 1951. (1969) *Det vestgrønlandske sprog i grammatikalsk fremstilling*. – Statsministeriet/Ministeriet for Grønland, København.
- Simonsen, Adam. 1996. *Qavappiaat akornanni meeraanera*. – Atuakkiorfik, Nuuk.
- Sveistrup, P. P. & Ibsen, P. 1942. Den erhvervsmæssige udvikling i Julianehaab Distrikt 1899–1939. – *Meddelelser om Grønland* 131(7).
- Sveistrup, P. P. & Dalgaard, S. 1945. Det danske Styre af Grønland 1825–1850. – *Meddelelser om Grønland* 145(1).

Sørensen, Axel Kjær. 2006. Denmark-Greenland in the twentieth Century. – *Meddelelser om Grønland, Man and Society* 34.

Thalbitzer, William. 1917. Hos Østgrønlænderne i Grønlands Sydfjorde, nærmest Kap Farvel. Sommeren 1914. – *Ymer*, s. 1–35. Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm.

- 1933/34. Østgrønlandske stemmer. *Det grønlandske Selskabs Årsskrift*, pp. 58–72.

Thuesen, Søren. 2001. Catechet Lautitz Olsens Reise til Grønlands Østkyst 1861–62. – *Tidsskriftet Grønland* nr. 4–5, s. 159–166.

- 2007. *Fremmede blandt landsmænd. Grønlandske kateketer i kolonitiden*. – Forlaget Atuagkat, Nuuk.

Tidsskriftet Grønland. 1983. Brødremissionen 1733-1900. Temanummer, s. 221-339.

Toft, Peter Andreas. 2010. Livets Ting – Tingenes Liv. Inuit og europæiske genstande i Grønland 1600-1900. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.

Tróndheim, Gitte. 2010: Slægtskab og køn i grønlandske bysamfund – følelser af forbundethed. Ph.d.-afhandling. Ilisimatusarfik.

Ulloriaq, Inuutersuaq. 1985. Beretningen om Qillarsuaq og hans lange rejse fra Canada til Nordgrønland i 1860'erne. *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 27. København.

Vebæk, Mâliâraq. 2006. The Southernmost People of Greenland – Dialects and Memories. Qavaat – Oqalunneri Eqqamasaallu. – *Meddelelser om Grønland. Man & Society* 33.

Vinther, B. M., S. J. Johnsen, K. K. Andersen, H. B. Clausen & A. W. Hansen. 2003. NAO-signal recorded in the stable isotopes of Greenland ice cores. *Geophysical Research Letters*, Vol. 30(7), p. 1387.

Walløe, Peter Olsen. 1927. Peter Olsen Walløes Dagbøger fra hans Rejser i Grønland 1739-53. (Udtog ved Louis Bobe). – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 5.

Warring, Annette. 1996. Kollektiv erindring – et brugbart begreb? – I: Jensen, B. E., Nielsen, C. T. & Weinreich, T. (red.), *Erindringens og glemselens politik*, s. 202–233. – Roskilde Universitetsforlag, Roskilde.

Wilhelm, Henrik. 2001. “af tilbøielighed er jeg grønlandsk”. Om Samuel Kleinschmidts liv og værk. – *Det grønlandske Selskabs Skrifter* 34.

Resumé

Hovedtemaerne i denne afhandling er migration og samfundsforandringer i lyset af kulturmøder i 1800-tallets Kap Farvel område i det sydligste Grønland, samt eftertidens erindringer og deres betydning for en lokal identitet.

Kap Farvel området var i 1800-tallet præget af en markant indvandring af beboere fra den sydligste del af den sydøstgrønlandske kyst. Med skriftligt historisk kildemateriale og ikke mindst statistisk materiale fra handelsfolk og missionærer, der opererede i området, foretages en rekonstruktion af denne indvandring og en analyse af de årsager, der fik store dele af den østgrønlandske befolkning til at beslutte sig for at slå sig ned i Vestgrønland.

Hovedparten af de indvandrede østgrønlændere blev kristnet af og indlemmet i den tyske herrnhutiske Brødremission, som i 1824 havde etableret den sydligste missionsstation i Grønland, Friedrichsthal. Derudover var de nye indbyggere og deres efterkommere underlagt de danske koloniale myndigheder, der i perioden etablerede handelsstationer i området, og deres regler og bestemmelser. Sælfangsten forblev det bærende erhverv, men under påvirkning af mødet med de herrnhutiske missionærer og danske handelsfolk opstod ændringer i andre af de samfundsmæssige forhold som familiestruktur, kvindernes situation, bosættelse og boligforhold samt retslige forhold. Da den sidste indvandring fra Østgrønland fandt sted i 1900, havde samfundet i Kap Farvel området derfor på mange områder udviklet sig i retning mod det vestgrønlandske samfund, der havde været under kolonial påvirkning gennem næsten 200 år.

Blandt efterkommerne af de østgrønlandske indvandrere, som nu for hovedparten bor i hele Sydgrønland, fortælles stadig beretninger om forhold og begivenheder i datidens Østgrønland og om forfædrenes indvandring til Kap Farvel området. Disse beretninger udgør i dag en vigtig del af befolkningens egen identitet i det moderne Grønland og udgør endvidere en del af den historiske bevidsthed om rødderne i Østgrønland og det samfund, som opstod i Kap Farvel området som en konsekvens af indvandringerne fra Østgrønland og i mødet med folk fra andre kulturer.

Abstract

The main issues in this dissertation are migration and changes in society in the light of cultural encounters in the Cape Farewell area in the southernmost Greenland, and also the memories in posterity and their influence on a local identity.

In the 19th century, the Cape Farewell area was characterized by a heavy immigration by people from the southern part of the South East Greenlandic coast. By means of written historic sources and not least statistical material and data from the tradesmen and missionaries who operated in the area, a reconstruction of the migrations is carried out and the conditions and reasons that made large parts of the East Greenlandic population decide to move to and settle down in West Greenland are analyzed.

The main part of the recently arrived East Greenlanders were christianized by and incorporated into the German mission The Moravian Brethren, that in 1824 had established Friedrichsthal, the southernmost mission station in Greenland. Besides, the new inhabitants and their descendants were subordinated to the rule and regulations of the Danish colonial authorities who in this period established trade stations in the area. Sealing remained the leading occupation and basis, but under the influence of the encounters with German missionaries and Danish tradesmen changes in the social circumstances like family structures, the women's position, settlement and housing conditions and also judicial conditions. Therefore, when the last migration from East Greenland took place in 1900 the society in the Cape Farewell area in many ways had changed and developed in the direction of the West Greenland society, that had been under colonial influence during almost 200 years.

Among the descendants of the East Greenlandic immigrants of whom the main part now live in South Greenland, narratives are still told about conditions and events in East Greenland of that time and about their ancestors' migration to the Cape Farewell area. Today, these narratives are an important element of this particular population's own identity in modern Greenland, and besides they are part of the historic consciousness of the roots as well in East Greenland as in the society that came into existence as a result of the migrations from East Greenland and in the encounter with people from other cultures.